TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

CAMİ‘Ü’T-TEVÂRÎH’İN SULTAN MAHMUD VE DEVRİNE DÂİR BÖLÜMÜNÜN ÇEVİRİSİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Iman SIROUS REZAEI

ANKARA – 2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

CAMİ‘Ü’T-TEVÂRÎH’İN SULTAN MAHMUD VE DEVRİNE DÂİR BÖLÜMÜNÜN ÇEVİRİSİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Iman SIROUS REZAEI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hatice ORUÇ

ANKARA -2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Iman SIROUS REZAEI

CAMİ‘Ü’T-TEVÂRÎH’İN SULTAN MAHMUD VE DEVRİNE DÂİR BÖLÜMÜNÜN ÇEVİRİSİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hatice ORUÇ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
1- Doç. Dr. Hatice Oruç	**……**
2- Prof. Dr. İlhan Erdem	**…….**
3- Dr. Öğr.Üyesi Hasan Hüseyin GÜNEŞ	**……..**

Tez Sınavı Tarihi: 31.01.2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçların andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (31.01.2019)

Adı-Soyadı

Iman SIROUS REZAEI

İmza

ÖNSÖZ

İlhanlı döneminin belirgin özelliklerinden biri tarih yazıcılığına o dönemin diğer devletlerine nazaran çok daha önem verilmesidir. Nitekim bu dönemde yazılan bazı eserler özel değer ve itibar görmüş hatta günümüzde hala dönemin ana kaynakları olarak kullanılmaktadırlar. Bunlara örnek olarak Câmi‘ü’t-Tevârîh, Cihânguşa-yi Cûveynî, Târîh-i Vassâf ve Târîh-i Gûzîde gibi eserleri sayabiliriz. Ama bu eserler arasında Câmi‘ü’t-Tevârîh, yazarı Reşîdü’d-dîn Fazlullâh’ın İlhanlı devletinde yüksek makama sahip olmasından dolayı ayrı bir yere sahiptir.

Reşîdü’d-dîn’in yazdığı Câmi‘ü’t-Tevârîh, Moğol ve İlhanlı tarihi bakımından da en önemli eserlerden biridir. Ayrıca eserde o dönemin Avrupa ve Asya kavimlerinin tarihleri kendi kaynaklarından yararlanılarak yazılmaktadır. Bunlardan dolayı Câmi‘ü’t-Tevârîh İslam ve İran üzerine çalışan batılı araştırmacıların kullandığı ana kaynaklardandır. Câmi‘ü’t-Tevârîh’in Târîh-i Âlem bölümü içinde yer alan “Sultan Mahmud ve Devrini” anlatan kısım her ne kadar Türkçeye çevrilmişse de araştırmacılarda soru işareti uyandırmaktadır. Bu kısımların özenle Türkçeye çevrilmesiyle Türk tarihi çalışmalarına katkıda bulunmak arzusundayız. Ayrıca çalışmamızın başında Câmi‘ü’t-Tevârîh eserinin adındaki Tarih kelimesi, İslam-İran tarih yazıcılığı ana hatlarıyla çeşitli kaynak eserlerden yararlanılarak anlatılmış olup Türk tarihi araştırmalarına naçizane katkıda bulunmaya çalıştık.

Çalışmamızın esas konusunu oluşturan Câmi‘ü’t-Tevârîh’in “Sultan Mahmud ve Devri” dönemine ait olan kısmını Türkçe’ye çevirirken bu kısım her ne kadar 1957’de Prof.Dr. Ahmet Ateş tarafından tıpkıbasımıyla yayınlanmış olsada biz çalışmamızda eserinde farklı nüshaları karşılaştırıp notlandıran Muhammed Ruşen’in hazırladığı ve Mîrâs-i Mektûb yayınevinin (Tahran,1386 hş./2007 Milâdî) yayınladığı metin esas aldık.

Metinde tek köşeli parantez ([ ]) içerisinde bulunan sayı esas aldığımızın metnin sayfa numaralarıdır. İki köşeli parantez([[ ]]) ise kendi ilave ettiğimiz kısımlardır. Metinde bazı adlar ve şehir adları metne sadık kalmak adına Farsça metninde geçtiği şekliyle yazıldı.

İki ana bölümünden oluşan çalışmanın birinci bölümünde Reşîdü'd-dîn Fazlullâh'ın hayatı ve yazmış olduğu Câmi'ü't-Tevârîh eserini kısaca da olsa tanıttık.

İkinci bölümde, Câmi'ü't-Tevârîh'in Muhammed Ruşen tashihinden Sultan Mahmud ve devrinin tarihi Türkçeye aktarılmaktadır.

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım bu çalışmada gerek konunun tespitinde gerekse izlenilen yöntemde yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Hatice ORUÇ'a ve çalışmam boyunca benden bir an olsun yardımlarını esirgemeyen ve çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her evresinde bana destek olan değerli aileme sonsuz teşekkürlerimi sunar ve eserin araştırmacılara ve ilgililere yaralı olmasını temenni ederim.

KISALTMALAR

H.	Hicrî
hş.	Hicrî Şemsî
age.	Adı geçen eser
bk.	Bakınız
çev.	Çeviren
s.	Sayfa
yy.	Yüzyıl
Hz.	Hazret-i
bs.	Baskı, basım
doğ.	Doğum tarihi
öl.	Ölüm tarihi
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
no.	Numara

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ i

KISALTMALAR iii

İÇİNDEKİLER iv

GİRİŞ 1

TARİH SÖZCÜĞÜN MENŞEÎ 1

TARİHİN ANLAMI 2

İSLAM TARİH YAZICILIĞI 2

İRAN' DA TARİH YAZICILIĞI 6

BİRİNCİ BÖLÜM

REŞÎDÜ'D-DÎN FAZLULLÂH VE CÂMİ'Ü'T- TEVÂRÎH 10

1.1 REŞÎDÜ'D-DÎN FAZLULLÂH'IN KİMLİĞİ ÜZERİNE 11

1.2 CÂMİ'Ü'T-TEVÂRÎH 17

1.3 CÂMİ'Ü'T-TEVÂRÎH'İN SULTAN MAHMUD VE DEVRİNE DÂİR BÖLÜMÜNÜN DEĞERLENDİRMESİ: 22

İKİNCİ BÖLÜM

CÂMİ'Ü'T-TEVÂRÎH'İN TERCÜMESİ

1.4 ZİKR-İ HÂLÂT-I SULTAN MAHMÛD 29

1.5 EMİR NÂSIRÜ'D-DÎN SEBÜK TEGİN'İN NESEBİ VE GEÇMİŞİ TARİHİ VE DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI 30

1.6 BÜST'UN FETHİ 32

1.7 KOSDÂR'IN FETHİ 34

1.8 TÜRK ORDUSUNUN NÛH BİN MANSÛR ÜZERİNE YÜRÜMESİ VE ONU PAYİTAHT BUHARA'DAN ÇIKARMA ÇABASI 38

1.9 SÎSTÂN'IN DURUMU 40

1.10 KÂBÛS VE FAHRÜDDEVLE HİKÂYESİ 43

1.11 FAHRÜDDEVLE'NİN KENDİ MEMLEKETİNE DÖNMESİ VE HÜSÂMÜDDEVLE TAŞ İLE ANLAŞMASI 47

1.12 EBÜ'L-HASAN SÎMCÛR'UN VEFATINA DEK HORASÂN'DAKİ HÂKİMİYETİ VE SONRASINDA HÂKİMİYETİN OĞLU EBÛ ALİ SÎMCÛR'A GEÇMESİNİN HİKÂYESİ 52

1.13 FÂİK'İN HİKÂYESİ ve MERVRUD'A KAÇMASINDAN SONRAKİ DURUM 54

1.14 NÛH BİN MANSÛR'UN BUHARA'DAN GİTMESİ VE BUĞRA HAN'IN BUHARA'YA GİRMESİNİN HİKÂYESİ 56

1.15 BUĞRA HAN'IN BUHARA'DAN GİTMESİ ve NÛH BİN MANSÛR'UN ŞEHRİNE DÖNMESİNİN HİKÂYESİ 57

1.16 EBÛ ALİ'NİN KARDEŞİ EBİL KASIM BİN SÎMCÛR'UN HİKÂYESİ VE ONUN KARDEŞİNDEN AYRILDIKTAN SONRAKİ DURUMU 74

1.17 ZİKR-İ EMîR SEYFÜDDEVLE VE KARDEŞİ EMÎR İSMÂİL İLE OLAN HİKÂYESİ 80

1.18 EBÜ'L-KÂSIM SÎMCÛR İLE BEKTUZUN ARASINDAKİ OLAYIN HİKÂYESİ 83

1.19 ZİKR-İ EMÎR İSMÂİL VE GAZNE KALESİNDEN ÇIKIŞI 84

1.20 EMÎRÜ'l-MÜ'MİNÎN EL-KÂDÎR-BILLÂH'IN SULTAN YEMÎNÜ'D-DEVLE VE EMÎNÜ'L-MILLE'YE HİL'AT GÖNDERMESİNİN HİKÂYESİ…...……91

1.21 ABDÜLMELİK BİN NÛH'UN BUHARA'YA DÖNMESİNİN HİKÂYESİ….. ……91

1.22 EBÛ İBRÂHİM İSMÂİL BİN NÛH'UN ÇIKMASI VE ONUN VE İLİK HAN VE EMÎR NASR BİN NASÎRÜDDÎN'İN ARALARINDA OLAN OLAYLAR….. ……92

1.23 SÂMÂNÎ MELİKLERİNİNİN ADLARI VE TAHTTA OLDUKLARI SÜRE……...……99

SONUÇ.....101

KAYNAKÇA 103

ABSTRACT 109

ÖZET 110

GİRİŞ

TARİH SÖZCÜĞÜN MENŞEÎ

Tarih sözcüğü ve menşeiyle ilgili çoğu rivayetlerde onun ortaya çıkmasının İslam dininin ortaya çıkışı ile bağlantılı olması noktasında farklı görüşler vardır. Genel olarak kabûl gören görüşe göre Ömer bin Hattab'ın halife olduğu dönemde yazılan bir mektuba Hicrî 17 (M. 638/639) yılı tarihi koyulmasıyla Hz. Muhammed'in hicretini başlangıç olarak hesaplamışlardır. Ama bu rivayet ile ilgili farklı görüşlerde vardır. Bunlardan birine göre Ömer bin Hattâb zaman hesaplamasını yaptırmak istediğinde Medine şehrinde ikamet eden İran'lı Hürmüzan adlı kişinin Farsça "ay, gün" sözcüğünü Arapçalaştırmasından "Müverrîh" sözcüğü ve onun mastarı olarak da "Tarih" sözcüğünü ortaya çıkardığı düşünülmektedir. Ebû Reyhân Bîrûnî'nin dediğine göre bu tür rivayetler İranlı Meymun bin Mihrân'dan nakledilmiştir.[1] Başka bir rivayete göre Yemen Emîri Ye'li bin Ümeyye (H. 13-35 / M. 634/635-655/656) Medine'ye üzerinde tarih yazılmış olan bir mektup göndermiştir.

Bazı âlimler göre ise mesela Cevâlîki Tarih sözcüğünün Arapça olmadığını söyler.[2] Diğer taraftan Rosenthal bu sözcüğün İbranicede Sami "Yereh" sözcüğü yani ay anlamına gelme olasılığından bahseder.[3]

---

[1] Hamze İsfahanî, **Târih-i Peyânberân ve Şâhân,** Tercüme: Ca'fer Şu'âr, İntişârât-i Bonyâd-ı Ferheng-i İrân, Tehran, 1346 hş., s.4; Ebü'r-Reyhân, Bîrûnî, **el-Âsârü'l-bâkiye**, Tercüme: Ekber Dânâsereşt, İntişârât-i Emirkebir, 1386 hş., s.47-50.

[2] Ebû Mansûr Cevâlîki, **El -Mu'arreb**, Nies'sche Buchdrucker, Leipzig, 1867, s.39.

[3] Franz Rosenthal, **A History Of Muslim Historiography**, Second Revised Edition, E.J Brill Publication, 1968, s.12-13.

TARİHİN ANLAMI

Tarihin anlamını şöyle tarif etmişlerdir; "Peygamberlerin, hükümdarların, vezîrlerin, halifelerin durumlarını ve büyük olaylar örneğin savaşları, fetihleri zamana göre belli etmek",[4] Bundan dolayı bu olayları ve durumları anlatan kitaplara tarih denildi. Ama olaylar ve durumları anlatan kitaplara tam olarak ne zaman tarih denildiği belli değildir. Lakin Hicrî 2. Yüzyılın (M. 718-815) ortasında bu adlandırmanın yaygın olduğu görülmektedir.[5]

İslam kaynaklarına ve tarihçilerin yazdıklarına bakıldığında İslamî devirlerde tarihe sabit ve tam bir anlam atfetmek oldukça zordur. Ama İslam tarihi kaynaklarında Avrupa'nın tarihi "History" olarak adlandırdığından farklı bir içerik elde ediliyor. Avrupalıların "History" sözcüğü ve anlamı ile İslam kaynaklarındaki "Tarih" sözcüğü anlam olarak tam uyuşmamaktadır. Çünkü İslâm da tarih diğer birçok bilimleri de kapsamaktadır. Bu noktadan baktığımızda Avrupalıların "History"si "Tarih" sözcüğünü açıklamasa da "Tarih" Avrupalıların "History" dediği içeriği kapsamaktadır.[6]

İSLAM TARİH YAZICILIĞI

Geçmişteki olaylar ve bu olayların tahlilini anlatan "Tarih" kelimesinin Müslümanlar tarafından kullanıma başlaması tam olarak belli değildir. Ama Hicrî 2. yüzyılın ortalarında bunun yaygın olduğu görülmektedir. Bununla beraber olayların

[4] Şemseddin Mohammed Sehavî, **El'Elân Beltubîh Limen Zemm-i el'Tarih**, Bağdad, 1382 h., s.17

[5] Franz Rosenthal, **A History Of Muslim Historiography**, Second Revised Edition, Leiden, E.J Brill Publication, 1968, s.13-14.

[6] Franz Rosenthal, **A History Of Muslim Historiography**, Second Revised Edition, Leiden, E.J Brill Publication, 1968, s. 9-15.

meydana geldiği zamanlarda yazılmayan kitaplara Tarih denilmiyordu.[7] Bu sebepten dolayı Müslümanların tarih yazıcılığının tam ne zaman ortaya çıktığını söylemek mümkün değil. Ancak Tarih denilen en eski eser, Avâne b. Hakem'in (H. 141 / M. 758-759) yazdığı et-Târîh kitabıdır. Ancak içeriği ve yönteminden haberimiz yoktur. Bu noktada içeri bilinen en eski eser ise İmam Buhârî'nin et-Târîhu'l-Kebîr (H. 256 / M. 869-870) adlı eseridir. Bu eserde olayların zamanı karışık ve düzensiz yazılmıştır.[8]

Her kavimin başından geçtiği olaylar ve durumlar vardır ki onun tarihini oluşturur. Ama bu tüm kavimlerin kendi tarihlerini koruma, yazma ve nakil ettiği anlamına da gelmemektedir. Kavimlerin yaşananları yazmaları için güçlü veya zayıf sebepler ve hedeflerin olması gerekir. Tıpkı Müslümanların sebepleri ve hedefleri gibi ve bu da İslami devirde tarih yazıcılığın ortaya çıkmasının önemli faktörüdür. İslam'dan önce Araplar'da bahsedilen anlamda tarih yoktu ve diğer kavimlerde bu derecede tarih ve tarih yazıcılığı hissini tetiklemiyordu. Böylece İslam'ın ortaya çıkmasıyla Müslümanlar, özellikle Araplar tarihteki yerlerini anladılar ve tarih bilincine sahip olup tarih yazımına başladılar. Bundan dolayıdır ki İslamî silsileler ve İslam topraklarında ortaya çıkan emîr ve komutanların vakayinameleri önem kazandı. Çoğu İslamî yönetimlerde Tarih yazıcılığı İslam'ın gelişmesiyle başladı.[9]

Müslümanların geçmişteki vakaları yazmaları ilk önceleri "Haber" kelimesiyle başlamaktadır. Dini ihtiyaçlar İlm-i Hadîs ve İlm-i Ricâl gibi çalışmaların gerekliliğini

[7] Sâdık Âyinevend, **İlm-i Târîh der gostere-yi Temeddon-i Îslami**, 1,Cilt, Tehran, Pejuheşgâh-i Ûlum-i Însani ve Mutâliât-i Ferhengî, 1377 hş., s.131-132; Franz Rosenthal, **A History Of Muslim Historiography**, Second Revised Edition, Leiden, E.J Brill Publication, 1968, s.13-14.

[8] Îshâk bin Muhammed, İbnü'n- Nedîm, **El-Fihrist**, Tercüme: Mohammedreza Teceddüd, Tehran, İntişârât-i Esâtîr, 1381hş., s.419.

[9] Bernard Lewis; Peter Malcolm Holt, **Introduction of The Historians of the Middle East**, London, Oxford University Press, 1962, p.3.

ortaya çıkarmıştır.[10] Ama gittikçe Tarih, İslam kültür ve medeniyetinde yerini buldu. İlm-i Hadîs'den kendini ayırıp, bağımsız bir dal olarak kendi varlığını ortaya koydu. Böylece Tarih ve tarih yazıcılığı bir ilim dalı olarak Hicrî 3. Yüzyılda İslam kültürünü ve medeniyetini yansıtarak gelişimine devam etti.[11]

Başlangıçtan beri, Müslümanlar tarihi kapsamlı ve geniş bir anlamı olan ilim olarak düşündüler. Bundan dolayı ümmetin hayatını tüm yönleriyle ele almayı tarih konusunun bir parçası olarak saydılar. Bu tarza örnek olarak Ya'kubî, Mes'ûdî, Şemsüddîn Sehâvî, Mühyüddîn Kâfici gibi yazarları gösterebiliriz. Bunlar tarihi geniş bir kapsam ve anlam çerçevesinde düşünüyordular.[12]

İslam inancında "Ümmet" düşüncesinin savunduğu şey sadece kabilenin koruması değildir ki başka nedenleri de vardır. Hz. Muhammed'in yaşamı ve Kur'an'ın onun hayatını örnek göstermesi "Sîret" ve "Muğâzî"nin yazılmasının asıl sebebi olarak görülüyordu ve İslam Tarihi yazıcılığının ilk adımları bu çerçevede şekillenmişti.[13]

İslam inancına göre, insan yaptıkları sonunda yaratıcı tarafından değerlendirilecektir ve insan hayatının özel bir hedefi vardır:"Cennet". Müminlerin bu hedefe yani saadete varmak için çaba harcaması gerekir. Bu neden Müslümanları geçmişteki yaptıklarını değerlendirmeye yönlendiriyor ve bu bir şekilde tarih yazımının ortaya çıkmasının paradigması olarak algılanıyordu. Müslümanların tarihe bakışları

[10] Sâdık Âyinevend, **Yadnâme-yi Taberî**, Tehran, İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve Erşâd-i Îslamî, 1369 hş., s.339.

[11] Abdülhüseyin Zerrînkûb, **Tarih Der Terâzû**, Tehran, İntişârât-i Emîr Kebîr, Çap-ı Pencom, 1385hş., s.267; Franz Rosenthal, **A History Of Muslim Historiography**, Second Revised Edition, Leiden, E.J Brill Publication, 1968, s..23-26.

[12] Franz Rosenthal, **A History Of Muslim Historiography**, Second Revised Edition, Leiden, E.J Brill Publication, 1968, s.20-23.

[13] Abdülaziz Durî, **Behs Fi Neşet İlm El-Târih İndel Arab**, Beyrut, Dar ül'Maşrık, 1983, s.18.

tarihin düz hat felsefesine dayanıyor ve tüm düz felsefeler gibi aydın bir sona sahipti. Ma'ad onun son kısmı olarak düşünülüyordu**.**[14]

Bu dünya bakışının yanında diğer sebepler de Müslümanların tarih yazıcılığına etki etmiştir. Doğal olarak kültürel, siyasi, içtimai ve ekonomik gelişmelerin İslam toplumunda Müslümanların geçmişini tanımaya yönelmekte önemli bir rolü vardır. Bu nokta yeni Müslüman olan kavimler ve milletler özellikle Hz. Muhammed'in sahabeleri ile önceki Müslümanlardan daha çok faydalanmak için kendi tarih yazıcılığı tecrübeleriyle geçmişi daha iyi kavrayarak bu alanı kolaylaştırdılar. Bu etkenleri tarih ve tarih yazıcılığı ilminin Müslümanlar arasında ortaya çıkmasına neden olan ana etkenlerden sayabiliriz.[15]

İslam dünyasında hiçbir zaman bilimsel anlamda tarih yazıcılığı yoktu. Geçmişteki tarih ihtiyaçtan veya devlet adamları, din adamları ve hükümetlere bağlı olan insanlar tarafından yazıldı.[16] Aslında İslam topraklarında hüküm süren insanlar tarihin siyaset ile güçlü bir bağının olduğunun farkında idiler.[17]

Tarih yazıcıları ile siyasi otoritenin ilişkisi bu otoriteler adlarına yazılan kitaplardan ve yazdıkları kitapların saray kütüphanelerindeki çokluğundan teyit edilmektedir. Buna örnek olarak Mısır Fatımilerinin kütüphanelerinde 1200 nüsha sadece Târîh-i Taberî bulunmaktaydı.[18]

---

[14] Kerîm Muctehedî, **Felsefe-yi Tarih**, Tehran, İntişârât-i Suruş, 1381hş.,s.85.

[15] Sâdık Âyinevend, **Yâdnâme-yi Taberî**, Tehran, İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve Erşâd-i Îslamî, 1369 hş., s.115-117.

[16] Franz Rosenthal, **A History Of Muslim Historiography**, Second Revised Edition, Leiden, E.J Brill Publication, 1968, P.68.

[17] Abû Abdillâh Yâkut el-Hamevî, **Îrşad ül' Edib**, 1.Cilt, Beyrut, Dâr ül'fikr, 1980, s.93.

[18] İmâdüddîn İsmâil İbn Kesîr Dımaşkî, **el-Bidâye ve'nihâyet**, 6. Cilt, Beyrut, Dâr ül'kutub ü'l-ilmiyye, 1985, s. 286.

Hatta bazı Emîrler kendileri tarih yazıyordu. Örneğin El Zâhir Ebû Hâşim Yusuf (H. 656 / M. 1258) Abbâsî halifesi olan kardeşi Mûstensir devrine dair kitap yazmıştır.[19] İslam devirlerinde Tarih yazıcılığı, İslam milletlerinin kültürel yaşamları içerisinde özel bir yere sahiptir. Hem hacim olarak hem de kalite bakımından diğer ilimlerin düşüş yaşadığı, durgun veya zayıf olduğu dönemlerde bile tarih yazıcılığı canlılığını korumuştu.[20]

İRAN' DA TARİH YAZICILIĞI

İslam'dan önceki dönemlerde İran eserleri hükümdarların halleri (Ahbâr), huyları ve devletin idari kuralları ile yöntem ve yönetimine dair konuları içermektedir. İran'ın bu tarih yazıcılığının İslam tarihçiliğinde ve hanedanlarla ilgili tarih yazımında önemli bir etkisi vardır. Bazı tarihçiler hatta bu yöntemin Hz. Muhammed'in Sîret/Sîresinin yazımında da etkili olduğunu düşünmektedirler. Şemsüddîn Sehâvî büyük ihtimalle Hz. Muhammed zamanında bir Farsça eserin Arapların Sîret yazımını etkilediğini ve yönlendirdiğini söylemektedir[21] İslami dönemlerdeki tarihçiler ve yazarlar farklı dönemlerde İran eserlerini kendi kitaplarında kullanmışlardır.[22]

Ama çağdaş araştırmacı ve yazarların İranlılarda tarihi yazımına uygun eserler olmadığını söylemesi şaşırtıcıdır. Spuler, 1962'de yayınladığı İran'da tarih yazıcılığının

[19] Franz Rosenthal, **A History Of Muslim Historiography**, Second Revised Edition, Leiden, E.J Brill Publication, 1968, P.55.

[20] Claude Cahen, **Derâmedî Ber Tarih-i İslam Der Gurun-i Vusta**, Tercüme: Esedullah Alevî, Meşhed, İntişârât-i Âstan-ı Kuds-i Razavî, 1370, s.89.

[21] Şemseddîn Mohammed Sehâvî, **El-İ'lân Bi't-tevbîh li-men zemme ehle't-târîh**, Bağdad, 1382 h., s.246; Franz Rosenthal, **A History Of Muslim Historiography**, Second Revised Edition, Leiden, E.J Brill Publication, 1968, P.88.

[22] Miyân Mohammed Şerîf, **Tarih-i Felsefe Der İslam**, Tercüme: Nesrullah Pûrcevâdî, Tehran, İntişârât-i Merkezi Neşri Daneşgâhî, 1367hş., s.297.

gelişimi adlı makalesinde şöyle yazmaktadır: "Tarih yazıcılığı galiba İslam'dan önceki İranlılar için önemli değildi." Ama Spuler'in dediğinin aksine Sâsânî dönemindeki tarih yazıcılığı (Saltanat ve mezhep resmi tarihleri) vardı ve bu da İslam'ın ortaya çıkmasıyla ortadan kalkmadı.[23] Abdülaziz El Dûrîi Şuûbîler'in İran kültürüne önem verdiklerini ve "Hudaynâme" Âyinnâmelerini Arapçaya çevirdiklerini söyler.[24]

Yani İslami dönemin müvverihlerinin önemli bir kısmının İranlılardan oluştuğunu ve bunu İslam döneminin önemli tarihçileri örneğin Taberî, Dineverî, Hamza İsfahânî gibi yazarların eserlerine yansıdığını görebiliriz.[25]

Eski dönem İran eserlerinin Arapçaya tercümesinin birçoğu Emevî hükümdarı Hişâm bin Abdülmelik döneminde tercüme edilen kitaplardır. Bu eserlerin sadece İslam tarihçiliğine değil Şam tarih yazıcılığına da etkisi oldu.[26] Ayrıca en ünlü İran eseri Hüdâynâme'ler "seyrü'l-mülûk" adıyla bir kaç kez Arapçaya çevrildi. Nicholson, İslam tarihi yazıcılığının düşünce ve yöntem olarak bu kitaplardan çıktığını söylemektedir.[27] Bu kitapların en meşhuru da İbnü'l-Mukaffa tarafından çevrildi.[28]

İranlı müverrihler genel ve mufassal tarih yazımıyla tarihin bahsettiği konuları genişletti ve aynı zamanda umûmî tarih yazılığını başlatanlar oldular. Ayrıca İranlı

[23] Julie Scott Meisami, **Tarihnegâri-yi Farsî**, Tercüme: Mohammed Dehkânî, Tehran, Neşr-i Mâhî, 1391 hş., s.11

[24] Abdülaziz Dûrî, **Behs Fi Neşet İlm El-Târih İndel Arap**, Beyrut, Dar ül'Maşrık, 1983, s.46-47.

[25] Theodor Nöldeke, **Târih-i Îraniyân ve Arabhâ Der Zaman-ı Sâsâniyân**, Tercüme: Abbas Zeryâbhoyî Tehran, İntişârât-i Encumen-ı Âsâr-ı Mîllî, 1358 hş., s.23-26.

[26] Sami Dahan, "The Origin and Development of the Local Histories of Syria", **Historians of the Middle East**, B. Lewis - P. M. Holt, London, Oxford University Press, 1962, P.109.

[27] Reynold Alleyne Nicholson, **A literary history of the Arabs**, London, Publication.T.F. Unwin, 1907, P.348.

[28] Îshâk bin Muhammed İbn-i Nedîm, **el-Fihrist**, Tercüme: Mohammedreza Teceddüd, Tehran, İntişârât-i Esâtîr, 1381hş., s.196.

tarihçiler, tarihi bir bilim dalı olarak konulandırdılar.[29] Milâdî 9. yüzyılın sonları ile 10. yüzyılda Farsça yazılmış tarihi eserlerin çoğalmasıyla bu dönem bazı araştırmacılar tarafından İslami Rönesans olarak adlandırılmıştır.[30]

İslam'dan önceki imparatorları ele alan İran tarih yazıcılığı Sâmânî döneminde az da olsa ihyâ oldu.[31] İranlı hükümetlerin Hicrî 9. ve 10. yüzyıllarda ortaya çıkmasına kadar Farsça tarih eserleri yazılmadı.

Farsçanın önemli ve yaygın olduğu Sâmâni döneminde tarihi eserler kaleme alınmaya başladı ama Moğol zamanına kadar bölge ve hanedan tarihleriyle sınırlı kaldı ve Farsça umûmî bir tarih eseri ortaya konulmadı. Bundan dolayı sadece Moğol döneminden kalan Farsça ve Arapça yazılan Umûmî tarihi eserleri değerlendirmemiz mümkün olmaktadır. Farsça tarih yazıcılığı Gazneliler zamanında Sâmânîler'in varisi olarak devam etti. Gazneli Türkler ve divanda yer alan kişiler Farsça'yı İslam'ın ikinci kültürel dili olarak kullandılar.[32]

Büyük Selçuklular İran kültürü ve Farsça ile iç içe olmalarına rağmen nedense kendi içlerinde hiçbir tarihçi ve müverrih eğitmediler.[33] Ama önemli değişim Moğol döneminde başladı. Cüveynî ve Fazlullâh Hamedânî gibi müverrihler tarihe bakış

[29] Franz Rosenthal, **Tarih-i Târihnegârî Der İslâm**, Tercüme: Esedullah Âzâd, Meşhed, İntişârât-i Âstân-ı Kuds-ı Razavî, 1365hş., s.30,47.

[30] Julie Scott Meisami, **Tarihnegâri-yi Fârsî**, Tercüme: Mohammed Dehkânî, Tehran, Neşr-i Mâhî, 1391 hş., s.18.

[31] Franz Rosenthal, **A History Of Muslim Historiography**, Second Revised Edition, Leiden, E.J Brill Publication, 1968, P.87-93.

[32] Bertold Spuler, "The Evolution Of Persion Histograpy In Historians Of The Middle East", **Historians of the Middle East**, B. Lewis - P. M. Holt, London, Oxford University Press, 1962, P.129.

[33] Claud Cahen, "Historigraphy Of The Seljuqid Period In Historian Of The Middle East", **Historians of The Middle East**, Edited. B. Lewis; P. M. Holt, London, Oxford University Press, 1962, P.60.

açılarıyla ortaya çıktılar ve Spuler'in dediği gibi Arap-İslam tarih yazıcılığını zirveye taşıyan İbnü'l-Esîr'i de geçtiler.[34]

Farsça tarih yazıcılığının Hicrî 3. ve 4. Yüzyıllardaki değişimine düşmanın siyasi, ideolojik ve kültürel yapısından kaynaklanan bir gereklilik sebep oldu. Sâmâni hükümdarları atalarının medeniyetini korumakta önemli rol oynamış ve tarih yazıcılığı bu yüzyıllarda bu amaçla olarak çıkmıştır. Ama Farsça tarih yazıcılığı tamamen bu dönemde oluşmamıştır onun şekillenmesi aslında İranlı olan Emevi dönemindeki Arap tarihçileriyle başlamıştır. Eserlerinde İran'ın eski şahlarına da önem verdiler. Çalışmalarında Sâsânî döneminin tarih yazıcılığını benimsiyorlardı. Öyle ki Sâsânî döneminin tarihi ve haberleri Bîrûnî, Dîneverî, Bel'amî gibi tarihçilerin yazılarında mevcuttur.[35]

[34] Bertold Spuler, "The Evolution Of Persion Histograpy In Historians Of The Middle East", **Historians of the Middle East**, Edited. B. Lewis; P. M. Holt, London, Oxford University Press, 1962, P. 132.

[35] Lukman Boymatov, "Şeklgîrî-yi Tarihnegârî-yi Mellî der Îran", **Kitâb-ı Mâh-ı Târîh ve Coğrafîyâ**, Tehran, Behmen 1379hş., s.20.

BİRİNCİ BÖLÜM

REŞÎDÜ'D-DİN FAZLULLÂH VE CÂMİ'Ü'T- TEVÂRÎH

1.1 REŞÎDÜ'D-DİN FAZLULLÂH'IN KİMLİĞİ ÜZERİNE

İlhanlı dönemine ait farklı ve çeşitli eserler arasında özellikle iki kitap yani Târîh-i Cihângüşâ ve Câmi'ü't-Tevârîh ön plana çıkmaktadır. Bunlardan başkada Târîh-i Vassâf ve Târîh-i Güzîde eserleride özel değer ve itibara sahiptir.[36] Ama bu dönemin en belirgin tarih eseri hiç şüphesiz ki Câmi'ü't -Tevârîh'tir.[37]

Moğol istilâsı İran kültüründe olumsuz etkiler bırakmasına rağmen tarih yazıcılığı bakımından bir değişime de neden oldu. Öyle ki İran'ın hiçbir döneminde Tarih yazıcılığı hiç bu kadar gelişmemişti. Başka bir deyişle İran tarih yazıcılığı Sâsânî döneminden sonra tekrar bu devirde başladı.[38] Bu dönemin önemli tarih kitaplarını İslam coğrafyasında yazılan en değerli kitaplar olarak saymak gerekir.[39]

Hiç şüphesiz ki Cüveynî ve Reşîdü'd-dîn gibi insanların ilmi girişimlerinin bu dönemde tarih yazıcılığının gelişmesinin en önemli etkilerinden biri olarak belirtmek mümkündür. Reşîdü'd-dîn'in kendisi âlimleri en iyi şekilde himaye ediyordu.[40] Moğollar'ın pek tabii önceden kendi geçmişleriyle ilgili tarihi metinleri ve bilgileri vardı. Ancak İran sahasına geçmeleriyle ve İranlı ilim insanlarının sarayda görev almalarıyla birlikte kendi topraklarında önemli bir kültürel değişim ortaya çıktı. Bu değişimler siyasi ve yönetimsel gelişmelerin yanı sıra tarih yazıcılığında da önemli eserler ortaya koydu.

---

[36] David Morgan, **Mogulhâ,** Tercüme: Abbâs Muhber, Tehran, Neşr-i Merkez, 1371 hş., s.28.

[37] Jan Rypka, **Târih-i Edebiyât-i İrân**, Tercüme: Keyhüsrev Keşâverzî, Tehran, İntişârât-i Gutenberg ve Câvîdân-i Hered, 1370 hş. s. 450.

[38] Bertold Spuler, "Tekvîn-i Târihnegârî Der İslâm", **Tarihnegârî Der İran**, Tercüme: Yagup Âjend, Tehran, İntişârât-i Gostere, 1360 hş. s.9.

[39] J.A. Boyle, **Tarih-i İrân-i Kembiric**, Tercüme: Hasan Enuşe, 5.Cilt, Tehran, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1366 hş., s.585.

[40] Seyyed Hasan Nesr, **İlm ve Temeddon Der İslâm**, Tercüme: Ahmed Ârâm, Tehran, İntişârât-i Franklin, 1350 hş. s.226.

Öyle ki Câmi‘ü’t-Tevârîh ve zengin içeriğini bu değişimin bir sonucu olarak görebiliriz.[41] İlhanlılar fetihlerini ve savaşlarını kalıcı hale getirmek istiyorlardı ve çok geçmeden bu önemli işi yapacak insanları da buldular. Gâzân Han’ın efsanelere ve tarihe düşkün olması Câmi‘ü’t-Tevârîh’in yazılmasında önemli bir etken olmuştur.[42] Hatta Quatremer’e göre Câmi‘ü’t-Tevârîh kitabının ortaya çıkış sebebi Gâzân Han’ın ta kendisidir. Çünkü bu padişah Moğolların İran’da güçlü ve başarılı olmalarına rağmen gün gittikçe İranlı unsurlarla karışacaklarını öngörüyordu. Bunun için sonraki insanlara kapsamlı bir Farsça tarih bırakılmasını istiyordu.[43] Reşîdü’d-dîn bu konu ile ilgili şöyle söylemektedir: “ecdâd ve atalarının tarihini yazmak Moğolların geleneğidir. Bunun için kendi kabile ve sülalelerini bilmeyen kimse yoktur. Moğol’dan başka diğer kavimlerin böyle geleneği yoktu.”[44]

Tam adı Reşîdü’d-dîn Ebûlfadâyıl Fazlüddîn İmâdudüdevle Ebûlheyreyn Muvafaküldevle Ebûlfarac Ali bin Ebûşuca İsraîl[45] olan müverrihin doğum tarihi ve de kaç yıl yaşadığı tam olarak bilinmemektedir. Ama İbn-i Hacer Eskelânî onun yetmiş küsur yıl yaşadığını yazmaktadır.[46] (**و عاش بعضا و سبعين سنه**) Ayrıca Reşîdü’d-dîn’in kendisi Beyân ül’hakâyık kitabında şöyle belirtmektedir: “Bu yıl Hicrî 710 / Milâdî 1310-1311 yılıdır ve benim 62 Hicrî yılı yaşım var.” Bu durumda onun doğum tarihini Hicrî

[41] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashih: Muhammed Ruşen, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş. s.34.

[42] Vasillii Vladimirovic Bartold, **Türkistannâme**, Tercüme: Kerim Keşâverz, 1.Cilt Tehran, İntişârât-i Âgâh, 1366hş. s.124 ; Abdulhoseyin Zerrînkûb, **Tarih-i İrân Bed ez Îslâm**, Tehran, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1368hş., s.34.

[43] Menûçihr Murtezevî, **Mesâil-i Esr-i İlhâniyân**, Tehran, İntişârât-i Âgâh, 1370hş. s.374.

[44] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i İkbâl, 1338hş. s.169-170.

[45] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashih: Muhammed Ruşen, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş. s.68.

[46] İbn-i Hecer Eskelânî, **El-Durar El-kâminah fî a‘yân El-mi’ah al-sâminah**, 3.Cilt, Kahire, Dâr El-Kutub El-Hadîsah, 1966, s.316.

648 /Milâdî 1250 yılı ve doğum yerini de Hamedân olarak belirlemek mümkündür."[47] Reşîdü'd-dîn'in atalarının Mûsevî olduğu konusunda çoğu araştırmacılar hem fikirdir. Ama Reşîdü'd-dîn ile ilgili farklı görüşler de mevcuttur. Farsça kaynaklar arasında Muhammed Alî Şebânkâreî, Mecma'u'l-ensâb kitabında onun Mûsevî olduğunu şöyle yazmaktadır: "Sultan Olcaytu'nun mülk (memleket) işleri beş emîrle ayakta idi. Sultanın vezîri Hâce Sa'düddîn Savecî idi. Ama sadece vezaret adı onda idi. Memleketin işleri fazilet sahibi merhum Hâce Reşîd-i Tabip yapıyor ve sultanın kulağı gözü idi. Bundan önce Mûsevî dinine mensuptu ve Sultan Muhammed zamanında Müslüman oldu ve büyük bir hekimdi."[48] İbn Kesîr, el-Bidâye ve'nihâyet'de onun Mûsevî attâr olduğunu ve tabiplik ile ilgilendiğini söylemektedir.**[49]** Reşîdü'd-dîn, 30 yaşlarında Müslüman olduktan sonra[50] Yahudi ailelere verilen Eddevle lakabını yani Reşîdüddevle adından değişerek ad aldığını görüyoruz.[51] Reşîdü'd-dîn'in büyük dedesi (ceddi), Muvaffaküldevle ve babasının amcası Reîsüddevle, Hâce Nasîreddin Tûsî ile Alamut'ta Rükneddîn Hûrşâh'ın[52] sarayının hizmetinde tabip idiler. Fazlullâh'ın dediğine göre "kendi istekleri ile değil belki istekleri dışında oraya düşmüşlerdi." Bunun için Hülâgû'yu desteklemekte meyilli ve istekli idiler. Kale teslim olduktan sonra Hülâgû onlara iyi davrandı. Reşîdü'd-dîn'in İlhanlılarla tanışması bu yıllarda olmuştur. Reşîdü'd-dîn gençlik yıllarını muhtelif

[47] Zebîhullah Sefâ, **Tarih-i Edebiyât Der İrân**, 3.Cilt, Tehran, İntişârât-i Emîr Kebîr 1363hş., s.12-49; Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş., s.68.

[48] Muhammed Ali Şebânkâreî, **Mecme Ül'Ensâb**, Tashîh: Mirhâşîm Muhaddis, Tehran, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1360hş., s.270.

[49] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş., s.73.

[50] John Andrew Boyle, "Reşîdü'd-dîn Fazlullâh Hamedânî", **Kitâb-i Mâh Târih ve Coğrafiyâ**, Tercüme: Muhammed Nazarî Haşemî, Tehran, 1383hş., s.36.

[51] Abbas Zeryâbhoyî, "Se Nokte Derbâre-yi Reşîdü'd-dîn Fazlullâh", **Mecmu-yi Hetâbehâ-yi Tahkikî Derbare-yi Reşîdü'd-dîn Fazlullâh Hamedânî**, Tehran, İntişârât-i Danişgâh-i Tehran, 1350hş., s.125.

[52] Reşîdü'd-dîn Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Behmen Kerîmî, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i İkbâl, 1367hş., s.7.

ilimlerle ve özellikle de tıp ile geçirdi. Abaka Han (H. 663-680 / M. 1264/1265-1281/1282) döneminde İlhanlı sarayına tabip olarak girdi.[53] Munşî Kirmânî'nin dediğine göre "Abaka Han döneminde padişahın lütfu ile zamanın tanınmış hekim ve bilginler grubunda yer aldı.[54] Bu dönemlerde onun İslam dinine geçtiği ve İlhanlı sarayında yükseldiği bilinmektedir[55] ve Argun döneminde mevki ve rütbesi yükseldi.[56] Argun'un yakınlarından ve tabiplerinden oldu. Geyhatu Han döneminde Reşîdü'd-dîn'e vezîrlik görevi verilmiş olsa da o görevi maslahata uygun görmeyerek kabûl etmedi.[57]

Gâzân Han döneminde Sultan'ın yakınlarından oldu ve mevkii gittikçe yükseldi. Öyle ki Gâzân Han döneminde Sa'düddîn Savecî ile beraber İlhanlı vezaretini üstlendi. Âsâr ül'vüzerâ müellifi şöyle yazmaktadır: "Sadrüddîn Muhammed Hâlidi'den sonra padişahın vezîri ve danışmanı oldu. Hâce Sa'düddîn Muhammed Savecî onunla vezarette ortaktı. Vezaretin önemli kararları Hâce Reşîdü'd-dîn ile veriliyordu. Ama vezaret-el mutga mührü Hâce Sa'düddîn'de idi.[58] Mûnşî Kirmanî'nin dediğine göre o ikisini birlikte vezîr olmaları 13 yıldan fazla sürmedi.**[59]** Reşîdü'd-dîn, Sultan Muhammed Hudâbende (Olcâytu) döneminde de vezîrlik görevine devam etti. Hicrî 711 / Milâdî 1311/1312 yılında Hâce Sa'düddîn'in ölümünden sonra[60] Hicrî 715 / Milâdî 1315/1316 yılında

[53] Zebîhullah Sefâ, **Târih-i Edebiyât Der İrân**, 3.cilt, Çap-ı 7, Tehran, İntişârât-i Ferdos, 1373hş., s.1249.

[54] Nâsırüddîn Munşî Kirmânî, **Nesâ'imül'Eshâr Min Letâ'imül'Ehbar Der Tarih-i Vûzera**, Tashîh: Mîr Celâleddîn Hüseynî Ûrmevî (Muhaddis), Tehran, İntişârât-i Danişgah-i Tehran, 1378hş., s.112.

[55] Peviz Ezkâî, **Târihnegârân-i İrân**, Behş-i Evvel, Tehran, İntişârât-i Bunyâd-i Mogûfât-i Afşâr, 1373hş., s.315.

[56] Nâsırüddîn Munşî Kirmânî, **Nesâ'imül'Eshâr Min Letâ'imül'Ehbar Der Tarih-i Vûzera**, Tashîh: Mîr Celâleddîn Hüseynî Ûrmevî (Muhaddis), Tehran, İntişârât-i Danişgah-i Tehran, 1378hş., s.112

[57] Gıyâsüddîn Muhammed Hândmîr, **Düstûrü'l-vüzerâ**, Tashîh: Sâid Nefîsî, Tehran, İntişârât-i İkbâl, 1355hş. s.316.

[58] Hamdullah Müstevfî, **Târîh-i Güzîde**, Tashîh: Abdülhüseyin Nevâî, Tehran, İntişârât-i Emîr kebîr, 1364hş., s.604.

[59] Nâsırüddin Munşî Kirmânî, **Simtu'-'ulâ li'l-hazreti'l-'ulyâ Der Tarih-i Karahataiyân-i Kirmân**, Tashîh: Abbas İkbâl, Tehran, 1328hş., s.84-85.

[60] Abulkâsim Kâşânî, **Târih-i Olcâytu**, Tehran, İntişârât-i Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1348hş., s.124.

Sultan Tâceddin Ali şah Ceylâni Tebrizî'yi, Reşîdü'd-dîn ile birlikte vezîrlik makamını her ikisine verdi.[61]

Olcaytu'nun son yıllarında Tâceddin Ali Şah sultanın güvenini almış ve ona yakınlaşmıştı. Hicrî 715 / Milâdî 1315/1316 yılında Reşîdü'd-dîn ve Tâceddin Ali Şah arasında kavgalar ve problemler baş gösteriyordu.[62] Olcaytu'nun ölümünden sonra Ebû Saîd Bahadır Han (H. 717-736 / M. 1317/1318-1335/1336) 12 yaşında saltanat tahtına oturdu ve yaşının küçük olduğundan Emîrü'l-ümerâ olan Emîr Çoban devletin idaresinde etkili oldu.[63] Tâceddin Ali Şah bu yıllarda da Reşîdü'd-dîn ile muhalefet içinde idi ama başarılı olamıyordu. Bu krizler arasında divanda çalışan insanlar Reşîdü'd-dîn'in yanına giderek Hâce Ali Şah aleyhine işler yapmak için izin istediler ama Hâce Reşid'in nefsi düz ve sağlam olduğu için onlarla birlik olmadı. Hâce Reşid'den umudu kesip Hâce Ali Şah'ın yanına gittiler ve rüşvetler vererek Hâce Reşid'e karşı olup herkesi Hâce Reşid aleyhine kışkırttılar ve onun kusurlarını Sultan Ebû Saîd Bahadır Han'a ilettiler ve Hâce Reşid, böylece Hicrî 717/ Milâdî 1317 yılında vezîrlik makamında azledildi. Reşîdü'd-dîn'in azledilmesinden beş altı ay sonra Emîr Çoban Hâce Reşid'i, Tebriz'e yanına çağırdı.[64] Reşîdü'd-dîn'in istememesine rağmen ona tekrar vezîrlik makamı verildi. Emîr Çoban ile Hâce Reşid'in arası iyiydi. Bu haberi Hâce Ali Şah ve saraydaki insanlar duyunca endişelendiler.[65] Emîr Çoban'ın muavini konumunda olan Ebûbekir Akara'ya rüşvetler vererek Emîr Çoban'ın düşüncesini Hâce Reşid'e karşı değiştirdiler. Hâce

[61] Abbas İkbâl, **Târih-i Moğol**, Çap-ı 9, Tehran, İntişârât-i Emîr kebîr, 1388hş., s.322.

[62] Gıyâsüddîn Muhammed Hândmîr, **Düstûrü'l-vüzerâ**, Tashîh: Sâid Nefîsî, Tehran, İntişârât-i İkbâl, 1355hş. s.317.

[63] Bertold Spuler, **Târih-i Moğol Der İrân**, Tehran, İntişârât-i Bongâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1351hş., s.122.

[64] Gıyâsüddîn Muhammed Hândmîr, **Düstûrü'l-vüzerâ**, Tashîh: Sâid Nefîsî, Tehran, İntişârât-i İkbâl, 1355hş. s.319.

[65] Kemâlüddîn Abdürrezzâk Semarkandî, **Matla'u's-sa'deyn ve mecma'u'l-bahreyn**, Cild-i 1, Tehran, İntişârât-i Muessese-yi Mutâliat-ı Ferhengî, 1372hş., s.63.

Reşid'in oğlu olan Hâce İbrâhîm gençliğinde Sultan Olcaytu'nun şerbetdarı idi. Bunu kendilerine göre kullanan Hace Ali Şah ve saraydakiler, oğlunun babası Hâce Reşid'in emrine uyarak Sultan Olcaytu'ya zehir verdiğini ve sultanın bu sebepten vefat ettiğini iddia ettiler. Emîr Çoban da bu iddiayı Sultan Ebû Saîd Bahadır Han'a söyledi ve iki emîrde rüşvet olarak şahitlik yapıp Hâce Reşid ve oğlu İbrâhîm'in ölüm fermanını aldılar. Milâdî 1318'in Temmuz ayında ilk oğlunun boynunu sonra Hace'yi Huşkdere veya Çerger köyü civarında cellat ikiye böldü ve halk onun Tebriz'deki Rub'ı Reşîd'i yapısını yağmaladı ve varlıklarına el konuldu.[66] Hâce Reşîdü'd-dîn'in ölüm tarihini ortaya koyan Ebced hesabıyla sözcüğü Tâbe Serâh'tır.[67]

رشید ملت و دین چون رحیل کرد به عقبی نوشت منشی تاریخ او که((طاب ثراه))

Tarihi eserlerde göründüğü gibi Reşîdü'd-dîn ilim ve edep ehli bir ailedendi. İlmi, kültürel faaliyetlerine öncelikle babasının ve dedesinin yanında başladı. Kendi döneminin ilimlerine vakıf oldu. Kendisi İslam'ın çeşitli felsefi ve ilmi ekollerini iyi tanıyordu. Bu alanlarda döneminin büyük bilginlerinden olup bunu da eserlerinde açıkça ortaya koymuştur.

[66] Kemâlüddîn Abdürrezzâk Semarkandî, **Matla'u's-sa'deyn ve mecma'u'l-bahreyn**, Cild-i 1, Tehran, İntişârât-i Muessese-yi Mutâliat-ı Ferhengî, 1372hş., s.74; Hamdullah Müstevfî, **Târîh-i Güzîde**, Tashîh: Abdülhüseyin Nevâî, Tehran, İntişârât-i Emîr kebîr, 1364hş., s.613.

[67] Gıyâsüddîn Muhammed Hândmîr, **Düstûrü'l-vüzerâ**, Tashîh: Sâid Nefîsî, Tehran, İntişârât-i İkbâl, 1355hş. s.320.

1.2 CÂMİ‘Ü’T-TEVÂRÎH

Hâce Reşîdü’d-dîn Fazlullâh kendisininde belirttiği gibi Câmi‘ü’t-Tevârîh’i yazmaya Hicrî 702 / Milâdî 1320/1321 yılında başladı.[68] Reşîdü’d-dîn, Gâzân Han[69] tarafından Moğol tarihini yazmak için görevlendirilmişti. Ama Gâzân Han’ın ömrü kitabın bitmesine yetmemiştir. Reşîdü’d-dîn kitabı Gâzân Han’ın yerine gelen kardeşi Olcaytu’ya takdim etmiştir. Olcaytu da kendi dönemi ve dünya tarihini diğer bölümler olarak eklemesini ondan istedi. Reşîdü’d-dîn’in kitabı hakkında söylediğine göre: “Emîr verildiği üzere adı geçen kavimlerin bilginlerinden haber alınıp ve öncekilerin kitaplarının içeriğinden faydalanarak diğer cildi de dünya genel tarihi olarak kaleme alındı ve diğer bir cilt Süverü’l Mesâlik ve’l-memâlik olarak eklendi ve bu mübarek tarihin zeyline eklenip bütün bir şekilde Câmi‘ü’t-Tevârîh olarak adlandırıldı.”[70] Reşîdü’d-dîn’in kitabı tarih yazımı açısından kendine has bir tarihçiliğe sahiptir. O müşahedeyi yazmanın ilk kaynağı olarak bilmektedir.[71] Bu özellik gizli değildir ve kitapta en doğru ve açık şekilde verilmiştir.[72]

Reşîdü’d-dîn, haberlerin doğruluğunu teyit için her türlü imkânlardan yararlanıyordu. O diğer Moğollar’a göre ecdadının tarihini ve soy ağacını, Moğol

---

[68] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen; Mustafa Musavî, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş., s.281.

[69] Gâzân Hân bin Argun bin Abaka Bin Hülaku (d. Hîcrî 670- ö. 703), 7.İlhanlı ve Moğul hükümdarları arasındaki ilk Müslüman hükümdardır. Babasının saltanat döneminde Horâsân hakimi idi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk., Abdülkadir Yuvalı, “GĀZÂN HAN” DİA, XIII. Cilt, yıl: 1996, s. 429-431.

[70] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen; Mustafa Musavî, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş. s.8-9.

[71] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen; Mustafa Musavî, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş., s.5.

[72] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen; Mustafa Musavî, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş., s.1489.

komutanlarının tarihini herkesten daha iyi bildiği için öncelikle Gâzân Han'ın bilgilerinden faydalandı.[73]

Reşîdü'd-dîn'in Moğol tarihinin asıl kaynağı çeşitli ve dağınık varaklar halinde bulunan Moğol yazısı ile hazinelerde dönem dönem tutulmuş olan "*Altan Debter*" denilen yazılardı.[74] Reşîdü'd-dîn'e kadar kimse onları düzenlememişti.[75] Altan Debter, tek bir kitap değildir. İntivası tam bilinmemekle birlikte belli ki ayrı ayrı yazılardan oluşmaktaydı. Gâzân Hân dönemine kadar gizli ve saklı tutuluyordu. Kimsenin onları elde etme hakkı yoktu**.** Bundan dolayı bu kaynaklardan faydalanmak Câmi'ü't-Tevârîh'in değerini arttırmıştır. Reşîdü'd-dîn'in kullandığı diğer kaynak Biligs mecmuası (Moğol büyüklerin söyledikleri) idi. Reşîdü'd-dîn bu ilham diline sahip Biligs kaynağını şöyle açıklıyordu: "Bu sözler bayramlarda Moğol hükümdarları tarafından söyleniyordu."[76] Reşîdü'd-dîn'in diğer bilgi kaynağı devlet emîrleri ve büyükleri idi. Özellikle Bulad Çing-Song, Moğol imparatorunun İran sarayında olan vekiliydi ve Reşîdü'd-dîn onu Emîr-i Muazzam, Sipehdâr-ı İran ve Tûran, Müdebbir-i Memâlik-i Cihân olarak adlandırıyordu. Reşîdü'd-dîn eserini yazarken her milletin kendi kaynaklarından faydalanarak kitabını yazdı. Hitay(Çin), Hint, Uygur, Kıpçak ve diğer milletlerden İlhanlı sarayında bulunanlara sorular soruyor, onların bilgilerine başvuruyordu.[77] Reşîdü'd-dîn'in Papa ve Rum İmparatoru ile ilgili yazdıklarında biraz abartıya kaçtığı da

[73] Rene Grousse, **Emperâturî-yi Sehrâ Neverdân**, Tercüme: Abdülhüseyin Meykede, Tehran, İntişârât-i İlmi Ferhengî, 1368hş, s.618.

[74] Abdülhüseyin Zerrinkub, **Târih-i İrân**, Tehran, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1371hş., s.35

[75] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen; Mustafa Musavî, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş., s.5.

[76] John Andrew Boyle, "Ehemiyyet-i Câmi'ü't-Tevârîh", **Tarihnegârî Der İran**, Tercüme: Yagup Âjend, Tehran, İntişârât-i Gostere,1360hş., s.79-80.

[77] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen; Mustafa Musavî, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş., s.35-36.

görülmektedir. Bu da Reşîdü'd-dîn'in sarayda Avrupa hakkında sorular sorduğu Avrupalı kişilerin din adamları olduğunu göstermektedir.[78]

Reşîdü'd-dîn'in Papa ve Avrupa ile ilgili bölümü Karl Jahn'a göre Martinus Poppaviensis'in (ölüm: M. 1278) dünya tarihi kitabının tercümesidir. Karl Jahn bununla ilgili şöyle söylemektedir: "O zamanlar bu kitap bir nevi Papa ve Kayserlerin resmi tarih kitabı olarak görülüyordu. Çünkü müellif Papa sarayında makam ve rütbe sahibi idi. Böylece ben Reşîdü'd-dîn'in bu kitaptan faydalandığını düşünüyorum. Araştırmam sonucu bu olasılığın doğru olduğunu gördüm. Şimdi bana göre Reşîdü'd-dîn'in Fereng tarihinin büyük bir kısmı Martinus'un kitabının özetidir.[79] Reşîdü'd-dîn, İsmâilliler bölümün de İsmâillilerin önemli kaynaklarından faydalanmıştır, sadece geleneksel ve resmi tarihçilerin yazdıkları değil belki İsmâillilerin önemli kaynakları olan örneğin Destûrü'l Muncemîn, Reis Hasan Selâhî ve Abdülmelik Feşendî gibi kaynaklardan faydalanmıştır.[80]

Câmi'ü't-Tevârîh'in en değerli kısmı birinci cilt yani Moğol tarihi veya Târîh-i Gâzânî'dir. Bu kitabın yazılmasına aslında Milâdî 1303 yılında Gâzân Han hayatta iken başladı ama kitap bitmeden Gâzân Han Milâdî 1305'de vefat etti ve eser Sultan Olcaytu zamanında bitti. Olcaytu'nun emriyle eser Gâzân Han tarihi olarak adlandırıldı. Reşîdü'd-dîn bu kitapla birlikte Moğollarla ilişkileri olan kavimlerin tarihini yazma işiyle görevlendirildi.[81] Olcaytu, kitabın bu cildini okuyup düzeltmeler yapmıştır. "Bu tarihin içeriği Eşref'in okumasıyla düzeldi, akıllı ve zeki padişahın düzeltmesiyle düzgün bir hal

[78] Vasillii Vladimirovic, Bartold, **Türkistannâme**, Tercüme: Kerim Keşâverz, 1.Cilt Tehran, İntişârât-i Bonyâd-ı Ferhengî-yi İrân, 1352hş. s.127.

[79] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh (Tarih-i Efrenc, Pâpân, Kiyâsere)**, Tashîh: Muhammed Ruşen, Tehran, İntişârât-i Miras-i Mektûb, 1384hş., s.11.

[80] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen; Mustafa Musavî, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş., s.14.

[81] Vasillii Vladimirovic Bartold, **Türkistannâme**, Tercüme: Kerim Keşâverz, 1.Cilt Tehran, İntişârât-i Âgâh, 1366hş. s.6-125.

aldı."[82] Kitabın bu cildi eşit ölçütte olmayan iki fasıla ayrılmıştır. Birinci fasıl ve az olan kısmı Türk ve Moğol'un bir mukaddime ve dört bölümden oluşan çeşitli kavimlerinin tarihi içeren bölümünden oluşuyor. Ama ikinci fasıl ve uzun bir kısmı kapsayan bölümde Cengiz Han'ın hayatı ve ondan önceki ve sonraki dönemin olayları Gâzân Han'a kadar yazılmaktadır.[83] Bundan dolayı eser "*Târîh-i Mûbârek-i Gâzâni'*ye" olarak da meşhurdur.[84]

İkinci cilt iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü genel dünya tarihidir. Birinci cildin bitmesinden sonra Olcaytu'nun fermanıyla bu eser onun adına yazıldı ve Milâdî 1310 yılında bitti. İkinci bölüm Olcaytu'nun tarihini doğumundan Milâdî 1306 yılına kadar kapsamaktadır. Bu kitabın el yazma nüshasını Milâdî 1923 yılında Ahmet Zeki Veledi Toğan, Meşhed şehrinde buldu.[85] Reşîdü'd-dîn bu kitabın yazılmasını üstlenerek ağır bir görev almış oldu. Bu cilt Hz. Âdem ve ondan sonraki peygamberlerle başlar. Daha sonra İran'ın İslam'dan önceki hükümdarları anlatılır. Bunu Hz. Muhammed ve halifeler onu ise İslam'ın Moğolların eliyle Milâdî 1255 yılında yıkılmasına kadar İran'ın İslam'dan sonra ki hükümdarları izler. Ayrıca kitabın içinde Oğuzlar, Türkler, Çinliler, Uygurlar, Yahudiler, Franklar, İmparatorlar, Papalar ve Hintliler, özellikle Buda ve Budizm kapsayan başlıklar bulunmaktadır. Böylece ikinci cildin birinci bölümü Olcaytu zamanındaki ilk dünya tarihi olarak sayılmaktadır.[86]

---

[82] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen; Mustafa Musavî, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş., s.8.

[83] John Andrew Boyle, "Reşîdü'd-dîn Fazlullâh Hamedânî", **Kitâb-i Mâh Târih ve Coğrafiyâ**, Tercüme: Muhammed Nazarî Haşemî, Tehran, 1383hş., s.40.

[84] Zebîhullah Sefâ, **Tarih-i Edebiyât Der İrân**, 3.cilt, Çap-ı 7, Tehran, İntişârât-i Ferdos, 1373hş., s.1251.

[85] Vasillii Vladimirovic Bartold, **Türkistannâme**, Tercüme: Kerîm Keşâverz, 1.Cilt Tehran, İntişârât-i Âgâh, 1366hş. s.127.

[86] John Andrew Boyle, "Reşîdü'd-dîn Fazlullâh Hamedânî", **Kitâb-i Mâh-ı Târih ve Coğrafiyâ**, Tercüme: Muhammed Nazarî Haşemî, Tehran, 1383hş., s.39,40.

Jean Sauvaget'e göre bu eser İslam Ortaçağında yazılmış tek dünya tarihidir ve müellifi, dünyaya yayılma isteği olan bir imparatora yakışan bir eser ortaya koymuştur.[87]

Reşîdü'd-dîn kendi tarih yazıcılığının üslubu ve metodu hakkında şöyle demektedir:

" Bu zayıf, Câmi'ü't-Tevârîh'i yazmaya görevlendirildiğimde her kavimin meşhur kitaplarında yazılı ve mütedair olan, o kavimlerin bilgin ve hekimlerinin yazdıkları hiçbir değişiklik yapılmadan ve eklemeden kaleme alındı. Rivayet edenin bilmediği veya ihmalinden yazılmaması mümkündür. Ama gönül istiyordu ki değerli bu hikâyeler çok araştırılsın ama bu konuda çok çaba imkânı olmadı ".[88]

Câmi'ü't-Tevârîh, Târîh-i Cihângüşâ ve Târîh-i Vassâf'ın zengin ve zor diline rağmen çok sade ve de o dönemin konuşma diline yakın yazılmıştır. Bundan dolayı Farsça yazılarda yeni bir üslûbun başlangıç noktası olmuştur. Hatta Benâketî gibi yazarlar onu takip etmişler. Hatta Reşîdü'd-dîn'in yazmasıyla ilgili şöyle de diyebiliriz ki eğer Moğolca sözcükler ve deyimleri çıkarsak Reşîdü'd-dîn'in yazma üslûbunun çok daha kolay ve sade olduğunu görebiliriz.[89]

Câmi'ü't-Tevârîh'ten sonra yazılan eserler bir şekilde bu kitaptan etkilenmişlerdir. Hâfiz-ı Ebrû, Mecma'u't-tevârîhi's-sultâniyye kitabında açıkça işinin temelinin Câmi'ü't-Tevârîh kitabı olduğunu söylemektedir.[90]

---

[87] Jean Sauavaget, **Medhel-i Târih-i Şerk-i İslâmî**, Tercüme: Nuşâferin Ensârî (Muhakik) Tehran, İntişârât-i Merkez-i Neşr-i Danişgahi, 1366hş., s.301.

[88] Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, 1.cilt, Tashîh: Behmen Kerîmî, İntişârât-i İkbâl, 1338 hş., s.9-10 .

[89] Zebîhullah Sefâ, **Gencîne-yi Sohen**, Cild-i 4, Tehran, İntişârât-i Danişgâh-i Tehran, 1353hş., s.214.

[90] Abdullâh bin Lutfullâh, Hâfiz-ı Ebrû, **Mecma'u't-tevârîhi's-sultâniyye**, Tashîh: Muhammed Muderresî Zencânî, Tehran, İntişârât-i İttilâât, 1364 hş., s.1.

1.3 CAMİ‘Ü’T-TEVÂRÎH’İN SULTAN MAHMUD VE DEVRİNE DÂİR BÖLÜMÜNÜN DEĞERLENDİRMESİ:

Câmi‘ü’t-Tevârîh bir cildinde Moğolların anlatıldığı ve diğer cildinde umumi dünya tarihine yer verilmiş önemli bir tarih kitabıdır. Kitapta enbiyalar, halifeler, İran’ın kadim şahları, İslam dönemi sultanlar, Çinliler, Yahudiler, Rum ve Batı dünyasıyla Hindistan’ın anlatıldığı bölümler yer almaktadır.[91]

Câmi‘ü’t-Tevârîh’in dili ve edebiyatıyla ilgili kesin bir yargıya varmak pek mümkün değildir. Zira Reşîdü’d-dîn’in kitabın oluşturulması noktasında birçok yardımcısının çalıştığı bilinmektedir. Reşîdü’d-dîn’in etrafında dönemin ilim adamlarından oluşmuş bir halkası bulunmaktaydı ve bu eserin kaleme alınmasıyla ilgili bu insanlar çalışmaktaydı. Bu yüzden kitabın tamamının Reşîdü’d-dîn’in kaleminden çıktığını iddia etmek çok doğru olmayacaktır. Ama sonuçta kitabın sorumluluğu ve son halinin verilmesinin de Reşîdü’d-dîn’in işi olduğu da aşikardır. Reşîdü’d-dîn’in bu eserin yazımasına dair amacının çeşitli milletler ve kavimlerin tarihine içeren bir eser ortaya koymak olduğu da bilinmektedir. Reşîdü’d-dîn’in eserinde döneminde ulaşabildiği birçok tarih kaynağı ve yazılı eser kaynak olarak kullanılmış, bu eserler bazen aynen iktibas edildiği gibi bazen de bu eserlerden özetler ve nakiller kendi eserinde yer almıştır. Bu yönüyle de Reşîdü’d-dîn’in eserinin dil ve edebiyat açısından ele alınmasında zorluklarla karşılaşılmaktadır. Hangi beyanın Reşîdü’d-dîn’in ve hangi beyanın diğer nakledilen eserlerin edebiyatı ve dili olduğu konusu Câmi‘ü’t-Tevârîh’in bu noktada kesin bir eleştiri veya incelemeye tabi tutulamayacağını göstermektedir. Eserdeki kaynak eserlerin dili ve üslubu farklılık göstermektedir. Farsça düzyazı eserleri dikkatle inceleyen Muhammed

[91] Alâüddîn Muhammed Cüveynî, **Târih-i Cihânguşa-yi Cüveynî**, Tashih: Muhammed Kazvînî, I. Baskı, c. III, İntişârât-i Dunyâ-yı Kitâb, 1375hş., s. 24

Taki Bahar da Câmi‘ü’t-Tevârîh konusunda sessiz kalmış ve sadece “Câmi‘ü’t-Tevârîh sade bir üslupla kaleme alınmıştır. Reşîdü’d-dîn eserinde kendisinden önceki Cüveynî ve diğer yazarların ağdalı dili ve edebi fenlerini sadeleştirme yoluna gitmiş bilinmeyen zor kelime ve ibaretleri sadeleştirmiştir. Reşîdü’d-dîn nadiren de olsa naklettiği kaynakların ağdalı ve zor metinlerini nakletmek durumunda da kalmıştır” diye yazmıştır.[92]

Câmi‘ü’t-Tevârîh’in Gazan Han tarihini ele alan cildine bakıldığında, eserin Cüveynî’nin Cihangüşa’sı ya da Vassaf’ın Tecziyet’ül-Emsar’ı gibi ağdalı ve zor bir metin olmadığını kolaylıkla görebileceklerdir. Özellikle Moğolca kaynakların tercümesi her türlü süsleme, edebi fenler ve ağdalı dil yapısından uzak o dönem konuşma diliyle gerçekleşmiştir. Câmi‘ü’t-Tevârîh’in bu tarz dil yaklaşımı kendisinden sonraki yazarları da etkilemiştir. Reşidüdin’den sonra gelen tarihçi Mustavfi ve Benâketi, Câmi‘ü’t-Tevârîh’i kaynak olarak kullanmasının yanında bu eserin üslubundan da etkilenmiş ve kendi eserlerini Câmi‘ü’t-Tevârîh gibi sade ve anlaşılır bir üslupla kaleme almışlardır.[93]

Câmi‘ü’t-Tevârîh’in bir tarih kitabı olarak önemli özelliklerinden biri de Orta Doğu’da ortaçağ Moğollarının tarihini oldukça ayrıntılı bir şekilde ele almasıdır. Avrupa’da ortaçağın zirvesi olarak görülen 13. ve 14. yüzyıllarda dünyanın yeni güç dengesi olarak ortaya çıkan Avrupa’nın doğusuyla Asya’nın batısının birleşme noktası haline gelen Doğu Akdeniz ya da Batı Asya olarak adlandırılan bölgenin tarihi Reşîdü’d-dîn tarafından Moğolların merkeze alınarak yazıldığı bir tarih olarak karşımıza çıkmaktadır. Reşiddüdin’in eserinde Moğollardan Çinlilere, Batı dünyasından Hint ve İslam sultanlıklarına kadar geniş bir yelpazenin yer alması tam da bölgenin dünya tarihinde bu milletler ve devletlerin birbirine en çok yakınlaştığı bir tarihi kesiti içermesindendir. Cami’üt-Tevarih’in dünyada bu kadar önem kazanması ve dikkatle ele

[92] Muhammed Taki Bahar, **Sebkşinâsî**, İntişârât-i Emir Kebir, c. III, 8. Baskı, Tehran, 1375 hş., s.175

[93] Reşîdü’d-dîn Fazlullâh Hamedânî, **Câmi‘ü’t-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen ve Mustafa Musavî, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1384hş. s.56

alınmasının nedenlerinden biri de Reşîdü'd-dîn'in bu önemli tarihi kesiti ustaca ele almasıdır.[94]

Reşîdü'd-dîn Fazlullâh'ın günümüze dek adının taşınmasına sebep olan büyük eseri yani Câmi'ü't-Tevârîh, kendi aktardığına göre üç büyük ciltten ibarettir.[95] İlk cilt iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Türk ve Moğol kavimleri ile ilgilidir ikinci bölüm ise Moğol-Türk hükümdarı Olcaytu'nun Hicrî 703 / Milâdî 1304 yılında İlhanlı tahtına geçtiği zamana kadar ele alınmıştır. Bu cilt daha çok Târîh-i Mübârek-i Gâzânî adıyla tanınmaktadır. İkinci cilt de iki bölümü kapsamaktadır; Birinci bölüm Olcaytu'nun saltanat dönemini ikinci bölüm ise İslam ve İran tarih yazıcılığın metoduna uyarak yani Hz. Âdem'den başlayarak müellifin devrine kadar Peygamberler, Halifeler ve farklı kavimler örneğin Oğuzlar, Çinliler, Hintliler ve Papalar tarihini özet olarak anlatmaktadır. Üçüncü cilt ise coğrafi bilgileri ihtiva eden Suverü'l-ekâlîm ve el-mesâlik ve'l-memâlik'tir. Ancak Adı geçen bu üç ciltten ikinci cildin yani Olcaytu Tarihi'nin hiçbir nüshasına rastlanmamıştır. Üçüncü ciltin ise hiçbir yerde bulunamamasından dolayı bazı araştırmacılar bu cildi Reşîdü'd-dîn'in yazma fırsatınıb olmadığı kanaatinde iken bazı araştırmacılar bu eserin Rub'ı Reşîd'inin yağmalanması sırasında yok olduğu kanaatindedirler.[96]

Câmi'ü't-Tevârîh'in ikinci cildinde yer alan umûmî tarihinde İran sahasında hüküm sürmüş Arap olmayan devletleri ele alındığında ilk olarak Gazneliler tarihinden başlanmaktadır. Bu bölüm başladığında umûmî tarihin bir parçası değilmiş ve âdetâ müstakil bir esermiş gibi yazılmıştır. Giriş bölümünde Reşîdü'd-dîn Fazlullâh bu

[94] Karl Jahn, **Rashid al-Din's Khowledge of Europe**, Proceedings of the Colloquium on Rashid al-Din Fadlallāh, Tehran University Press, Tehran, 1971, pp. 10-25.

[95] Reşîdü'd-din Fazlullâh Hamedânî, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashih: Mohammed Ruşen ve Mustafa Musevî, 1.cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373 hş., s.9

[96] Menûçihr Murtezevî, **Mesâil-i Esr-i İlḫâniyân**, Çap-ı 2, Tehran, İntişârât-i Âgâh, 1370hş. s.405

bölümün zor bir üslûp ile anlatılmadığını, Türk ve Tacîk(Tazîk)[97]lerin anlayabilecekleri bir dilin olduğunu söyler. Ayrıca Sultan Mahmud Gaznevî ve az da olsa Âl-i Büveyh ile etraftaki emirlerin tarihini yazacağıyla tarihin faydasından bahsetmekle başlamaktadır. Bu bölümden sonra Nâsırü'd-dîn Sebük Tegin'in nesebi ve Sâmânîler ile olan münasebeti anlatılır. Câmi'ü't-Tevârîh'in bu bölümünü ikiye ayırmak mümkündür: Birincisi, Sultan Mahmud Gaznevî'den önceki dönemin yani Sâmânîler ve bu hanedanla olan diğer hükümetlerin ilişkileri, savaşları daha çok mihver olarak anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise Sâmânîlerin çöküşünden sonra Sultan Mahmud Gaznevî'nin dönemi ele alınmıştır. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh'ın bu bölüm ile ilgili yazıldığı dönem ve muâsırı olan tarih kaynaklarına bakıldığında "Târîhî Yemînî" kitabının özet bir şekilde yeniden yazıldığı iddia etmek yanlış olmaz. Bu bölümü Corfadekânî'nin eseri yani "Tercüme-yi Târîhî Yemînî"[98] 'nin Arapça şiirler ve yazıları çıkartılarak, çoğu yerde de hülasa ederek yazmıştır. Fakat Târîhî Yemînî'nin yazarının ölüm yılını göz önünde bulundurursak Sultan Mahmud Gaznevî'nin ölümünden sonraki yılları hangi kaynaktan kullandığı tespit edilememiştir. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh'ın bu bölümleri yazmasının sebebi de eserinde bu

[97] Bu kelime çoğu Türk araştırmacılar meselâ Ahmet Ateş, tarafından Tacik kavmi veya şimdiki Tacikistan ülkesine mensup olan kimse görülmektedir. Oysa eski tarihi metinlerde ve Fars edebiyatında bu kelime Gayr-ı Arap insanlar için kullanılıyordu. Bu konuda daha fazla bilgi için bakınızı: Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî, **Burhân-ı Kâtı**, nşr. Muhammed Muîn. Tehran 1342 hş. Cilt 1. s.455

[98] Ebü'ş-Şeref Nâsıh b.Corfâdekânî, Selçuklu dönemi debîr(kâtip - munşî) ve Azerbaycan Atabeyleri Atabeg Cemâleddin Uluğ Barbeg Ayaba veziri Ebü'l-kâsım Ali bin Hüseyn'in teşvikiyle Hicrî 6./ Milâdî 1206 yılında Târîhî Yemînî'nin tercümesini ele almıştır. Bu kitap Muhammad b. Abdülcebbâr Utbî'nin (ölüm. Hicrî 427/ Milâdî 1036) yazdığı Tarih-i Utbî ve daha sonra Târîhî Yemînî ile tanılan kitabın tercümesidir. Bu eserin edebi dili ağır Arapça olduğundan dolayı eser zor bir metin haline gelmiştir. Bu nedenle edipler ve fâziller bu kitaba şerhler yazmaya mecbur kalmışlardır. Bu eserin Farsça'ya tercümesi de bu yüzden olması gerekir. Sâmânî devletinin son yıllarından Sultan Mahmud Gaznevî Yemînü'd-devle'ye kadar ihtiva eder ve bu yüzden Târîhî Yemînî adıyla tanınmaktadır. Târîhî Yemînî'de Sultan Mahmud'un dönemi ve yaptığı savaşlar detaylı olarak aktarılmış ve Gazneliler ile ilişkide olan devletler ve o dönem İran'ın merkez ve doğusundaki olaylar anlatılmıştır. Corfâdekânî, tercümesinde Utbî'nin yazdığı Arapça metne sadık kalarak hatta Utbî'nin Arapça şiirlerini birebir tercümesine dâhil etmiştir. Bu hususta kapsamlı izâhat için bakınız. Ca'fer Şuâr, **Tercüme-i Târîh-i Yemînî**, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tehran,1374 hş.,

dönemler hakkında bilgiler vermesi olabilir. Çünkü Tercüme-yi Târîhî Yemînî'ni yoksaydığımızda bu bölümü önemli bir kaynak olarak değerlendiremeyiz.

Filhakika bu eserin neşri Câmi'ü't-Tevârîh'in müellifine değil belki Tercüme-yi Târîhî Yemînî'nin müellifine aittir. Câmi'ü't-Tevârîh'in bu bölümüyle Tercüme-yi Târîhî Yemînî arasında aşağıda yapılacak birkaç mukayese bu eserin özetlenerek hemen hemen bir kopyası mâhiyetinde olduğunu göz önüne çıkaracaktır. Meselâ:

Tercüme-yi Târîhî Yemînî[99]	Câmi'ü't-Tevârîh
(صفحه۱۸٤)و عبدالملک از غصّه این حیلت و محنت این غیلت بی سامان شد، و جز گریختن و دست در دامن اختفا آویختن چاره ندانست، و ایلک خان روز سه شنبه دهم ذوالقعده سنه تسعٍ و ثَمانینَ و ثلثمائَه در بخارا آمد و بسرای امارت نزول کرد و جاسوسان را برگماشت تا عبدالملک را بدست آورند	(صفحه ۸۷)و عبدالملک از غصّه این حیلت و قصّه این غیلت بی سامان شد، و جز گریختن و دست در دامن اختفا آویختن چاره ندانست، و ایلک روز شنبه دهم ذوالقعده سنه تسعٍ و ثَمانینَ و ثلثمایه در بخارا آمد و بسرای امارت نزول کرد و جاسوسان را برگماشت تا عبدالملک را بدست آورند
Bu satırlar yazılmamaktadır	(صفحه ۹۷) و برادر او منصور بن نوح الملقّب بالسدید جای او بگرفت ، و پانزده سال و نه ماه نوبت سلطنت زد، و روز سه شنبه پانزدهم شوال سنه خمس و ستین و ثلثمایه به بخارا وفات یافت.
(صفحه ۲۲) و سبب آن بود که طغان نامی که والی آن بقعه بود و دیگری بای توز نام،این ولایت بقهر از دست او بیرون کرد،	(صفحه ۱۰) اول فتحی که در عهد میمون او بود فتح ناحیت بُست بود، و سبب آن بود که طغان نامی والی آن بُقعه بود، و بایتوز نام امیری این ولایت به قهر از دستِ او بیرون کرد.

[99] Ca'fer Şuâr, **Tercüme-i Târîh-i Yemînî**, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tehran, 1374 hş.

Bu misalleri göz önünde bulundurduğumuzda her iki metnin hemen hemen birbirinin aynı olduğu ancak bazı yerlerde metinler arasında farklıklar olduğunu görebiliriz. Bu farklılıkların Reşîdü'd-dîn Fazlullâh tarafından mı yapıldığı yoksa elinde bulunan nüshada aynen öyle mi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Gösterilen bu misallerden açıkça ispat olunur ki, Câmi'ü't-Tevârîh'e ait bu bölümün tarihi kaynak bakımından çok fazla değeri yoktur ve Sultan Mahmûd ve devrini ele alan araştırmacıları yanlışlara sürükleyebilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

CAMİ‘Ü’T-TEVÂRÎH’İN TERCÜMESİ

[s.5]

BİSMİLLÂHİRRAHMÂNİRRAHÎM

ONDAN YARDIM DİLERİZ TANRI İŞİMİ KOLAYLAŞTIR, GÜÇLEŞTİRME

1.4 ZİKR-İ HÂLÂT-I SULTAN MAHMÛD

Bu tarih Sultan Mahmûd İbn-i Sebük Tegin Bin Serenk Bin Egem Yabguy'un ve onlarla akraba olan Âl-i Sâmân'ın tarihinin özetidir. Ve aynı zamanda biraz da onların devamında söylenmesi gerekli Âl-i Büveyh ve etraf Emîrler ve meliklerin tarihini içermektedir. Öyle ki Türk veya Arap her kim okusa anlaşılır ve bilinir olsun diye metni her türlü abartı ve tekellüften ari olarak kaleme aldık ve kitabın üslubuna aykırı olan farklı hikâylerden de uzak durduk.

Tarihin iki faydası vardır: Birincisi, Sultanlar ve seleflerinin dönemlerini ve mülklerinin genişliği ve hükümlerinin geçerliliğine bakılır ve bu hususun tarihi anlaşılır. Zira devirler değişmekte ve farklı insanlar ve şehirler tarih içinde insanlardan insanlara el değiştirmektedir. Bakıldığında insanların tüm istekleri zeval olur ve onlardan iyilik – kötülük, güzel-çirkin hikâye ve efsanelerden başka bir şey kalmaz. Öyle ki insanların hayır ve güzel şeylere imza atması ve bunları hayata geçirmesi doğrultusunda çabaları çoğalması tarihin ilk faydasıdır.

[s.6] Tarihin ikinci faydası, âlimler sanat ve kültür ehlinin değerinin anlaşılması ve geçmişteki sultanlar dünyanın hazinelerini kılıç sahipleri için harcamalarının ve halkı ortadan kaldırmalarının bilinmesidir. Sultanlar, dünya mülkünde onları kendilerine ortak kıldılar. Onlardan da kimse hayatından fazla malından dolayı öldükten sonra bunlar onların hiçbir işe yaramadılar. Ama tarihçiler kâğıt ve iki dirhem değeri olan

mürekkepleri ile kalıcı eserler ortaya koyup, sonsuza kadar adlarını kalıcı kıldılar. Defterlerin ve sayfaların içini onların eserleri ve sözleriyle süslediler. Mahmûd Bin Sebük Tegin, Âl-i Büveyh ve Selçuklular saltanatlarının zamanı geçti ve adları yazılarda kaldı. O zaman, dönemin Sultanı günlerin geçmesiyle ömrü uzun olsun. Bu kitaptan öncekilerin elinden giden ve kaybedilenleri anlasın. Şimdi niyetimize geçelim.

[s.7]

1.5 EMİR NÂSIRÜ'D-DÎN SEBÜK TEGİN'İN NESEBİ VE GEÇMİŞİ TARİHİ VE DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI

Bundan önce Dib-Yabgu'nun oğlu Oğuz tarihinde onun oğulları ve padişah olan ondan öncekileri, ta ki SEYYIDEL El MÜRSELÎN ve HATEMENNEBÎYYÎN Hz. Muhammed Mustafa Sallallah Aleyh ve Ala Âl-i Acmeîn'in risaleti zamanına kadar gelmiştir (yazılmıştır).

Tuğrul, Merv şehrinde yirmi yıl sultanlık yaptı, onun vefatından sonra kardeşi Tukak onun yerine oturdu ve oda yedi yıl sultanlık yaptı ve sahabe ile çağdaştı. Rizvanullah Aleyhi Ecmein.

Vefat ettiğinde Doğur Yabgu'yu saltanata oturttular. O on iki yıl saltanat etti. Ondan sonra asilzade olan Sâmân Yavgu'yu Maveraunnehirin saltanatına çıkarttılar ve o acemlerin [Arap olmayan] söylediği Sâmân Huda'dır ve tüm Sâmâniler'in babası; ondan sonra Eğem Yabgu, sonra Kökem Yavgu sultan oldu. Kökem sultan olduğunda çocuktu ve ergenlik dönemine erişmemişti. Emîrler mülkün ve kanunların yürümesi için böyle düşündüler. Bir anda Karaşit adında düşman mülkün etrafından saldırıya geçti ve zor bir savaş yaptılar. **[s.8]** Öyle ki Kökem Yavgu hezimete uğradı ve düşmanları onun evini talan ettiler ve küçük kardeşini esir alıp yağmalama ile meşgul oldular.

Yeniden Kökem Yavgu ordusunu topladı ve güçlendiler. Kadın, erkek, çocuklar iş birliği ile Karaşit'in peşinden gidip onu öldürmüşlerdir. Bu seferden zaferle dönmüşlerdir. Döndükten sonra sultanlık yapmışlardır. Kaç yıl sonra onun çocuk olan kardeşini Serenk diye adlandırdılar ve onu küçümsüyorlardı. O ergenlik dönemine vardığında kardeşine haber gönderip ona yardım etmek için ordusunu toplamasını talep etti. Kökem Yavgu beş bin savaşçı ve pehlivanı Karaşit'e saldırmak için gönderdi, ordular karşı karşıya geldiğinde Serenk bir hile ile kaçıp kardeşinin ordusuna katıldı ve çetin bir savaş yaptılar. Sonra kendi makamlarına döndüler. Serenk esir olduğunda kendi hikâyesini anlattı ve orada orduda serdar olduğunu dile getirdi ve Kökem Yavgu da aynı görevleri üstlenmesine izin verdi. Kökem Yavgu yirmi yıl sultanlık yaptı ve aniden vefat etti.

Serenk, bir yıl boyunca kardeşini hasta olduğu bahanesiyle evde tabûtta tuttu ve kendisi işlerin başına geçip saltanatın işleriyle meşgul oldu. Bir yıl geçtikten sonra Emîrler toplanıp Serenk'e dediler: Kardeşin hayatta ise bize göster yoksa sen tahta geçersin.

Serenk ağladı ve dedi kardeşim bir yıl önce vefat etti ve düşmanlarım çok olduğu için gizli tutuyordum. Ondan sonra kardeşini evden çıkarıp toprağa gömdü ve tahta kendisi geçti on yıl saltanat dönemi oldu.

Serenk vefat ettiğinde oğlu Sebüktegin'in sultan olmasını ve tahta oturmasını kabûl etmediler. **[s.9]** yüzünde ve görünüşünde cesaret ve soyluluk ve korkusuzluk ışıldayan Dib Yabgu'nun neslinden ve Oğuz'un torunu olan Türk'tü. Mansûr Mansûr Bin Nûh Sâmâni döneminde Horasân Vordusunun sahibi olan Ebû İshak Alp Tegin'in hacibiydi ve onun çevresinde olan kişilerin işleri onunla ilgiliydi, Alp Tegin Gazne'ye gönderildiğinde o eyaleti ona verdiler.

Ebû İshak, Gazne'ye vardığında bir süre geçtikten sonra Sultan olacak kimse olmayınca herkes yekdil olup Nasîrüddîn Sebüktegin'in Sultan olmasına razı oldular ve onunla o eyalette olmasına biat ettiler.

O da herkesi kendi himayesine aldı ve herkese makamı ve değerine göre yer ve maaş verdi ve başarıyla işe başladı. Sonra kâfirlerle cihada çıktı ve İslam düşmanlarının ve putların meskeni olan Hindistan'a gidip orayı Dâr'ül Gazve yaptı. Sürekli Sind ırmağı ve Hindistan'a saldırıyordu ve puthaneleri yerle bir edip yerine camiiler inşa ediyordu. Müslümanları koruyup kâfirlerle savaşıyordu ki o savaşlar kıyamete kadar tarihe geçecek. Ve Emîr Nasîrüddîn her insanın gücü yeterli olmayan zorlukları Allah'ın yardımıyla tahammül edip aşabildi.

Bir kere başından geçtiğini anlatır ve şöyle der: savaşlardan birisinde düşmanın sayısı bizden çoktu **[s.10]** Ve savaş zamanı uzadı bizim yaşam malzemelerimiz bitti ve yardım yolları kapalıydı. Bir süre o zorlukta kalınca insanlar sabırsızlanıp ve benden nasıl sabır edeceklerini sorunca mutfak için tuttuğumuz unu onlarla paylaştım ve ihtiyaç kadar yemek yapıldı ta ki Allah söylediği gibi duaları kabûl etti ve düşmanın hepsi kılıçtan geçirildi ve birçoğu esir oldular ve hezimete uğradılar.

1.6 BÜST'UN[100] FETHİ

Onun uğurlu saltanat döneminde olan fetih Büst'un fethi idi. Sebebi de o bölgenin hükümdarı Tuğan adındaydı ve Baytûz bu bölgenin Emîrliğini zorla ondan aldı.

[100] Sicistân ile Herât ve Gazne arasında büyük bir şehir idi. İslam medeniyeti zamanında pek büyük ve mamur olup bağ ve bahçeleriyle ve pek çok ûlemanın vatanı olmakla ün bulmuştur. Yakût Hamevî zamanında harabeye yüz tutmuş olduğu söylenmektedir. Nîşâbûr yakınlarında olan Büst şehri birçok âlimlerin yetiştiği yer olup Ebü'l Feth Ali b.Muhammed el-Büstî gibi büyük şairler buradan yetişmiştir. Sâmî, Şemseddîn, **Kâmûs'l-a'lâm**, 2.cilt, İstanbul, Mehran Matbaası, 1306 h., s.1309

Tuğan'ın savunma gücü olmadığı için çaresiz olarak orayı terk etti ve Nasîrüddîn'in tarafına kaçıp ondan kendi bölgesini kurtarmak için yardım istedi ve karşılık olarak her yıl belli miktarda hazineye para ödemesi ve Nasîrüddîn'in ihtiyaç zamanında onun ordusuna yardım etmesi ve çocuklarında biri onun hizmetinde olmasını kabûl etti.

Sultanın cömertliğinden bu isteği kabûl edip orduyla Büst'a doğru gitti. Ordu iki taraftan saldırdı. **[s.11]** Nasîrüddîn ordusunun kalbinden saldırdı ve düşmanın etrafında olan herkesi kılıçtan geçirip ve diğerleri hezimete uğradılar. Tuğan mülküne varınca Nasîrüddîn'e şükretti ve verdiği sözün üstünde durmasını söylüyordu ta ki hile yaptığı ve yalan söylediği ortaya çıktı.

Bir gün bir çölde toplanmışlardı. Nasîrüddîn ondan zor bir şey istedi ve o da saygısızca yanıt verdi ve o konuşma kavgaya dönüşüp Toğan kılıcı çekip Nasîrüddîn'in elini yaraladı. Nasîrüddîn de kılıçla onu yaralayıp ve diğerini vurmak istediğinde ordular birbirine girip ve kalabalık onları ayırdı.

Nasîrüddîn emretti ki onların etrafında olan herkesi o bölgeden çıkartsınlar ve bir saat geçmeden orayı temizlediler ve Toğan ve Baytuz'u Kirman'a gönderdiler ve artık o bölgeyi rüyada bile göremediler.

O fethin faydalarından biri Ebü'l-Feth Büstî[101] idi. O faziletli ve belagatte eşi olmayan Baytuz' un yanında olduğu için ona kâtiplik görevi verildi ve Ebü'l-Feth şöyle der:

[101] **Ebü'l Feth Ali b.Muhammed el-Büstî**: Münşî ve Arapça şiir yazan İranlı bir şairdir. 946/947 Miladî yılında Büst'te dünyaya gelmiştir. Aynı şehirde Şâfiî mezhebinin fıkıh ve hadîs ilmi ve edebiyatını tahsil etti. Hadîs ilmini Ebu Hâtem Muhammed b. Hibbân'dan öğrendi. Büstî ilk başta Baytuz'un debîri ve Büst'ün emiri idi. Fakat Nasîrüddîn Sebuktigin'in 977/978 Miladî yılında Büst'ü istilasından sonra Baytuz oradan kaçtı ve Sebuktigin'in ısrarıyla divanın başına geçti ve Gazneli Sultan Mahmud'un saltanatının ilk yıllarına kadar bu görevi ifa etti ta ki sonunda Sultan Mahmud onu Türk bölgesi olan Mâverâünnehir'e

Gayesi kıskançlık olan biri eğer ikiyüzlülük ve yalan konuşursa belki istediği hedefe ulaşabilir, Ama benim arzu ettiğim makam ve mevkiim ki Tanrı bana vermiş bundan daha üstün olamaz. Ama beni başka yere göndermenizi doğru buluyorum ta ki bu ülke Baytuz'un etrafındakilerden tamamen kurtulsun ve istikrar hâkim olsun ve sonra ben elinizi öpmeye gelirim ve bu görevi **[s.12]** kuşkunuz olmadan ve kanunların yerine sağlam bir şekilde oturmasına kadar yerine getiririm.

Emîr Nasîrüddîn onun bu sözünü kabûl edip onu Ruhhec[102] bölgesine gönderdi ve bir süre sonra Nasîrüddîn'in son yılına kadar ve hatta oğlu Yemînü'd-devle'nin saltanatının ilk yıllarına kadar divan işlerinin başındaydı. Öyle ki fetihnameler ve kitaplar onun yazısı ve döneminde hazırlandı ta ki bir iftira ile Türk diyârına gönderildi ve orada vefat etti.

Emîr Nasîrüddîn o bölgelerden rahat olunca oraya birisini tayin edip Kosdar'a doğru yöneldi. Ve Allah doğru olanı biliyor.

1.7 KOSDÂR'IN FETHİ

Burası onun memleketinin yanındaydı ve oranın valisi kalelerin sağlam olmasından dolayı gururluydu ve devranın eli onu devletine ulaşamayacağını sanıyordu; ama sultanın yıldızları bile elinde tutmak istediğini bilmiyordu, ta ki bir gece çok sayıda orduyla onun yanına kadar gelip onu esir etti. Nasîrüddîn'in cömertliğinden onu o

sürgün etti. Sonunda 1009/1010 Miladî yılında Buhârâ'da vefat etti. El-Hamevî, Yâkut, Mu'cemü'l-Büldân, 1.Cilt, Darül'ihyâ el'teras ul'Arabi, Beyrut, 1979. s. 450. Sata, Z., "Bosti, abu'l-fath", Encyclopedia Iranica, Edited by E. Yarshater, London & New York, 1990

[102] Kâbil'in etrafında olan bir ilçe. Reşîdüddin Vatvât, **Hada'iku's-sihr fî deka'iki'ş-şir**, Tashîh: Abbas İkbâl, Tehran, Matba-yi Meclis, 1334hş., s.94.

eyaletin başında kalmasını ve belli miktarda haraç vermesi şartıyla bağışladı ve orada Nasîrüddîn adına sikke darp edip adını minberlerde okudular.

[s.13] Nasîrüddîn bu işten kurtulduğunda kâfirlere karşı savaşmak istedi ve Hindistan'a doğru yöneldi. Allah'ın rızasını ve sevabını dürüst ve doğru niyetle elde etmek istedi ve İslam dininin hiç gitmediği yere ve oranın kâfirlerini kılıçtan geçirmek için Hindistan'a yöneldi ve orayı temizleyip o diyarı kendi memleketine kattı.

Hindistan padişahı Ceypâl bu durumu gördüğünde ve ülkeye sayısız saldırıları fark edince muzdarip olmuştu. Eğer bu büyük saldırıları hafife alıp düşmanın önünde durmazsa, ülkesi tehlikeli durumda olur, karşılaşmak ve savaşmaktan başka çare görmeyip memleketinin ve devletinin tüm insanlarının yardım edenlerini topladı ve büyük bir ordu ile İslam diyarına yöneldi ve yenilgi yaralarını tedavi etmek istedi.

Sebük Tegin durumu öyle görünce ordular topladı ve Gazne'den çıktı ve iki memleket arası birbirinin karşısına geldiler. Ara ara savaştılar ve savaşta çaba harcadılar ve Sultan Yemînü'd-devle Mahmûd'un savunmalarda ve saldırılarda çok etkili rolü oldu. Hint kâfirlerinin ordularının yerleştiği tarafta saf ve temiz nehir vardı.

Nehri kirletmek istediğinde korkunç yıldırım çakıp ve soğuk hava ve sert rüzgârlar başlıyordu. Öyle ki hiç dinmiyordu. Emîr Nasîrüddîn nehre kirli şeylerin atılmasını emretti, **[s.14]** Ve hava aydınlıktan karanlığa dönüp rüzgâr ve soğuk hava ortaya çıktı. Öyle ki kimse bu zor havayı kaldıramadı ve öldüklerini hissettiler. Ceypal elçi gönderip aman istedi ve fidye vermeyi üstlendi ve yıllık hazineye yakışacak miktarda ödeme yapmayı ve Emîr'in isteklerini kendi ülkesinde yerine getireceğini kabûl etti. Emîr Nasîrüddîn bu koşulları kabûl etti ama Yemînü'd-devle bu anlaşmanın İslam'a aykırı olduğunu söyledi ve Ceypal'in elçisi bir şey elde etmeden umutsuz döndü ve gördüklerini anlattı. Ceypal da savaştan başka çare görmedi elçiyi yeniden gönderdi bu şiiri okutturdu:

ŞİİR

Aman istediğinde aman ver,

Çünkü aman vermek savaştan iyidir.

Çaresizliğe bırakma kimseyi,

Çünkü çaresizlikte canlarında ne varsa ortaya koyarlar.

Mesajın özeti böyleydi: Siz Hindistan'ın kararlı olduğunu ve zor zamanlarda ölümden korkmadığını ve ellerinde olan her şeyi hazineleri, biriktirdiklerini zor zamanlarda harcar ve birbirlerini kendi insanların elleriyle ortadan kaldırmalarını duydunuz ve biliyorsunuzdur. Ateş utanç değildir ve arzu kimsesiz ve kötü değildir.

Emîr Nasîrüddîn böyle olduklarını görünce barışı uygun gördü. Emîr Nasîrüddîn Yemînü'd-devle Mahmûd'dan iyilik yapmasını ve intikam almaktan vazgeçmesini istedi ve elli Ahır dolduracak fil fidye olarak ve liman kale ve saraydan **[s.15]** Ceypal'in kalelerini elde etmek için insanlar ve hizmetkârlar gönderdi, bu meseleleri anlaştılarve böylece birbirlerinden ayrıldılar.

Ceypal yolu çıktı ve kendi yurduna vardığında etrafındakilerle konuşup içindeki kötülük ortaya çıktı ve anlaşmayı bozdu ve Emîr Nasîrüddîn'in yakınlarını ve güvendiği insanlarını Emîr Nasîrüddîn'in yanındas olan kendi taraftarları karşılığında hapsetti.

Bu haber Emîr Nasîrüddîn'e olaştırdıklarında ilk başta yalan olduğunu sandı ama bu haber doğrulandığında ve o kâfirin hileleri ortaya çıktığında sinirlenip intikam için büyük orduyla onun memleketine doğru hareket etti. Yolunun üzerindeki her yeri yıkıp yaktı ve kâfirleri öldürdü ve kadın çocukları köle olarak aldı ve Lemğan'a[103] kadar eline geçirdi. Tapınakları yıkıp yerine camiiler yaptı ve İslam geleneklerini yaygınlaştırdı ve

[103] Gur ve Gazne arasında yer alan bir şehirdir.

İslam âlemi bu fetih haberiyle sevindi. Nasîrüddîn aziz ve değerli bir şekilde Gazne'ye girdi.

Ceypal kendi ülkesinin yıkılmasını gördüğünde pişman oldu ve yaptıklarının karşısında şaşırıp kaldı ve yaşananlar karşısında çaresiz kaldı ve bunun karşısında intikam almaktan başke yol bulamadı ve yüz bin süvari hazırlayıp İslam ordusuna karşı harekete geçti. Emîr Nasîrüddîn onun savaşacağını anlayınca tüm İslam âlemini ona karşı olmaya davet etti ve bu davet kabûl oldu.

[s.16] Emîr Nasîrüddîn düşünceli bir şekilde düşmanın sayısını inceledi ve karşısında deniz gibi ve sayısız bir ordu gördü. Etrafında olan herkesi topladı ve şehadet için hazırlanıp aniden saldırdı ve çok sayıda düşman savaşçılarını öldürdü diğerleri de arkalarını çevirip kaçtılar ve silahlarını bıraktılar ondan sonra Hintliler o topraklardan yüzlerini çevirip İslam dünyası ellerinde oldukları yere zarar getirmesinler diye kendi topraklarına razı oldular.

Ve o memleketler İslam topraklarına karışıp Allah'ın dininin uygulamalarına büründü ve Nasîrüddîn' in yönetimi altına girip sikkeler basıldı ve uğurlu adına hutbeler okundu. Mallar ve kayıtlar divan işlemlerine girdi. O bölgenin çölde yaşayan Abganiler ve Halecan kavimleri Nasîrüddîn'in hizmetine girip her zaman yardıma ihtiyaç olduğunda onun ordusunda yer alıp onun Emîrlerini yerine getiriyorlardı.

Bu önemli işlerden kurtulduğunda Emîr Razî Ebü'l-Kâsım Nûh bin Mansûr Sâmânî Horasân padişahı ondan yardım istedi ve başkenti olan Buhara'yı elinden almak isteyen Türk ülkesinden gelen orduya cevap versinler. Emîr Nasîrüddîn cömertliğinden bu isteği kabûl etmeyi vacip görüp kendi eski hanedanından olan padişahı yerinden etmek

isteyenlere karşı savaştı. *"Bu Allah'ın lutfudur, onu dilediğine verir. Allah büyük lutuf sahibidir*".[104]

[s.17]

1.8 TÜRK ORDUSUNUN NÛH BİN MANSÛR ÜZERİNE YÜRÜMESİ VE ONU PAYİTAHT BUHARA'DAN ÇIKARMA ÇABASI

Hicrî 365 [[Milâdî 975.976]] yılının aylarında Emîr Sedîd Ebü'l-Kâsım Mansûr bin Nûh vefat etti. Saltanat tahtı boş kaldı. Devlet erkânı toplanıp oğlu Emîr Razî Nûh bin Mansûr'u seçip ona biat ettiler. O da gençlik çağında ve Allah'ın azizliği ile sultanlığa süslenmişti. Tahtta oturduğunda hazinelerin kapısını açıp ve kendinden önceki sultanların topladığı mal ve hazineyi orduya ve etrafındaki insanlara dağıttı ve herkesin hak ettiği kadar hil'at verdi ve insanların gönlünü ve onayını aldı. Ebü'l-Hasan Simcûrî Horasân ordusunun komutanı ve Nîşâbur eyaletinin oturanı ve sahibiydi.

Nûh bin Mansûr ona elçi gönderip ve yabancı [[düşman]] ordunun ona doğru yürüdüğünü haber verdi. Ona yakın durmasını vurguladı ve o da tabi olup onun saltanatını kabûl etti. Vezîrlik Ebü'l-Hüseyn Utbî'ye verilip ve iyi görüşü ile ülkenin çıkarlarını doğru ve düz yola yönlendirip düşmanları itaat altına aldı. Etraftaki insanlarda doğru ve düz yolda ve gelenekleri kurmada söz verdiler.

Ve Emîr Adudüddevle sultanın büyüklüğünün sayesinde olarak her zaman onu razı tutuyor ve dostluk ortamında onun hastalıkları ve dermanın yöntemlerini keşf ediyor ve bazen arzu ve isteklerinden nefret ediyor ve karşılığını almayı ayıp bir şey **[s.18]**

[104] Kur'an-ı Kerim, Cuma Suresi 4.Ayet

görüyordu. Kötü düşünceleri dostluk kanunuyla kendinden uzaklaştırıp vahşi tabiatını akıl ve düşünceyle dizgine getiriyordu.

Ve Ahmed Hârizmî, Nûh bin Mansûr Sâmânî'nın has ve yakın dostu idi. Her yıl onun vasıtasıyla Mekke ve Medine'ye bir şeyler gönderiyordu. Taki o iki kutsal yerin büyüklerine harcasın, hak ettiği insanlara yetişsin. Bir kere Horasân'dan Hac için yola koyuldu ve Adudüddevle'ye varınca onun huzuruna çıktı ve onun devlet işlerini ve kurallarını övüyordu ve dedi:

Eğer o büyükten bir hizmet istiyorsa yerine getirmek gerekir. Şeyh Ebü'l-Hasan'in istediklerini bir kitap olarak ona verdi o kitapta bin adet Emîr Seyyid Nûh bin Mansûr adına süslenmiş Şuşter elbisesi, beş yüz adet Seyyid Ebü'l-Hüseyn Ubeydullah bin Ahmed adına süslenmiş elbise, beş yüz adet Hâcib Hüsâmüddevle Ebü'l-Abbas Taş adına bildirici gönderdi. Bu kitabı okuduktan sonra sinirlenip kendini tutamadı ve dedi:

Eğer Utbî'nin oğlu Horasân mülküne razı düşerse ve işine yaparsa ve ona ve onun sahibine yararlı olur. Bize böyle hüküm etmesi ve akıl vermesi hoş değil yoksa onun gururu kılıçla burnundan çıkarır ve Ceyhun nehrinin toprağını atların nallarıyla savururuz, ta ki kendi değerini iyi anlayıp ve bizim sultanımıza böyle cesaretle hitabelerde bulunamasın. *"(Ey elçi!) Onlara dön; iyi bilsinler ki asla karşı koyamayacakları ordularla üzerlerine gelir, muhakkak surette onları yenilmiş ve küçük düşürülmüş olarak oradan çıkarırız!"*[105]

Ahmed Hârizmî'nin gücünden dolayı korkup saraydan çıktı **[s.19]** ve yenilmiş bir halde kendini dükkâna attı. Göç vaktinde Hac Ahmed'i çağırıp çok saygı ve değer verip dedi: Ebü'l-Hasan'ın istediği miktardan dolayı onun üzülmesini istemedik ve korkacak bir şey yok. Emrettik senin yazını tamamlasınlar. Sanatkârları hazırlaman lazım ve sipariş

[105] Kur'an-ı Kerim, Neml Suresi 37.Ayet

verenlerin istekleri üzerine yapılmalarını emretmelisin ta ki döndüğünde tamamlanmış şekilde sana versinler ve fazla kalanları da Buhara'ya ulaştırmalısın.

Ve büyük [[baş]] Emîr Hâcipliği Ebü'l-Abbas Taş'a verildi ve o da Ebû Ca'fer Utbî'nin ülkesindendi ve Emîr Hâcipliği Mansûr bin Nûh'un ülkesinden olan Fâik'e verdi. Horasân'a doğru ordu toplayıp Ebü'l-Hasan Simcûrî'ye saldırmaya karar verildi. Ta ki birbirinin yardımıyla devlet ve memleketi korusunlar. Kendi başına Emîrleri ve hükümlerinden dolayı kötü baht geri döndü ve sağlam olan devlet ve memleketi zayıflığa düştü ve bu talihsizlik de Sîstân'dan dolayı oldu.

1.9 SÎSTÂN'IN DURUMU

Halef bin Ahmed, Sîstân'in padişahı ve hükümdarı idi. Hicrî 345[[Milâdî 957]] yılında Hac seferine gitti. Memleketin işlerini kendi akrabası olan Tâhir bin Hüseyn'e verdi. Tâhir, onun yokluğunda orduyu aldatıp hazineler ve kaleleri ele geçirdi ve Sîstân hükümdarlığı için çok hırs ve istekli oldu. Halef döndüğünde memleketi karışık gördü ve kendi sarayına gidemedi. Memleketini Tâhir'in elinden kurtarması için Mansûr bin Nûh Sâmâni'ye sığınıp onun ordusundan yardım istedi.

[s.20] Mansûr, onun isteğini kabûl etti ve bir ordu onunla beraber düşmanı çıkarmak için Sîstân'a gönderdi. Tâhir, Mansûr'un ordu yardımını duyunca orayı bırakıp İsfizâr'a[106] kaçtı. Ve Halef kendi payitahtında oturup Mansûr'un ordusu geri döndü. Tâhir aniden Halef'e saldırıp onu bozguna uğratıp Badgis'e attı. Yeniden Halef, Mansûr'a sığınıp ve ona yardım etmek için büyük bir ordu hazırladı.

[106] Sîcîstan'da ve Herat arasında yer alan bir kasaba olup, Selçuklular zamanında merkezi şehir seçilmiştir. Sâmî, Şemseddîn, **Kâmûs'l-a'lâm**, 2.cilt, İstanbul, Mehran Matbaası, 1306 h., s. 912.

Halef orduyla Sîstân'a vardığında Tâhir vefat etmişti ve oğlu Hüseyn babasının yerine geçerek Halef ile karşı olmuş ve Sîstân'in kalelerden birini kendine yardımcı olarak inşa etmişti. Halef o kaleyi kuşattı ve defalarca savaşıp Hüseyn'in ordusundan çok kişi öldürüldü. Hüseyn bunu görünce Mansûr'a elçi gönderip ve başkaldırmaktan vazgeçip ve itaat altına geçmeyi kabûl etti.

Mansûr onu bağışlayıp ve onu Halef ile barışmayı ve bir olmayı emretti. Halef'de kendi memleketine yerleşti ve Sîstân'da onun hükmü yıllarca sürdü, ta ki kibir ve zenginlik onun kişiliğini ele geçirip ve Buhara'ya gönderecek haraç ve o devlete karşı sorumluluğunu ve onların yardımını ve boynundaki hakkı unuttu. Yanındakiler onu uyardılar ama o yine dinlemeyip kendi işine baktı. Ta ki Hüseyn bin Tâhir ve Horasân'in büyüklerini onunla savaşmaya gönderdiler. **[s.21]** Ve onu Erk kalesinde hapsettiler uzun bir süre orada hapiste tuttular.

Ve vezîr Ebü'l-Hüseyn Utbî çok yardımlar gönderirdi ve devlet erkânını ve insanların o önemli işi yapmaya davet ediyor ve işin zorluluğu onu yıldırmıyordu. Çünkü kale sağlamdı ve etrafında hendek yapılmış ve oradan geçmek imkânsızdı ve hayal gücü de çamura giren ayak gibi ileri gidemiyor, ayakta olan herkesi içine çekiyordu. Halef hile ile bekçileri perişan ediyordu ve bekçiler yaptıkları her yere mancınıkla yılan ve akrep atıyordu ve onların yerlerinden kendine siper yapıp geceler onlara aniden saldırırdı.

Yedi yıl boyunca böyle geçti, savaşlardan yorulup silahlar bitti ve Horasân ordusuna zayıflama ve bitkinlik geldi, bu yüzden Sâmânîler'in gelişmesi aksamaya sebep oldu ve muhalifler başkaldırdı ve her gün yeni saldırılar ülkeye yapılıyordu. Her işin bir sonu var ve her halin zevali ve her devletin değişimi yaşanır. "*Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır*"[107]

[107] Kur'an-ı Kerim, Ra'd Suresi - 39. Ayet

Ebü'l-Hasan Sîmcûr siyasetin kötülüğünü ve kesat olduğunu görünce orta yolu tuttu. Devletteki insanları kötülemeye başladılar ve dediler: Âl-i Sâmân'ın iyiliği ve yardımı Horasân'ı elinde tutan ve yöneten Sîmcûr'un oğluna kimseden gizli değil, ta ki zorluklar ve düşmanlar saldırana kadar haklarını ödediğinde baş ve canıyla o mülkü varislerine verir. **[s.22]** Bugün nimetleri küçümsedi, onu makamından azletmek ve makamı değeri bilen kişiye vermek gerekir ve Melik'ten Horasân ordusunun ve bölgesinden azledilmesine dair bir hüküm gönderip yerine Hüsâmüddevle Taş'ı getirdiler.

Hüküm Ebü'l-Hasan Sîmcûr'a vardığında kibirlenip ve sağduyusunu kaybetti. Sert cevaplar verip başkaldırdı ama sultana başkaldırma ve küfür etmelerin sonu kötü olur; pişman olacağını fark edip zehiri tatmak akıllı insanların işi olmadığını anlayınca elçiyi geri çağırıp pişman olduğunu söyledi ve dedi:

Ben padişah tarafından koyulan fidanım. Onu nimetler ve cömertlikle büyütmüş ve onu ferasetiyle dalları olmuş eğer yardım etmeye devam ederse teşekkür ve eğer kökünü kurutsa Allah günahlarını affetsin. Böylece elçiyi hoş tavırla geri gönderdi ve Horâsân diyarından Kuhistân'a gönderildi. Sultandan ona işleri karışan Sîstân'a gitmesini söylediler.

Ebü'l-Hasan Sîmcûr, Sîstân'a geldi ve Halef arasında dostluk ve barış devam etmekteydi. Gizlice bir elçi gönderdi ve yabancıların ülkede ikametleri çok sürmüş ve ülkede çok talanlara vesile olmuşlar. Sorunun çözümü sen makamını bırakıp başka bir yere gitmendir, ta ki ben niyetimi tutma bahanesiyle orduları buradan kaldırıp düşmandan boşaldığı zamana uygun olduğunda idareyi eline geçir. [[Halef'e diyor.]]

[s.23] Halef bu öğütleri kabûl etti. Hisar kalesinden kalktı ve Tak kalesine sığındı. Ebü'l-Hasan ve devlet adamları Hisar'a girip ve her tarafa fetihnameler gönderdiler.

Nûh'un adına sikkeler bastırıp adına hutbe okuttular ve Horasân'a yöneldiler. Hüseyn bin Tâhir ve Halef arasında olay çıktı ve bu olaylar gelecek sayfalarda nakledilecektir.

Ve Hüsâmeddin Taş onun temsilcisi oalarak Horasân'a geldi ordu başında ve devlet erkânı ile o divan işlerini ve kanunları orada düzeltip orada yaygın olan ağır vergiler ve zayıf halk üstünde olan zulmü kaldırdı. Bu dönemde Şemsü'l-meâlî Kâbûs bin Veşmgîr ve Fahrüddevle Ebü'l-Hasan Ali bin Büveyhî, Müeyyidüddevle ile aralarında olan savaş yüzünden Horasân'da idiler.

1.10 KÂBÛS VE FAHRÜDDEVLE HİKÂYESİ

O durumun nedeni şöyledir ki Rüknüddevle üç erkek çocuğa sahipti ve hepsi padişahı olmayı hak ediyorlardı. Adları Adudüddevle Ebûşuca ve Müeyyedüddevle Büveyhî ve Fahrüddevle Ali idi. Irak, Hûzistan, Fars ve Kirman idaresinde olan yerleri üçe böldü ve her birini çocukları arasında dağıtıp onlara vesika yazdı.

Rüknüddevle vefat ettiğinde Adudüddevle, Fahrüddevle'ye verilen eyaletle ilgili kavga çıkarttı ve mülküne saldırılar yaptı ve ordusunu aldatıp onun memleketini elinde tutmak için saldırdı. Fahrüddevle'de Hemedan'da ikamet ediyordu. Ordunun ileri gelenleri ve komutanları hile yapıp **[s.24]** Adudüddevle'ye biat edip onun yanında yer aldılar. Amcaoğlu olan Bahtiyâr, ordu tarafından şehit oldu.

Fahrüddevle perişan halde orduda ona yakın olan kişilerle Deylem vilayetine gitti ve Cürcân'da Şemsü'l-meâlî Kâbûs'a sığındı. Şemsü'l-meâlî de onu saygı ile karşıladı ve onun ülkesini almak için elinde ne varsa onun işi için ayırdı.

Adudüddevle ve Müeyyedüddevle, Şemsü'l-meâlî'ye elçi göndererek Fahrüddevle'yi geri göndermek istediğinde bulundular. Şemsü'l-meâlî sözü bozmak

fütüvvette haramdır ve Gilân halkı olarak kılıçtan korkmayız ve eğer dediğinizi yaparsam Kâbus'un namusu gitmiş olur, dedi.

Adudüddevle bu cevabı duyduğunda kızdı ve Kâbus ile savaşmaya karar verdi ve Müeyyedüddevle'ye onunla savaşmak için mektup yazıp Türk, Acem, Arap ve Deylemliler'den oluşan büyük bir ordu ile Rey den Cürcân'a doğru yola çıktı. Yolunun üzerinde olan Kâbus'un topraklarını yağmalayıp kendi topraklarına katıyordu, ta ki Esterâbâd'a vardı. Şemsü'l-meâlî Kâbûs payıtahtı olan Gürgan'a onların saldırısından korumak istedi. Müeyyedüddevle varınca ordunun safları bir bir önünde durdular ve kılıçlardan kan, bulutlardan yağan yağmur gibi aktı. Şemsü'l-meâlî yenildi ve kaçmayı büyük zafer görüp kaçtı.

Kâbus bir kaleye sığınıp hazırlanıp Nîşâbur'a gitti. **[s.25]** Fahrüddevle Estunâvend yoluyula Kâbus ile orduları birleşti ve Buhara sultanına [[Nûh bin Mansûr]] mektup gönderdiler ve durumlarını anlattılar ve ondan başka kimse onlara yardım edemeyeceğini anlatıp ve zaferi sadece onun yardımıyla olacağını söylediler.

Nûh bin Mansûr cevap göndererek onlara saygı gösterip ve himaye altına alacağını bildirdi. Hüsâmüddevle Taş'a bir mektup yazarak onları ağırlamayı ve düşmanlarını ortadan kaldırmayı ve ülkelerini geri almayı emretti. Taş da Emîr'e uydu ve bir ordu ile Nîşâbur'dan Cürcân'a doğru hareket etti. Fâik'e de Kumis yoluyla Rey'e yönelmesini istedi öyle ki Müeyyedüddevle'nin yardım yolu kesilsin.

Fâik belli bir yol aldıktan sonra Taş pişman oldu ve ordusunun bölünmesinden endişelenip Fâik'i geri çağırdı ve beraber Gürgan'a vardılar. Müeyyedüddevle şehre çekilip yaklaşık iki ay savaşta beklediler. Deylem ordusu bu olayda ısrarcı olup çok yağmalamalar yaptılar. Savaşlar kısmet gibi kesici ve devirler gibi üzücü idi. Ordunun Gürgan'da çok durduğundan kıtlık ortaya çıktı. Öyle ki arpayı çamurla karıştırıp açlıklarını giderdiler. Sonunda kaleden **[s.26]** Çıkıp ordular bir bir önünde saf tuttular.

Fahrüddevle, Horasân ordusu ve aynı zamanda Müeyyedüddevle'nin ordusunun sol kolunun komutanı olan Ali Kâme ile yüz yüze geldi. Bir saldırısı ile onu mağlup edip yenilgisinin haberi Esterâbâd'a kadar vardı. Horasân ordusu güçlü bir şekilde yardımadevam etti. Deylemliler'den bir grup Horasân ordusuna hile yapıp onları kılıçtan geçirdiler. Ebü'l-Abbas Taş'ın ordusunun orta tarafında Hârizmî'den olan bir grup vardı ki başlarında Ebü Saîd Şebîbî idi. Deylemliler'den bir sürü insanı öldürdüler. Hicrî 371[[Milâdî 982]] yılı Ramazan ayı Çarşamba günü Müeyyedüddevle ordusuyla Cürcân'dan çıkıp Horasân ordusuna saldırdı. (….. Hüsâmüddevle ve Fahrüddevle ordunun orta kanadında sabit durdular, gece yaklaştı ve düşman güçlü çıktı.) Fahrüddevle karşı tarafın güçlü olduğunu görünce hazineleri bırakıp Nîşâbur'a kadar kaçtılar. Ve hiçbir yerde durmadılar. Bu olağanüstü olayı Buhara sultanına haber verdiler. İsmâil bin İbbâd ülkenin her köşesine ve uzak şehirlere ve tüm dünyaya fetihnameler gönderdi. Dönemin şairleri bu olayı vasfedip övdüler.

Ebü'l-Hüseyn Utbî orduları Merv şehrinde toplayıp kendince isyanı bastırmak istedi ama onu bıçaklayarak öldürdüler ve vezîrliği sona erdi. Horasân onun gibi vezîr görmedi.

Hüsâmüddevle Taş, Şemsü'l-meâlî ve Fahrüddevle onu Nîşâbur'da onlara yardım ve takviye için Ebü'l-Hüseyn Utbî'yi bekliyorlardı. Ama onun ölüm haberi varınca onların planı yenilgiye uğradı ve Hüsâmüddevle Taş'ı o isyanı bastırmak için Buhara sultanından Emir geldi ve vezîrlik Ebü'l-Hasan Muznî'ye verildi. Onun hatibliği o makamı üstlenmeye yetmedi.

[s.27] Bu arada Ebü'l-Hasan Sîmcûr, Sîstân'dan dönmüş ve izinsiz Horasân'a gelmiştir. Bir fitne ve kargaşa beklemekte idi. Cürcân olayı ve Buhara ordusunun zayıflaması onun işlerinin iyi gideceğini düşündürdü.

Ebü'l-Hasan Muznî onun bu hareketini ayıpladı ve ikaz etti. Ordusunu oğlu Ebû Ali'ye vermesini isteyip Sîstân'a ön cepheye göndermesini istedi. Badgis ve Genc köyünü ona ait saydırdı. Dostluk ve sözünde sabit durması takdir de ona daha çok değer vermesini vadetti. Hüsâmüddevle Taş, Buhara'ya gidince Ebû Ali Sîmcûr, Horsan'ı boş buldu ve fırsat bekledi. Fâik'le mektupla yazıştı ve dostluk yaptı ve onu Taş ile muhalif ve düşman olmaya davet etti. Aralarında sözleşme ve dostluk kuruldu. Sadık bir işbirliği ortaya çıktı.

Ebû Ali, Horasân'da olan Taş'in etrafındaki insanları yakalayıp ve ellerindeki malları alıp onları cezalandırdı. Her ikisi de Merv'e yöneldiler ve Horasân yüksekliklerinden isyan başlattılar.

Taş, bela ve kötülükleri uzaklaştırmak için hazineleri açtı ve orduları silahlandırdı. Oradan çıkıp, Âmül'a vardı. Aralarında elçiler gidip geldiler. Savaşı önlemeye çabaladılar. İşin sonunun kötü olacağını uyardılar. Taş'a Nîşâbur ve Fâik'a Belh ve Ebû Ali'ye Herat'ı vermeye razı oldular ve böylece kabûl edip herkes kendi memleketime döndü.

Ebû Ali ve Fâik'a yakın olduğundan dolayı Taş, Muznî'yi vezîrlikten azledip onun yerine Ebû Ali ve Fâik'e yakınlığı ile tanınan Abdullah bin Uzeyr'i getirmişti. O da Âl-i Utbe ile düşman ve muhalif olmakla tanınıyordu. **[s.28]** Vezîrliği aldığında Taş'ın orduyu komuta etmesini önledi. Görevi Ebü'l-Hasan Sîmcûr'a verdi ve devletin fetret ve zayıf hale gelmesi seleflerinin yaptıkları olduğunu söyledi ve bundan başka türlü olamayacağını düşündü ve Taş'ın Horasân'dan Nîşâbur[108] ve Ebîverde gitmesini ve bu iki limana razı olmasını istedi.

Taş bunları anladığında düşmanına fitne ve mağlup etme fırsatını bulduklarını anladı. Ordunun ve etrafındaki insanları toplayıp dedi: siz benim sultana ne kadar tabi

[108] Tarih-i Yemînî'de Nisâ ve Ebiverd yazılmıştır. Ebü'ş-şeref Nâsıh b.Zafer Curfâdakânî, **Tercüme-yi Târîh-i Yemînî**, Tashih, Ca'fer Şuar, Tehran, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1374hş., s. 65.

olduğumu bilirsiniz ve ben boynumdaki hukukun yapabildiğim kadar yerine getirdim. Ama sultanın benle ilgili kararı değişti. Benim makamımı başkasına verdi. Benim için de kabûl etmekten başka çare yoktur ve sizden de her kimse kendi yoluna ve kendi işine gitmekte serbesttir. Her kimse bizim yanımızda olmak isterse saygı değer ve değerlidir. Kimse ayrılmak isterse sıkıntı yoktur. Oradaki herkes söz birliği ile onun yanında ve ona tabi olarak kalmakta olduklarını söylediler.

Herkes sultana mektup yazıp Hüsâmüddevle'nin hazırladığı malzemeleri hatırlattılar. Abdullah bin Uzeyr kendi sözünde başka bir söz dinlemeyip ve kötü huyluğunda ısrarcı oldu ve ordulara mektup gönderip para ile onları aldattı ama onlar kabûl etmediler. (Vesselam)

[s.29]

1.11 FAHRÜDDEVLE'NİN KENDİ MEMLEKETİNE DÖNMESİ VE HÜSÂMÜDDEVLE TAŞ İLE ANLAŞMASI

Taş, Cürcân'dan Buhara'ya gittiğinde Müeyyedüddevle vefat etti. Adı geçen savaştan önce Adudüddevle'nin vefat haberi ona ulaştı ve o da düşmanı taarruza geçmesi ve ordunun moralinin bozulmaması için bu haberi gizli tuttu. Deylem hâkimiyeti büyükleri Deylemin hâkimiyeti için müşavere yaptılar ve buna göre bu makam Fahrüddevle'ye verildi. Çünkü Âl-i Büveyh de yaş olarak hem de en iyi bu görevi yerine getiren ve hak eden kişi olarak Fahrüddevle var idi.

Sâhib-i Kâfî İsmâil bin Abbâd kardeşlerin vefatından dolayı taziyelerini iletti. Mülkün kötülüklerinden ve savaşların zorluklarının bitirmesini tebrik etti. Kardeşi Hûr Firûz bin Rüknüddevle'yi ülkenin sultanlık yerinin boş kalmaması ve ülkeye zarar gelmemesi için aday gösterdiler. Fahrüddevle az bir zaman içinde Cürcân'a yöneldi ve

ordunun tüm kişileri onun yanına geçtiler. Taş'a mektup göndererek kötü günlerin bitmesi ve işlerin iyi olması ve mülkün düşmanlardan temizlenmesi gerektiğini söyledi. Taş'ta mektub cevap yazdı. Kendi durumunu anlattı.

Fahrüddevle iki bin Türk ve Arap süvarileri Taş'a gönderdi. Nîşâbur'a vardıklarında Horasân ordusunun ilim ve bilgi insanı olan Abdürrezzâk da onlara katılıp her ikisi de Taş'a tabi olmakta hem fikir oldular. Nîşâbur'a yöneldiler. Ebü'l-Hasan Sîmcûr onlardan öne geçmiş ve şehrin kalesinde yerleşmişti.

[s.30] Taş vardığında Ebû Saîd Şebîbî ve Nîşâbur'un diğer büyükleri onun gelmesini bekliyorlardı. Ona katılıp ve şehrin batı bölgesine gidip savaştılar ve arkadan iki bin Süvari de yetişti. Ebü'l-Hasan süvarinin gelmesini haber aldığında onların gücü ve tecrübeli olduklarını anladığı için ve kaleleri ele geçirebileceklerini anlayınca gece yarısı şehirden çıkıp kaçtı.

Taş'ın ordusu bu haberi duyunca onların peşinden gidip çok ganimet elde ettiler ve Taş şehre girdi ve şehrin doğu bölgesine yerleşti ve Nîşâbur'dan Buhara sultanına mektuplar gönderdi. Geçmişteki yanlışlıkları affetmesini istedi. Abdullah bin Uzeyr dedi: Taş, Deylem'e sığındı ve bu devletin düşmanlarına sığınmış ve devlete kastetti. Eğer onu uzaklaştırmazsak devlet elden çıkar. Taş, Ebü'l-Hasan Sîmcûr'un işini öne çıkardı ve Buhara sultanına karşı olan isyanı bastırmaya Nûh bin Mansûr'un onayı gelmeden pek fazla uğraşmadı.

Ebü'l-Hasan Sîmcûr'u Kirmân'a gönderip Emîr Ebûl Fevâris bin Adudüddevle'den ordu yardımı istedi. O da Arap vilayetlerinden iki bin profesyonel süvari gönderdi ve Fâik büyük kalabalıkla onlarla birleşti. Büyük bir ordu toplanmış oldu. Hepsi Nîşâbur'a doğru yöneldiler. Taş ordusuyla onlara karşı geldi ve savaştılar.

ŞİİR

Dünya hileden nokta gibi

Ve ecelde kinden ağzını pergel gibi açmış

Pehlivan ve cömert insanların kanlarından ürkeklik ayağı gibi olmuş

Sîmurg'a savaşta ölümün ona kakası gibi yakın olması

Taş'ın ordusu Nîşâbur'da durdukları [[ikamet ettikleri]] sırada **[s.31]** Yaşam malzemesi bakımından sıkıntıya girip ve mağlup olmaya razı oldular. O zorluktan kendilerini kurtarmak istediler. Taş işi bitirmek için yeniden bir saldırı düzenledi. Ebü'l-Hasan Sîmcûr ve oğlu savundular. Taş, komutan çadırlarına yöneldi. Düşman ordusu arkadan gelip saldırınca Taş yenilip kaçtı ve Deylem ordusu ona eşlik edemedi.

Horasân ordusu onlara [[Deylem Ordusu]] saldırdı çok sayıda insanı öldürüp çoğu kişide esir düşüp Buhara'ya gönderdiler. Çok aşağılayıcı halde Buhara şehrinde gezdirip kuhendez kalesine hapsettiler.

Ve Taş, Cürcân'a geldi. Fahrüddevle pahalı halılar ve altın hazineler ve mutfakları olan sarayı ona açtı ve Rey'e gitti. Ona elli bin altın dînâr ve iki milyon dirhem ve beş yüz adet renkli giyim ve çok sayıda at, silah ve savaş aletleri hediye etti. Gürgan'ın Dihistan, Ab-i sükün ve Esterâbâd'ın haraçlarını ona verdi. Biraz kısmını kalesinin askerleri ve kalenin işleri için bıraktı. Taş da o verdiklerini kendi ordusunun komuta kademesine harcadı ve her birine bir yerleri verdi ve durumları Horasân'da olduklarından daha iyi oldu. Sâhib-i Kâfî de onun başarılarının devamını arzu etti ve onun zorluklarının giderilmesi için çok çaba harcadı.

[s.32] Taş üç yıl Cürcân'da ikamet etti ve sultandan uzak olduğu için üzgündü. Ebû Saîd Şebîbî'yi, Fahrüddevle'nin yanına gönderip dönmesi için Horasân Sultanından yardım istedi. O da Esfâr bin Kurdveyh'i görevlendirip iki bin Deylemli süvariyle onun

yanına gönderdi. Nasr bin Alhasan bin Fîruzân'a mektup yazarak onların yanında yer almalarını ve hepsinin Taş'a tabi olmalarını istedi ve çok sayıda onun ikameti için mal gönderdi.

Ebû Saîd Şebîbî, Nasr'in ikamet ettiği yere vardığında Nasr'in emri üzerine onu yakaladılar ve öldürdüler. Ordusunu tutsak edilip herkes yakıldı ve tüm varlıkları ellerinden alındı ve bazıları da kaçıp Rey şehrine geldiler.

Fahrüddevle bu haberi duyduğunda perişan oldu ve intikam almak için Kumis'e doğru yola çıktı ve Taş'ı da Cürcân'dan çağırıp Nasr'in cezasını vermek için kendisine yardım etmesini istedi. Kumis'e vardıklarında Nasr ölümü ve eceli peşinde olduğunu görünce aman ve tövbe etmekten başka yol bulamadı. Taş'ı arabulucu yapıp Fahrüddevle de onun pişman olduğunu görünce onu bağışladı ve intikamından vazgeçti. Oradan yeğeni Bahâüddevle bin Adudüddevle'ye yaptığı vahşetten dolayı büyük bir orduyla Hûzistan'a doğru yürüdü ve Badr bin Hasanveyh ve onun emrinde olan grup Hûzistan'ı aldı ve Fîruzân bin Elhasan'ı da Basra'yı almak için oraya gönderdi. **[s.33]** Fîruzân, Musa nehrini geçince Basra halkı şehirde olan ve ikamet eden Bahâüddevle'nin ordusuna yardım edip Ahvâz şehrinin su barajlarını açtılar ve tüm çöl suyun altında kaldı. Düşman ordusu hileler yaparak kendilerini zor olsa da kurtarıp perişan ve mağlup halde Fahrüddevle'nin yanına geldiler. Başlarından geçen olaylar hakkında şikâyet ettiler. Ardından erzak ve tüm istediklerini almaya başladılar. Fahrüddevle'de bu durumdan ve yapamadıkları işlerinin karşılığını aldıklarından rahatsız olup iki taraf arasında barışı sağlamak için çaba harcadı ve Hemedan'a geldi.

Hicrî 379[[Mîlâdî 989.990]] yılında Rey'e doğru yöneldi. Bu yılda Cürcân'da büyük bir kolera meydana gelmiş ve Taş'ın ordusunun etrafındaki insanlar bu hastalığa yakalanmışlardı. Bunun neticesinde Taş da gurbette yaşamını yitirdi. Ordu ve dostları

yakınlarını üzüntü içinde bıraktı. Onun Cürcân'da ikamet ettiği süre içinde etraftaki insanlar tarafından çok zulümler yapılıp çok varlıklara el konulmuştu.

Taş'ın vefatının haberi yayıldığında şehir halkı ayağa kalktı ve onun etrafındaki insanları öldürüp işkence ettiler. Ordunun da komutanları taziyeden dolayı karşılık vermeyip hemen kendilerini şehir dışına atıp onun yerine gelen insan için danışma yaptılar. Herkes Taş'ın yeğeni onun yerinde oturmasına razı olup kabûl ettiler ve ona tabi oldular. O sırada şehirde halkın sesi gökyüzüne kadar yükseldi ve sebebi şehrin eşkıyası Horasânlıların mallarını alıp ve insanlarına tecavüz etmeleriydi**. [s.34]** Bu yaptıklarından geri durmadılar. Gürgan eşkıyası da onların önünde durmak ve savunmak için şehirden çıktılar ve kelebek gibi kendilerini ateşe attılar.

Ordular durdukları yerden dışarı çıkıp ve insanları öldürüp şehre geçip eşkıyaları ortadan kaldırdılar. O kutsal yerin insanları Yezid-i Muhalleb'den beri öyle bir olay yaşamamıştı. Olaylar haddi aşınca şehrin önde gelenleri ve Âlimleri aman istediler. Kur'an-ı Kerim'i hakem yaptılar, ta ki bu fitne ateşi söndü ve ordu insanları katletmeyi bırakıp evlerine döndüler. Bu olaylara ve göç etmeleriyle ilgili düşündüler. Görüşleri farklı olunca eski devlet adamları Horasân'a doğru yönelip ve Fahrüddevle'nin hizmetinde olmayı kabûl ettiler.

Sâhib-i Kâfî İsmâil bin Abbâd[109] hoşgörülü bir mektup gönderdi ve herkese iyi vaatlerde bulundu ve mülklerin bağışlanmasını üstlendi ve Ebû Ali Ariz onlara varmak için yalvardı ta ki onun gelmesi ile onların para ve maaşlarını ödensin, ama kabûl edilmedi. Nîşâbur'a gittiler ve Horasân Emîri ve babasının tarafından olan Ebû Ali Sîmcûr'un etrafında toplandılar.

[109] Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî, Büveyhiler döneminde Fahrüddevle ve Müeyyedüddevle vezîrlik görevini üstelenmiş edîb ve şairdi. Âl-i Büveyh vezîrleri arasında en çok ün sahibi olan vezîrdir. Saray erkanında olan herkes onu saygı ile anmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk., İlyas Çelebi, "SÂHİB b. ABBÂD" **DİA**, XXXV. Cilt, 2008, s. 512-515.

Ordu bir vilayette durdu ve Ebû Ali Ariz gelip onların adlarını bir defterde kaydettikten sonra maaşlarını verdi ve onları saygıyla Rey'e götürdü. Fahrüddevle onların kalbini elde etti ve iki tarafın hakkını kendisi koruma altına aldı. Biri Taş'ın hak ve hukukuna saygılı olmak ve diğeri de onların ne dediklerinin sesini duymak ve kabûl etmek, Ebû Ali, Cürcân'a vardığında eşkıyanın istilasını görünce cesur bir şekilde onlardan 3000 kişi yakalayıp öldürdü. Bazısını darağacına astı bazısını oklara nişangâh yaptı **[s.35]** ve bir sürü kişiyi de kılıçtan geçirdi. Onun siyasetinden dolayı fesat ve karışıklık yapanların fitnesi ortadan kalktı (Vesselam).

[s.36]

1.12 EBÜ'L-HASAN SÎMCÛR'UN VEFATINA DEK HORASÂN'DAKİ HÂKİMİYETİ VE SONRASINDA HÂKİMİYETİN OĞLU EBÛ ALİ SÎMCÛR'A GEÇMESİNİN HİKÂYESİ

Taş, Ebû Ali ve Fâik'e yenilince, Ebü'l-Hasan Sîmcûr'un hükümeti sağlamlaştı. 377 Hicrî [[987-988 Mîlâdi]] yılında Abdullah bin Uzeyr'i vezîrlikten azletti ve Hârizm'e gönderdi. Onun vezîrliğini Ebû Ali Damganî'ye verdi ve çok zaman geçmeden onu da görevden aldı ve görevi Ebû Nasr bin [Ebi] Zeyd'e verdi ve o da düşünceli ve ferasetli olmasıyla meşhurdu. Dönemin dost ve düşmanlarını tanıyordu. Onu da erken bir zaman içinde azledip ve Ebû Ali Dâmgânî'yi vezaretin başına getirdiler.

Bu zamanda Ebü'l-Hasan Sîmcûr Nîşâbur'dan eğlenmek amacıyla güzel havası olan bazı yerlere gitmiş ve bu sırada oğlu Ebû Ali onun yerine oturmuştu ve Âl-i Sîmcûr ve Horasân emîrliğini hem miras hem de hakkı olarak elde etti. Yakınındaki insanlar onun hizmetine girdiler ve Buhara hâkiminden Herat'ın Fâik'e verilmesini istediler.

Ebû Ali bu haberi duyunca Herat'a gidip Fâik'e mektup gönderdi ve ona yakınlık hukukunun ihmali ve dostluğunun istimal olması için şikâyet etti. Çokça birbiriyle mektuplaştıktan sonra her ikisi de kendi vilayetlerine döndüler. Fâik'in Herat'tan ayrılması haberi Ebû Ali'ye gelince ona saldırdı ve Herat ile Buşenc arasında Fâik ile karşılaştı ve Fâik yenildi. Fâik, Merv'e kaçtı ve bir grup Ebû Ali'nin ordusundan onun peşine düştüler. Fâik onlara karşı dayandı ve bazısını esir alıp Buhara'ya götürdü.

Ebû Ali, Merv'e gidip Buhara'ya elçi gönderdi ve hizmette olacağını söyleyip **[s.37]** Babasının görevini alması için yalvardı. Simcûrîlerin Âl-i Sâmân'a yaptıkları iyi hizmeti unutmamasını ve düşmanların onların hakkında kötü söylediklerinin dinlememesini istedi.

Nûh bin Mansûr onun isteklerini kabûl etti ve emîrliği orduyu babalarının kurallarıyla ona verdi ve o da görevini iyi bir şekilde devam ettirdi. Talih merdiveninin basamaklarından yukarı çıkıyordu ve ona "gökyüzünden başarılı olan Emîrü'l-Ümerâ" lakabını verdiler. Horasân'ın tamamını egemenliği altına aldı. Mal ve mülklerini kendi yakınlarına verdi. Nûh bin Mansûr ondan bazı bölgelerin Divan-ı Hass'ın tedbirine bırakmasını rica etti ama o dinlemeyip "burada sayısız görevli mevcuttur, bölgeler onların maaşlarını bile ödeyemiyor" yanıtını verdi.

Bu arada bağlı kalmak ve isyan etmek arasında idi. Dostluğun arkasından düşmanlık yapıyordu. Ebû Ali Nesefî'yi varlıkların çıkarılması ve belirlenmesiyle görevlendirdi ve o da Horasân bölgesindeki varlıkları müsadere etti ve sonunda onu da yakalayıp elinde ne varsa aldı ve onu işkence altında öldürdüler.

Türk hükümdarı Hârûn Han bin İlik Han'a elçi gönderdi ve onunla ilişkilerini sağlamlaştırdı. Dostluk için vurgu yaptı ve Âl-i Sâmân mülkünün ikisi arasında bölüşmeyi kabûl etti. Buhara, Semerkand ve Ceyhûn'un yukarısı onun ve Ceyhun'un

diğer tarafı Ebû Ali'nin olsun. Her ikisi birbirinin yardımıyla ayağa kalksınlar ve o da bu hırsın getirdiği gururla kalabalık bir şekilde Buhara'ya yöneldi.

[s.38] Ebû Ali de hala Nûh'un çağrısını kabûl etmiş gibi davranıyordu. Kendi vilayet ve bölgesinde onun adına hutbe okutup para bastırıyordu. Bir grup Mâverâünnehir'deki önde gelen insanlar Âl-i Sâmân'ın hükümetine karşı çıkıp Buğra Han'ın tarafını tuttular ve istekleri üstünde durdular. Ta ki Buğra Han Âl-i Sâmân ülkesinin etrafına saldırıyordu ve işi sona erdiyordu ki İspicab'a ulaştı ve Nûh bin Mansûr Hâcib olan (İnanç)ı yardımcı asker ve orduyla ona karşı gönderdi. Aralarında zor bir savaş oldu öyle ki aydın bir gün ölülerin çokluğundan siyah bir hale geldi. Devletin dayanağı ve önemli bir kişisi olan Hâcib İnanc ordusundan bazı komutanları esir oldular. Han'ın Horasân ve Âl-i Sâmân mülküne ve topraklarına olan hırsı hem sağlamlaştı hem de oradan faydalanmak isteği arttı. Vessellam.

[s.39]

1.13 FÂİK'İN HİKÂYESİ ve MERVRUD'A KAÇMASINDAN SONRAKİ DURUM

Fâik, Ebû Ali'ye yenilgisinden sonra Merv Rud civarına kaçtı ve orada yerleşti. Ordusunu düzeltti ve orduda işler yoluna girdiğinde Nûh'dan izin ve onun görüşünü almadan Buhara'ya yöneldi. Nûh bu işten endişelendi ve Buhara'dan çıkıp, Hâcib İnanc ve Bektuzun'a ordu vererek Fâik ile savaşmaya gönderdi. Fâik'ı mağlup edip ve etrafındaki insanları öldürdüler.

Fâik, Ceyhun nehrine vardığında gemi bulamadı. Hile ile kendini ecelin elinden kurtarıp sudan geçti. Belh'e gitti ve birkaç gün sonra Tirmiz'e gidip Han'a mektup yazıp

Nûh'a karşı kışkırttı. Nûh da Cüzcân valisi Ebûlhâris Ferigunî'yi onunla savaşmaya gönderdi ve o da gitti. Fâik, Arslan adında komutan yanında 500 seçilmiş Arap ve Türk süvari ile onun karşısına gönderdi ve kurdun koyunlara daldığı gibi oldu çatışmaları ve hemen netice aldı. Ebûlhâris'in mallarını ganimet alıp Belh'e geldi. Bu arada Tâhir bin Elfadl, Çağaniyân bölgesini Ebûl Muzaffer Muhammed bin Ahmed'den almıştı. Üstün ve galip bir şekilde onun vilayetinde yerleşti, Ebûl Muzaffer de kendi vilayetini alamayacağını anladığında Fâik'in himayetine sığınıp ondan yardım istedi.

Fâik onun yardım isteğini kabûl etti ve kendi ordusunu onun hizmetine gönderdi. Tâhir, Belh'in boş ve ordusuz olduğunu duyunca Belh'i de elde etmek istedi ve etrafındaki insanlarla Belh'i kuşatmaya geldi. Şehrin tüm insanları savaşmaya geldiler. Savaşanlardan bir Arap Tâhir'i tanıdı ve onu attan aşağıya çekip başını kopardı ve ordusu mağlup olup canlarını alıp kaçtılar.

[s.40] Hâcib İnanç da dediğimiz üzere esir olarak onu Türkistân'a götürdüler. Buhara mülkü düzensiz olup ve büyük bir boşluk ortaya çıktı. Devlet adamlarının arkasında kimse kalmadı ve saltanatı koruyan adam yoktu. Çaresizlikten Fâik'e yalvardılar ve onu Nûh'un tahtına hizmet için çağırdılar. Onu görkemli bir şekilde sınırları korumak için Semerkand'a gönderdiler. Oraya yaklaştığında Buğra Han onlara saldırdı.

Fâik yenilerek Buhara'ya geldi ve Sultanın etrafındaki insanları kılıçtan geçirdi ve onun Semerkand'dan kaçmasının sebebi şüphesiz onun kötü niyetli ve zalim olması idi. Bundan dolayı ülkenin değerlerini ve itibarını yerle bir etti ve devleti çökertti. Nûh bin Mansûr bu büyük ve nedeni belli olmayan olaydan endişelendi ve şehri bırakıp bilinmeyen bir yerlere kaçtı.

[s.41]

1.14 NÛH BİN MANSÛR'UN BUHARA'DAN GİTMESİ VE BUĞRA HAN'IN BUHARA'YA GİRMESİNİN HİKÂYESİ

Buğra Han Buhara'ya geldi ve Fâik onu karşılayıp onun yakınları içinde oldu. Buğra Han saltanat tahtına oturduğunda Fâik, Belh'e gitmesi ve oranın mallarını hazineye eklemesi, orada hutbe okutup ve para bastırması için izin istedi ve bunun için bir görevle Belh'e gitti.

Nûh'da bekledi ve sonra tanınmaz bir şekilde karargâhından çıktı ve Ceyhun'u geçerek Âmül Nehri'nin civarından ikamet etti. Oraya perişan halde kaçan bazı hizmetinde olan devlet adamları bu haberi duyunca sevindiler ve yeni bir can buldular ve dağılmış olan ordu yine bir araya toplandı. Bütün bir ordu haline geldi. Nûh vezîrlik görevini Ebû Ali Bel'amî'ye verdi. Sınırları genişletmedi toprakları onun elini verdi. (ve o da bu görevin kendisine verilmesine şaşırdı ve bu göreviyle işi düzene sokamadı. Çünkü memleket tamamen düşman elinde idi ve büyük bir ordu toplanmış, onların maaş ve işleri zorlukla ilerliyordu.) Abdullah bin Uzeyr'i Hârizm'den çağırıp vezîrlik görevini ona verdi. O da fitnenin çıkmasının kaynağından ve zor durumlardan uzak olmak için Mâverâünnehir'de idi. Nûh bin Mansûr, Ebû Ali Sîmcûr'a mektuplar yazıp onun yardımını istiyordu. Ebû Ali Sîmcûr da yalan sözler ve cevaplarla onu sevindiriyordu.

Nîşâbur'dan sonra Serahse gitti ve biraz kaldıktan sonra Merv'e gidip Buğra Han'ın Nûh'un ülkesinin aralarında bölüşme sözlerinin yerine getirilmesi için gelmesini bekledi. **[s.42]** Ebû Ali'nin etrafındaki insanlar bu anlaşmayı kabûl etmesinin iyi fikir olduğunu düşünüyordular ve onun kulağına Âl-i Sâmân'ın saltanat ve hükümdarlığı döneminin bittiğini ve sürekli inkırâz ve çöküşe yüz tuttuğunu ve kötü günlerin bu

hanedanı beklediğini söylüyorlardı. Şöyle demişler: "Güçsüze yardım etmek zelil olmayı getirir. Nûh'a yardım etmek yoksulluk ve zelillik getirir."

Nûh, Âmül nehrine vardığında Ebû Ali'ye elçi göndererek, fazla beklediğini ve üzüldüğünü söyledi. Ondan haklarını istemek için ayaklanmasını devlete yardım etmede kendisinden önceki insanlar gibi olmasını istedi. Ona "Çünkü başka yerlerden yardım kesildi ve senden başkasına güven kalmadı" demiştir.

Ama Ebû Ali hala kötü ahlakına devam edip ve sözünü tutmuyordu. Her seferinde Nûh'un elçisi olan Eristatalis adında şahıs Ebû Ali'ye elçi olarak gidiyordu ve bir konuşmasında onun sağlam duruşunu haksızlık yaptığını gördüğünde dedi: "Bu sultan bugün çaresizlikten öyle bir yerdedir ki eğer dersen Allah seni çağırıyor beklemeden koşar."

Ama bugününde yarını var ve devir hep değişiyor. Sen öyle bir iş yap ve öyle bir söz söyle ki dünya insanları seni kabûl edip beğensinler.

Orada hazır ve var olan herkes o konuşmayı duyduktan sonra gözleri yaşardı ve yürekleri hüzünle doldu. Ebû Ali de kendi görüşünün peşinde idi. Ama sonunda Allah Nûh'un memleketinin işlerini insanların minneti olmadan halletti ve düşmanlarını kahır ve mağlup etti. Onu sultanlık tahtına geri getirdi ve düşmanlarının hilesi onların küçülmelerine ve üzülmelerine sebep oldu. "*Bu, Allah için güç de değildir*".[110]

[s.43]

1.15 BUĞRA HAN'IN BUHARA'DAN GİTMESİ ve NÛH BİN MANSÛR'UN ŞEHRİNE DÖNMESİNİN HİKÂYESİ

[110] Kur'an-ı Kerim, Fâtır Suresi 17. Ayet

Buğra Han, Buhara'da eziyet çekti ve kötü zor bir hastalık onu yakaladı. Dermanı Türkistân'a gitmekte buldu. Onu Türkistân'a götürdüler. Buhara halkı intikam için ordusuna saldırıp çok sayıda insanı öldürdüler. Buğra Han yolu üzerine Oğuzların bölgesine girdi. Zira Oğuzlar birkaç merhale onun peşinden gittiler. Ordunun geri kalan insanlarını öldürdüler. Küçük büyük her şeyi yağmaladılar. Buğra Han bu karışıklıklar içinde öldü.

Bu haber Nûh bin Mansûr'a ulaştığında kendi ülkesine doğru hareket etti ve Buhara halkı onun gelmesiyle sevindiler. Onu karşılamak için küçükten büyüğe herkes geldi. Onun gelmesiyle herkes öyle sevindi ki herkes Buhara, Semerkand ve bu şehirlerin etrafındaki şehirlerin idaresi için Nûh'a yardım etmek için geldiler. Kanunlar yerine oturup fitne ortadan kalktı.

Ebû Ali Sîmcûr, Nûh bin Mansûr'un bir ara kötüye giden işlerinin iyi ve düzene girdiğini görünce ve Buğra Han'dan beklentisi olan memleketle ilgili isteklerinin hayal olduğunu anladı. Buğra Han, Buhara tahtını ele geçirdiğinde kendi ordusundaki taraftarlarına hitap ederek onların geçmiş konumunu göz önüne almadı ve çok şaşırarak ve pişmanlık hissederek yakınındaki insanlara bu olayla ilgili danıştı ve herkes ona dedi:

Âl-i Sâmân'ın fıtrat ve özü affetmekle bir arada ve onların af ve bağışlarından **[s.44]** herkes nasibini almış [[faydalanmış]]. En iyisi sen onlardan af ve bağışlanmak iste. Çünkü boğulmaktan Nûh'un gemisinden başka hiçbir şeyle kurtuluş sahiline varamazsın ve bu sorun ve zorluk Nûh'tan başka kimse ile ortadan kalkmaz. Onun merhametine sığınıp ve kalbindeki kini sadece ona iyi hizmet etmekle giderebilirsin, suçlu ve günah işleyen kimsenin tövbe ve bağış talebinden başka sığınacak yeri yoktur.

Ebû Ali bu cümle ve fikirleri mantıklı buldu. Çok malzeme ve mallar toplayıp iyi konuşan bir elçiyi Nûh'a göndermeye ve bu olayı halletmek için hazırlanmaya karar verdi. Ama başka bir fikir aklına geldi ve dedi: Yaralı yılanı cebe koymak ve hayalde

zehir içmek akılların işi değil. Akıllı insanlar demişlerdir ki padişahlar, balinalar gibi karınlarında dişleri var ve deniz gibi hazine kaynakları ama bir ani dalgalardan bir dünyayı yıkıp içine çekerler.

Fâik Nûh'un gemisinin af ve bağışlama karasında demirlediğini görünce içi rahatladı ve alçak bakışı, boş hırsından dolayı Buhara'ya yöneldi ve Nûh'un ülkesine galip gelmek istedi. Nûh ordudaki bazı insanları ona karşı gönderdi. İki taraf arasında yaşanan çatışmada çok sayıda ölüm yaşandı ve sonunda Fâik az bir kişi ilee yenilerek ecelden kurtulup Ebû Ali'den başka sığınacak yer bulamadı. Merv'e geldi ve Ebû Ali onun gelmesiyle sevindi ve onun birleşmesiyle tam bir ordu toplanıp onun bölgesinde önemli bir yardım toplanmış oldu. Buhara'ya göndermek için hazırladığı **[s.45]** malları Fâik'e verdi ve aralarında düşmanlarına karşı birlik olup Nîşâbur'a geldiler ve isyan için hazırlıklar yapmaya başladılar.

Melik Nûh onların isyan ve nifak yapmakta birleşmiş olduklarının haberini alınca o iki asi ve iki hileli kurdu hangi aslan ve avcı ile dize getirebileceği düşüncesine daldı.

Bu işi yapmak etrafındaki olan büyüklerden Nasîrüddîn Sebük Tegin'e düştü. Ebû Nasr Farsî'yi ona gönderdi. Ebû Ali ve Fâik'in kötü işlerini haberdar etti. O iki derdin dermanı için Sebük Tegin'in yardım etmesini istedi. Sebük Tegin'i bu iki sorunu kaldırmaya davet etti ve dedi: "Umut yolu ülkenin başka komşularından kapanmış durumda ve bu işin sonlanması için güçlü Nasîrüddîn'in yardımından başka bir şey düşünülemez."

Nasîrüddîn rahat ve açık gönülle o öneriyi üstlendi ve Âl-i Sâmân'ın karışıklık içinde olmasına üzüldü. Ebû Ali ve Fâik'in o ülkeye göz dikmelerine ve böyle bir beklenti içinde olmalarına kızdı ve hemen yola çıktı ve Mâverâünnehir'e geldi. Nûh'da Keş bölgesine doğru hareket etti ve orada birbirine kavuştular. Birbirine yardım etmeye karar verdiler. Onların görüşmelerinden dolayı orduya yeni bir can geldi. Melik Nûh bağış ve

cömertlik elini açtı. Sebük Tegin'i en güzel ve görkemli şekilde ağırladı ve o iki kâfir ve nanköre yeterince zarar verme konusunda kâfi olduğunu ve Sebük Tegin'in tüm hakları saklı olacağını ve emrine uyacağını söyledi.

Nasîrüddîn hareket etmeye ve Nûh'u sevindirmeye kendisini mecbur gördü ve Gazne'ye gitmek için ondan birkaç gün zaman istedi. **[s.46]** Ve oradan tüm hazırlıkları yaptıktan sonra düşmana doğru hareket etmek için kendi makamı ve bölgesine gitti.

Ebû Ali bu haberleri duyunca şaşırdı ve güneş gibi olan düşüncelerinin battığını gördü. Bu zor durumdan kurtulmak için herkesten fikir aldı. En iyi fikir Fahrüddevle ile kardeşlik ve dostluk yapmak idi. Onun dostluğunun günleri karşı olduğu durum karşısında bir siper ve güçlü bir tutunacak gibi görülüyor ve düşünülüyordu.

Ebû Ali bu işe devam etti ve Ebû Ca'fer bin Zilkarneyn'i bu iş için görevlendirdi ve ona Horasân ve Türkistân'ın en pahalı ve has mallarından verip Fahrüddevle'ye gönderdi. Sâhib-i Kâfî İsmâil bin Abbâd arabuluculuk için ısrar etti. Dostluğu koruyacağını ve aralarında dostluğa bağlı kalacağını söyledi ve mektuplar yazılıp gönderildi. Bu dostluk kuruldu.

Cürcâniye valisi Me'mun bin Muhammed ve Ebû Abdullah Harizmşah, Nûh'un zayıfladığı dönemde ona yaklaştılar, iyi hizmetlerde bulunup çok miktarda hazine ve mal verdiler. Nûh da onların iyiliklerine karşı iyilik yapmak istedi. Nesâ şehrini Me'mun'a ve Ebîverd şehrini Hârizmşah'a verdi. Ebû Ali, Nesâ şehrinin Me'mun'a ait olduğunu anladı ve kabûl etti ama Hârizmşah'a haber göndererek dedi: "Ebîverd kardeşimindir ve divandan şehrin değişmesi kabûl edilmezse kimseye ait değil" ve Ebû Ali, Hârizmşah'a mensup olan insanları saygısızlıkla şehirden dışarı atma emri verdi."

Hârizmşah bu olaydan dolayı kin tuttu ve bir fırsat bulup intikam almaya çalışıyordu. Bu sırada Nasîrüddîn Sebük Tegin verdiği sözü tutmak için tam teçhizatlı ve görkemli ve ön cephesinde Hindistan'dan ganimet olarak getirdiği iki yüz fille oluşan

deniz gibi bir orduyla ortaya çıktı. **[s.47]** Nûh da Buhara'dan çıktı ve Cürcân'dan Ebûlharis Farigûnî ve diğer şehirlerin emîrleri ona katıldılar ve böylece Sebük Tegin'in ordusu büyüdü. Ebû Ali ve Fâik de Nîşâbur'dan savaşmak için yola çıktılar.

Ebû Ali, Emîr Sebük Tegin'e elçi göndererek dedi: "seninle babam arasında her zaman dostluk ve kardeşlik vardı. Büyükler böyle demiştir; babaların dostluğu oğulların dostluğuna sebep olur. Horasân'ı yönetmek işi bana düştüğünde hizmet etmeye saygı göstermek için babamın yolunu ve geleneğini yerine getirdim. O hizmetlerden dolayı en iyi iş bu fitne ateşini söndürmektir. Senden isteğim benimle Nûh'un arasında adaletli bir hakem olmandır ve eğer benden yanlış bir hareket ve iş görülürse özrümü kabûl etmendir. Bu ateşi su ile söndürmen en doğru yoldur. Biz de eğer gurur ve bencillik var ise onu attık ve biat edip bundan sonra sizin için hizmet yolundan çıkmayacağız."

Emîr Sebük Tegin onun hizmet etmesini kabûl etti ve Emîr Razî [[Nûh'un]] onu affetmeye çalıştı ve birkaç kez beraber oldukları mecliste belli etmeyerek bu konuyla ilgili söz etti. Şayet, razı olur diye düşünerek sonunda Nûh onun yaptıklarının cezasını vermekten vazgeçti. Nasîrüddîn bu haberi Ebû Ali'ye yazdı ve onun günahlarının affedilmesi ve yaptıkları yanlışlar için ceza olarak 15 milyon dirhemi hazineye ödemesi ve bundan sonra tahtın hizmetinde olması ve Nûh'a önceki emîrler gibi itaat etmesi koşulunu söyledi.

Genç ve tecrübesiz insanlar işin sonunu düşünmeden anlamadan Nasîrüddîn'in karargâhına doğru hareket edip birkaç kişiyi öldürdüler. Nasîrüddîn'in elçileri Ebû Ali'nin ordusunun ön cephesindekilere sert cevap verdiler. **[s.48] "**Senin Tanrın gereksiz ve sonu olmayan işe çaba harcıyor ve kılıçlar elimizde olduğunca biz bu saygısızlığa ve aşağılamayı kabûl etmeyiz."

Bu haber Nasîrüddîn'e ulaştığında kızdı ve Ebû Ali'ye elçi gönderip savaşmaya hazır olmasını ve bu hükümetin kılıçtan başka çaresi olmadığını söyledi. Düşmanlık

askerden başka birşeyle bitmez. Eğer Fâik'in peşinden gitmeye veya ordunun çok sayıda olmasına güveniyorsan yarın savaş meydanına gel ve cesur insanların savaşmasını gör.

Makamından çıkıp orduyu geniş alanda hazırladı ve sağ – sol kolları yerleştirdi ve ön cephede fillerden oluşan bir baraj yapıp ve kendisi Melik Nûh ve Emîr Mahmûd ile ordunun ortasında yer aldı ve bir grup iyi merhametli savaşçılara sancağı verdi. Ebû Ali de ordusunun sağ koluna Fâik'i ve sol koluna kardeşi Ebü'l-Kâsım Simcûrî'yi ve kendisi de ortada yer aldı.

Saflar birbirlerine yetiştiğinde sol kolda olan Fâik sağ kola ve Ebü'l-Kâsım sağ koldan sol taraf saldırdı ama Dara bin Şemsü'l-meâlî Kâbûs, Ebû Ali'nin ordusunu orta kısmından saldırdı ve iki ordu arasına yetişince Melik Nûh tarafına geçip ona hizmet etti. Ebû Ali'nin klarşısında karşı tarafta yer aldı. Dârâ'nın bu hilesini görünce ordudaki başkalarının da öyle yapacağından endişelendiler. Nasîrüddîn de süvarilerle Ebû Ali'ye saldırdı ve onu mağlup etti. Çok kötü bir halde dağılıp kaçtılar. Emîr Mahmûd onların peşlerinden **[s.49]** gitti ve bazısını öldürüp bazısını esir aldı.

Ebû Ali, Nîşâbur'a gidip ve orada ordusunu toplamayla meşgul oldu. Kaçış yolu bulana kadar düşündü. Melik Nûh ve Emîr Sebük Tegin ve Emîr Mahmûd atları ve orduyu rahatlatmak ve ganimetleri bölmek için iki üç gün Herat'ta durdular. Melik Razî Nûh, Emîr Sebük Tegin'e Nasîrüddîn lakabı ve çocuğu ve varisi olan Emîr Mahmûd'a da Seyfüddevle unvanı verdi. Ebû Ali'ye ait olan ordugâh ve komutan imaretini ona tahsis etti. Hazır ve görkemli bir ordu ile Nîşâbur'a doğru hareket etti. O anıldığı zaman Seyfüddevle denildi. Adı zirvelere ulaşıp sultanlık makamına ulaştı ve onun adı lakabı dünyanın her köşesinde Sultan Yemînü'd-devle ve emînü'l-mille olarak yayıldı.

Ebû Ali, onun gelişinin haberini aldığında Fahrüddevle ile olan anlaşmanın umudu ile Cürcân'a gitti. Fahrüddevle'nin yardım ve desteğini almak için Hâcib Ebû

Nasr'ı elçi olarak gönderdi ve başından geçen olayları anlatıp ve Sâhib-i Kâfî İsmâil bin Abbâd'a ve onun makamına olaylarla ilgili detaylı olarak mektup yazdı ve dedi:

"Dostları zor durumda insana yardım eder ve yar olan kimsenin mutsuzluğu ortadam kaldırılır. Biz zor ve güçlü bir düşman ile karşılaştık ve bize ait olan yer ve iktidar makamı elimizden gitti. Senin gibi sahip ve sırdaş nereden bulabilirim. Hazret-i Âl-i Büveyhî'den daha iyi sağlam sığınacak yer bulmak zordur ve Âl-i Büveyhî'nin yardımı tüm dünyada güneş gibi belli ve açıktır. Fahrüddevle ile benimle ilgili arabûlucu ve güzel şeyler söylemekten çekinmemeni istiyorum."

[s.50] Sâhib-i Kâfî İsmâil bin Abbâd bunu fırsat bildi ve Fahrüddevle'ye dedi: "Ebû Ali Sîmcûr öyle bir av değil her yemekle avlanılsın ve öyle bir misafir değil ki saygı göstermekte kusur olsun. Fahrüddevle emretti. Cürcân sarayını hazırlayıp ve o bölgeden alınan 2 milyon dirhemi ordusunu toplamaya ve düzenlemeye verdi. Ebû Ali ve Fâik, kış mevsimini orada ikamet edip baharın gelmesini ve o zaman ordunun harekete başlamasını beklediler.

Nasîrüddîn Sebük Tegin ve Seyfüddevle Mahmûd'un, Nîşâbur'da oldukları vakit onların Abdullah bin Uzeyr hakkındaki kararlarını değiştirmesi ağızlara düştü ve onu Melik Nûh'a söz ulaştırmayla suçladılar ve bazı bölgeleri elde etme çabasında olduğunu söylediler. Melik Nûh vezîrinin yerini, makamını korumak ve bu tehlikeli iftiraları sonlandırmak için Tus'a doğru hareket etti.

Seyfüddevle bu haberi duyunca onun peşinden gidip dostluklarının iyi niyetli olduğunu ve olayların yalan olduğunu söyledi ve sıkıntı böylece giderildi.

Abdullah bin Uzeyr de o söylediklerinden kurtulmak için makamından çekilip Merv'e gitti. Melik Nûh iki taraf arasında anlaşma ve iyi niyetleri gördükten sonra vezîrin peşinden gitti ve Murgab Nehri [[Merv Nehri]] tarafından Buhara'ya geçti ve rahat sorunsuz tahtına oturdu. Emîr Seyfüddevle ve Nasîrüddîn, Nîşâbur'da adalet ve hoşgörü

ile hükmedip yanlış gelenekleri ve kanunları fetret ve Âl-i Sîmcûr yıllarındaki zülüm ve adaletsiz kanunları ortadan kaldırdılar, emniyet ve gelişme ortaya çıktı ve tacir kervanları gelip gitmeye başladı ve bolluk ucuzluk kendisini gösterdi.

[s.51] Emîr Nasîrüddîn mülk ve mallarına bakmak için bir süreliğine Herat'a gitmek istedi ve Emîr Seyfüddevle Mahmûd Nîşâbur'da makamında oturdu. Ebû Ali ve Fâik, Fahrüddevle'ye mektup yazarak Rey şehrinden kendi masrafları için malzeme ve yük istediler. Zira Cürcân'daki hazırladıkları malzeme yetmiyordu. Ebû Nasr Hâcib mektuba cevabında şöyle yazdı: "Sizin mektubunuzu Fahrüddevle'ye verdim ve cevabını da yazdı: Sizin mektubunuzu Fahrüddevle'ye verdim ve cevabında da memleketlerin hazineleri büyük bir nehir gibidir ve insanların onun dalgalarından ve suyunun çokluğundan şaşırır. Ondan faydalanmayı başka küçük nehirlere ayrılmayı bilmezler o nehirden yardım isteyenler ve zor durumda olanlardır. Eğer bizim elimizde bir vilayet varsa ordunun geçimi ve insanların yemeğini verme karşısında ve eğer biz Horasân ordusunun masraflarını ödeyebiliyorsak saray ve divanın çalışması ve tedbiri sayesindedir. Memleketim büyüdükçe gücüm kadar hizmet ederim. Gerisi benim elimden gelmez ve çekinirim."

Ebû Ali ve Fâik bu cevaptan şaşkın halde endişelendiler ve yakınlarındaki insanlara danıştılar, her birisi öneriler sundular. Sonunda Fâik'in önerisi böyle oldu ki Sebük Tegin Nîşâbur'dan çıktığı için Mahmûd'un mukavemet gücü yoktur. O da Horasân'a yabancıdır. Yabancı ordu sel gibi olsa da hemen çekilir ve mağlup olur. O zaman Nîşâbur'a gitmek ve Mahmûd'u oradan uzaklaştırıp o vilayeti ele geçirmek gerekiyor. Allah'ın yardım ve merhametine güvenmek gerekir. Şimdi yaz mevsimidir. **[s.52]** Cürcân'ın havası veba yayan kötü bir havadır. Ordu da bu havadan etkilenebilir. Belki düşman dostluk görevini yerine getirir ve sonbahar mevsiminde Gürgan'ı elde ederiz."

Ordunun geneli bu öneri ve görüşü kabûl ettiler ve vatan sevgisi daha üstün geldi. Böyle karar alındı. Ebû Ali de çaresizlikten kabûl etmek zorunda kaldı. Bu görüşe uydu. Bu arada o karanlık olaylarda ışık gibi olan Sâhib-i Kâfî İsmâil bin Abbâd vefat etti. Ebû Ali, Cürcân'a hâkim olmak noktasında şansı olmadığını anladı. Çünkü Sahib bin İbad'a güveniyordu. Her zaman barış taraflarını kazanmaya davet ediyordu. Ebû Ali, Cüveyn yolunu takip etti ve Fâik'i önden İsferayın yolundan gitmesini istedi ve Nîşâbur yakınlarında birleştiler.

Seyfüddevle onların yetişmesinden haberdar olunca alel acele kendisiyle kaldığı orduya haber verip Nîşâbur'dan çıkıp şehrin yakınlarında yardım gelmesini bekleyerek karargâh kurdu. Ebû Ali ve Fâik de beklemeden savaşa giriştiler. Seyfüddevle ordusuyla onlarla savaştı ve çoğu kişiyi kılıçtan geçirdi. Ama Ebû Ali ve Fâik hile yaptılar. Savaş istedikleri gibi idi. Seyfüddevle durmayı ve savaşmamayı uygun görmedi. Babasına hizmet etmeye yönelip gelen yardıma umutlandı. Ona doğru gitti. Geriye kalan şeyler ve birkaç fil ve Hintli hizmetkârlar Ebû Ali'nin eline geçti ve onların ele geçirilmesiyle özgüveni yerine geldi. Böylece savaşı kazanıp yeniden fitne ateşi yanmaya başladı.

Bazı yakınındaki insanlar emîrlerin peşinden gitmeyi tavsiye ettiler ve onları birleşmeden önce Horasân bölgesinden uzaklaştırmak gerektiğini söylediler. **[s.53]** Ebû Ali önerileri dinlemekten gafil olup Nîşâbur'da oturdu ve kazanmayı mutsuzluğa bağladı. Buhara ile mektuplaşıp Melik Nûh'un affını diledi. Ama bela ve sorunlar kapıya dayandı.

Aynı zamanda Emîr Nasîrüddîn'e mektup göndererek özür diledi ve günahı Fâik, diğer emîrlere attı ve dedi: "Eğer kendi elimde olsaydı ve diğer insanların tahriki kışkırtması olmasaydı hiçbir zaman Cürcân'dan çıkmazdım. Horasân bölgesine gelmezdim ve Nasîrüddîn'in görüşüne karşı olmazdım. Bundan dolayı aman ve af isterim."

Emîr Nasîrüddîn etraf bölgelere mektup yazarak orduyu çağırdı ve Ebû Nasr bin Ebi Zeyd'i, Halef bin Ahmed'in ısrarıyla Sîstân'a gönderdi. Ebûlharis Ferigunî'yi Cürcân'dan çağırdı ve Melik Nûh'a hazırlanması için elçi gönderdi. Hareket için izin verdi. Her taraftan yardım geldi. Öyle bir ordu toplandı ki havada kuşun uçmasına yer kalmadı. [[çok büyük bir ordu toplandı.]]

Nîşâbur olayından sonra Fâik, Tus şehrine gitti. Emîr Nasîrüddîn ile dostluk ve barış kapılarını aralamak için mektuplaştı. Emîr Nasîrüddîn onun ikiyüzlülüğüne ve gururuna yakışacak cevaplar yazıyordu. Emîr Nasîrüddîn de Ebû Ali'den uzak duruyordu ve bunun için de çaba harcıyordu. Ona yardım etmekten kaçınıyordu. Ebû Ali, çok yakın ve özel olan Ebü'l-Kâsım Fakih'i gönderdi. Ona uzak durmasının ve ayrılığın sonuçlarıyla ilgili uyarıda bulundu. Ebü'l-Kâsım Fakih gidip iki tarafı barıştırdı. Her biri ile yeni anlaşma ve sözleşme yaptı ve Ebû Ali'ye mektup göndererek hemen hareket etmek gerektiğini söyledi. Ebû Ali, Tus bölgesine doğru hareket etti. Fâik ve Emîr Nasîrüddîn de ona yetişip birleştiler. **[s.54]** Barışçıl bir şekilde hareket ettiler. Enderoh [111] civarına vardılar. Ebü'l-Kâsım Sîmcûr, Ebû Ali'nin emrinden çıkıp aralarındaki anlaşmazlıktan dolayı Nîşâbur'da kaldı. Ebû Ali kardeşinin yaptığından dolayı ona kırıldı ve onun emîrliğinin küçük ve zayıf olduğunu anladı.

Nasîrüddîn Sebük Tegin halkın çoğunluğunun yardımı ve çok sayıda ordusuyla Tus'a geldi. İki taraftaki insanlar gün boyunca savaştılar ve gece olduğunda herkes kendi makamına çekildi. Ebû Ali, etrafındaki insanlar ile danıştı. Tus Emîri ve bazı iyi akıllı tecrübeli insanlar dediler:

"En doğrusu dağlarda pusu kurmamız lazım ve etrafın sağlam ve verimli olmasına güvenmemiz gerekir. Tus'un eşkıyasını da geceleri orduya gizlice saldırsınlar onların

[111] Meşed Şehrinin civarında bir köy. Hüseyn Ali Rezmârâ, **Ferheng-i Coğrafiya-yi İrân**, Cild-i 9, Tehran, İntişarat-i Dayre-yi Coğrafiya-yi Erteş, 1329 hş., s.35.

malları atlarını çalsınlar ve pahalı malzemeleri de çalsınlar diye onlara karşı kışkırtıp onların yorulmasına ve pes etmesine zemin hazırlamak gerekir. Tam bu vakit onlarla savaşa gireriz. Yakınındaki insanlar ve görevliler bu öneriyi kabûl etmeyip bunun ordunun ve durumumuzun zayıf ve güçsüzlüğün nişanesi olarak görüyoruz. Bizde böyle aşağılanma ve zillete ortak işbirliği içinde olamayız."

Sabah vakti olduğunda iki tarafın ordusu savaşa başladılar ve savaş şiddetlenince Ebû Ali'nin sol kanadının arka kısmında toz ve duman kalktı. Emîr Seyfüddevle Mahmûd çok sayıda kişiyle ortaya çıktı. Ebû Ali iki ordunun arasında şaşkın ve karamsar bir şekilde kaldı.

Seyfüddevle yetişti ve Ebû Ali'nin ordusunu çembere alıp ortalığı kan gölüne çevirdi, filler savaşçıları yutuyordu. Ayakları altında eziyordular. Çok sayıda kişi orada öldüler ve Ebû Ali'nin ordusunun komutan ve emîrleri esir düştüler ve geri kalan insanlar **[s.55]** fırsat bulduğunda yenik bir şekilde kaçtılar ve Seyfüddevle onların peşinden gidip ve onları kılıçtan geçirdi.

Ebû Ali ve Fâik o yenilgiden sonra gökyüzü kadar yüksek ve devrin olaylarından uzak olan Kelat kalesine kaçtılar. O kalenin üstünden hiçbir kuş bile uçamıyordu. Tus Emîri ordunun durumunu iyileştirmek, kalanlar ölenler ve ordunun geri kalan savaşçıları gelene kadar birkaç gün Ebû Ali ve Fâik'i ağırladı. Ebû Ali de Nîşâbur'dan eline geçtiği birkaç fili Tus emîrine verdi. Nasîrüddîn'in elinde esir olan Buğra ve diğer esirler Tus Emîrine mektup göndererek Nasîrüddîn bizi ve yanımızdaki herkesi serbest bıraktı. Buna karar verdi ki senin elinde olan birkaç fili saygıyla ona hizmet için gönderesin ve bu konuda Ebû Ali'den bu isteği yerine getirmek için de israr ettiler, Ebû Ali ve Fâik Ebîverd şehrine doğru hareket ettiler ve o küçük kaleden çıktılar. Tus Emîri de o filleri Nasîrüddîn'e geri göndererek bu hizmet için ona yaklaştı ve kendini öyle gösterdi ki bu

hizmete tek kendisi karar vermişti ve Nasîrüddîn'in yanında bu işi kabûl edildi ve yeri makamı böylece sağlamlaştı.

Ebû Ali ve Fâik Ebîverd'e vardıklarında Fâik (Ebû Ali'ye danışmadan ve söylemeden) Serahs'a doğru gitti. Ebû Ali ona elçi göndererek dedi: "Eğer sen bizimle olmaktan yorulduysan ben asla senden uzaklaşmam zira biz tüm sorunlarda beraberdik. Eğer sen bir şey düşünmüşsen ben hiç muhalif olmam ve senin yolunu izleyeceğim." Fâik yolda durdu ta ki Ebû Ali de ona yetiştiğinde birlikte Serahs'a gittiler ve oradan Merv'e geldiler.

[s.56] Nasîrüddîn bu haberi duyunca Emîr Seyfüddevle'nin Nîşâbur'da kalmasını istedi ve kendisi onların peşinden gitti. Ebû Ali ve Fâik Nasîrüddîn'in ordusunun çok sayıda olduğu ve bu ordunun tarım yapılmayan topraklardan geçmek istemediğine dayanarak Âmül [[Amu]] civarındaki çöl yolunu tuttular. Âmül'a [[Amu]] vardıklarında Nûh'a özür dilediler ve yalvarma yolunu seçtiler. Ebû Ali, Ebü'l-Hasan Kesir'i bu işi yapmak için aday gösterdi ve Fâik de Abdurrahman Fakih'i aday gösterdi. Her iki elçi Nûh'un gönlünü ve rızasını almak için çalıştılar ve şöyle sözler söylediler:

Melik [[Sultan]] merhamet ve affetmekte Tanrıya bakması ve onun gibi günahkâr kullarının yanlışlarını örtmesi gerekir. Tanrı gibi kullarını cezalandırmayı erteleyip kulların tövbe etmesine ve af dilemesine fırsat verip onların tövbesini kabûl etsin. Çünkü: "*Gerçek şu ki, sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da ardından tövbe edip kendisini düzeltirse, bilsin ki Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir*[112]" ve böyle buyrulur: "*Allah geçmişi affetmiştir"*[113]

Bellidir ki Ebû Ali ve Fâik Melik Nûh'un kullarına ve eğer isyana karşı çıkmışlarsa Melik'in gazap ve keskin cevaplarını gördüklerindendir ve pişman olup

[112] Kur'an-ı Kerim, En'âm Suresi - 54. Ayet

[113] Kur'an-ı Kerim, Mâide Suresi - 95. Ayet

yaptıkları işlerinin cezasını görüp Melik Nûh'un nimetlerinin değerini bildiklerindendir. Eski kullar ve hizmet edenler sarayın güvercini gibidirler, dünyanın gökyüzünde uçsalar da sonunda evlerine dönerler ve şimdi onlar senin şefaat ve rahmetini bekliyorlar, kılıç ve kefenle sığınmaya gelmişler.

Sultanın affı ve merhameti bizim günahlarımızdandan fazladır. Özür dileme fırsatı az olsa bile sultanın af ve merhameti geniştir. Bağışlamak affetmek sadece ondadır. *"Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak"*.[114] Bağışlar [[verir]], **[s.57] v**e bizim yanlışlıklarımızı affeder ta ki kulları kendilerine gelip ve yanlış işlerini iyi hizmetlerle değiştirirler.

Getirdikleri sözleri söyledikten sonra Fâik'in elçisini yakalayıp hapse attılar ve Ebû Ali'nin elçisini saygıyla gönderip dediler ki Cürcâniye'ye gidip orada kalıcı olsun ta ki onun makamı mukarrar olsun. Me'mun Muhammed Cürcâniye valisine mektup yazarak Ebû Ali'nin saygı içerisinde kabûl edip onun ikamet isteği için ne ihtiyacı varsa karşılanmasını istedi.

Fâik, elçisine yapılan işten dolayı kızdı ve Ceyhun'dan geçip İlik Han'a katılmaya karar verdi. Onun askerleri ile birleşti. Ebû Ali'ye dedi: "Seni Cürcâniye bölgesine göndermesinin sebebi bizim aramızda ayrılık sokmak ve işbirliğimizi bozmaktır. Akıllı yaptığım işleri unutmamaktır. Af ve bağış beklemek soğuk demire vurmak gibidir. En sağlam iş, sen kendini tehlike içine atma ve benim dediklerime gözünü kapatma ve düşmanla iyi geçinmene güvenme."

Kader Ebû Ali'nin gözünü ve kulağını aklını bu öğütleri görmeye ve dinlemeye kapattı ve Fâik'e yardım etmeyip ondan uzaklaştı.

ŞİİR

[114] Kur'an-ı Kerim, Yûsuf Suresi -92. Ayet

Bir insanın durumu karışırsa durumu düzeltmesi için ne kadar iyi şeyler yaparsa da onun işine düzelmez.

O sarayda birbirinden ayrıldılar.

Fâik, Ceyhun'u geçerek İlik Han'ın yardımına umut bağladı. Orada iyice kabûl edildi ve önde gelen saraylarda yerleştirilip ve türlü ikramlar yapıldı ve işlerin yoluna sokmasına ve düzeltmesini üstelenmeyi kabûl etti.

[s.58] Ebû Ali doğru yolu kaybetti ve başarılı olmaktan yoksun kaldı. Kader onun aklını kapattı, onu zorluk ve azap tandırına attı. Ebû Ali Cürcâniye yolunda Hezârsef yakınlarına yetiştiğinde Ebû Abdullah Hârizmşah ona bir hediye göndererek onu karşılamaya gidemeyeceğinden dolayı özür diledi. Gece vakti olduğunda Ebû Abdullah Hârizmşah iki bin piyade ve süvari asker göndererek gecenin karanlığı başladığında Ebû Ali'nin pusuya düşürülmesini istedi. Ebû Ali zayıf ve sahte duvara dayanmamayı bilemedi. Yaralanan yılandan uzak durması gerektiğini bilemedi ve kader bu sözün anlamını onun aklından sildi. Gece olduğunda uyuduğu yerin etrafından sesler yükseldi.

Ebû Ali, yanındaki insanlardan birisinden bu seslerin ne olduğunu sordu ve dediler: Hârizmşah seni yakalamayı emretmiş ve eğer kolayca kabûl edersen daha iyi olur ve Hârizmşah'ın sana olan siniri geçer ve kurtulursun. Ebû Ali çaresizlikten razı oldu ve teslim oldu. Onu sabah vakti Hicrî 386 [[Milâdî 996]]'nın Ramazanın ilk Cumartesinde Hârizmşah yanına götürdüler. Ebû Ali'yi bir sarayda hapis ettiler ve ordusunu malzeme, komutanlarını alıp zincire çektiler ve şehirde Ebû Ali'nin yanında onu savunanların kanlarının dökülmesinin helal olduğunu duyurdular. Böylece Ebû Ali'nin yanındaki insanlar dağıldılar. Hacibi olan İl-menkü (mengü) ve bir grup kaçıp Cürcaniye'ye sığındılar.

Cürcâniye valisi (Me'mun bin) Muhammed bu durumu görünce onda yardım etmek kıvılcımı ateşlendi. İş yapma çabasına girip ordusunu, komutanlarını ve yanındaki

insanları toplayıp Hârizmşah'ın üstüne gönderdi. **[s.59]** Hârizmşah'ın ikamet ettiği Kat şehrini muhasara edip her taraftan pusu kurdular ve Hârizmşahlıları intikam kılıcından geçirip bazısını da avare ettiler. Ebû Ali'nin ayağında olan kelepçeyi Hârizmşah'ın ayağına taktılar ve bir anda iki insanın hali ve durumu alt üst oldu. Emîr esir oldu ve esir emîr. *"Bütün bunlar mutlak güç sahibinin, hakkıyla bilenin takdiridir"*[115] Ebû Ali'yi saygı ile Cürcaniye'ye götürdüler.

Hârizmşah'ı yırtık elbise içerisinde ve işkence edilmiş bir at üstünde bağlı olarak Cürcâniye'ye getirdiler. Me'mun, Ebû Ali'yi karşılamak için dışarı çıktı ve onu saygıyla karşıladı. Kendi durumu ve ordusunun durumunun iyileşmesi için çok görkemli bir şekilde karşıladı ve onun için bir etkinlik düzenledi ki bunun eşi ve benzeri yoktu ve yiyecek-içecekler hazırlandı.

Ebû Ali bir süre idi çalgı aletlerinden ve zor olaylar ve fitneler başından geçtiği için içkiden uzak duruyordu. Me'mun'un yanına geldiğinde dostça önünde diz çöktü ve birkaç kez kendi etrafında dolandı ve içkinin [[şarap]] keskinliği onu etkiledi. Hârizmşah'a bağlı bir şekilde getirip onu aşağılayıcı sözlerle konuştular o da cevap vermeyip utandığından başını kaldırmadı. Sonunda başını bir kılıç darbesiyle etkinlik meclisinin ortasına attılar ve beyaz saçları kendi kanıyla kızıl oldu.

Böylece Hârizmî, Me'mun'un elinden kurtuldu ve bir yazıyla onun divanını kendisine devir etti. Ebû Ali hakkında ve onun bağışlanması için Buhara sultanına Nûh kapılar açmaya başladı ve onun pişman olduğunu ve tövbe ettiğini söyledi. Melik Nûh onların isteklerini kabûl edip Ebû Ali'yi çağırdı ve Ebû Ali'de kelebek kendini ateşe atar gibi hemen hareket etti. **[s.60]** Böylece kendini helak edecek yönden yüzünü çevirdi. Buhara'ya vardığında vezîr Abdullah İbn Uzeyr ve sarayın önde gelen kişileri, Hâcibler,

[115] Kur'an-ı Kerim, En'am suresi-96. ayet

kâtipler onu karşılamaya geldiler. O da geldiğinde attan inip yeri öptü ve Hâciblerin karşılama tezahüratı içinde tahta doğru gidip ve pişmanlığından dolayı başını önüne eğdi.

Melik, İlmenku ve komutanlara onun tutuklaması için emretti ve onun etrafındaki hizmetkârlara saldırdı ve silah aletlerini hepsini topladı. Ebû Ali'nin ömür kitabı böylece kapandı ve gururla gökyüzlerinde uçan büyüklük şahini böylece avlandı. Şans kartalı çok aşağı bir şekilde yere savruldu ve at gibi âsi olan fıtratı kaderin eliyle okşanıp susturuldu.

Bu arada Nasîrüddîn Sebuk Tekin, Merv şehrinde ikamet ediyordu. Ebû Ali'nin olayını duyar duymaz Belh'e gitti. Melik Nûh'a İlik Han'ın o bölgenin sınırlarına yaklaşmış olduğu ve savaşmaya hazırlandığı haberi geldi. Ona bu belayı uzaklaştırma görevini verdi. Nasîrüddîn ordu komutanları vezîrler ve yakınındaki insanlara danıştıktan sonra Horasân, Gazne ve Zavulistân bölgelerinden takviye ordu gelmesine karar verdi. Onlar toplandığında Nesef ve Keş bölgelerinin ortasındaki bölgede Cüzcân, Hüttel ve Çağaniyân'dan gelen orduyla birleşmek için durdular ve Nîşâbur'dan da Seyfüddevle çok sayıda ordu ile yetişti.

İlik orduların karşısında böyle toplanıldığını haber aldığında Nasîrüddîn'e elçiler gönderdi ve onlar dediler: İlik Han biz birbirimizle din kardeşiyiz. **[s.61]** Bizim günlerimiz ve saatlerimiz Türk ve Hint kâfirlerle savaşmaya ve dinin kâfirlere ve şeytan hizbine üstün gelmeye çalışmakla geçiyor. Nûh'da rahatça memleketinde oturmuş Horasân yüksekliklerinde boş işlerle ve eğlenmeyle vakit geçiriyor. O ne İslam'a yardım ediyor ne sınırlarını iyice koruyor. En iyi iş birlikte onun vilayetlerini alıp mal ve hazinelerini İslam dininin askerlerine ve adamlarına harcayalım. Bizi birbirimizi ve bizim etrafımızdaki insanları düşman etmekle kendimize zarar veririz ve bu da akıl mantıktan uzaktır. Ben de din ve dindarlıkta bir ömür kâfirlerle savaşıp ve sevap edinmiş kılıcımla Müslüman ile savaşmaya ve öteki dünyada [[Ahiret]] azap edinmeyi hiç istemiyorum ama sadece zararı uzaklaştırmakta dinin izin verdiği kadarını yapabilirim.

Nasîrüddîn şöyle cevapladı: Melik Nûh saygı değer bir sultan ve onun babaları İslam ve Müslümanların üzerinde hakları çoktur. Hizmetkâr ve ona çalışanlar onun aleyhine isyan ettiklerinde o bana sığındı ve bende canım, malım ve ordum pahasına onun memleketini geri alma ve düşmanlarını ortadan kaldırmakla mükellef oldum. Onun yanında oldum ve hem dinim için ve hem cömertlik için onun devletinin düşmanlarıyla dost olmadım. Düşmanların, isyancıların onun ülkesinde başkaldırmaları bertaraf etmek bana farz bir iş ve görevdir. İlik bu cevapları duyunca savaşa hazırlandı. Tüm o bölgedeki Türkler ve kendi kabilelerine bekçi oku gönderdi. Bir ordu topladı ki dağ ve Hamun çölü bile bu orduyu taşıyamadı.

Melik Nasîrüddîn, Melik Nûh'a hızlıca haber gönderdi ve dedi: Biraz zorluk çekmek gerek ve bu yolda iyi çaba harcamak gerekiyor ta ki düşmanın cevabını verelim. **[s.62]** Melik Nûh vezîri olan Abdullah Uzeyr'e danıştı. O da önce söylediğimiz iftiradan dolayı üzgün ve korkuyordu. Melik'e dedi: Nasîrüddîn'in ordusunda çok sayıda kişi vardır ve silahları çoktur. En iyi yol tüm komutanlar ve emîrler hizmetkârlar onun hizmetine girsinler. Melik Nûh onun bu hilesini kabûl etti. Bundan dolayı Nasîrüddîn'e mektup yazarak ona ordu gönderdi. Nasîrüddîn bu işin yapılmasının sebebini vezîrin önerdiğini öğrendi ve bu işin sebebinin kendi çabalarının ve yaptıklarının neticesiz kalmasını istediklerini planladığını anladı. Seyfüddevle Mahmûd'u 20 bin Süvari ile Buhara'ya gönderdi ta ki zorla veya isteyerek Nûh'u hazırlasınlar. Ebû Nasr bin Ebi Zeyd'i vezaret [[vezirlik]] için seçti. Gönderdiği ordu ile Buhara'ya gönderdi. Abdullah bin Uzeyr bundan haberdar olunca çok üzüldü ve bir kaçış yeri bulup kaçtı. Ebû Nasr bin Ebi Zeyd, Nûh'un huzuruna çıktı.

Nûh, Nasîrüddîn'in hükmüne bir şey eklemedi ve vezîrliği ona verdi. Nasîrüddîn, Melik Nûh'a İbn-i Uzeyr'in ihanetini içeren bir mektup gönderdi. Mektupta Ebû Ali'yi seçmek istediğini ve Abdullah bin Uzeyr'i ona vermesini istedi. Melik Nûh bu isteği kabûl etti ve Seyfüddevle varmadan Uzeyr'i buldu ve onu İlmenkü ve Ebû Ali'yi

Nasîrüddîn'e gönderdi. Nasîrüddîn Abdullah bin Uzeyr'i Cerdeyz kalesine hapsetti. Orası öyle bir yerdi ki rüyada görülse hayat insanın gözünde kararır ve daralırdı.

Bu arada İlik Türk kabileleriyle Mâverâünnehir'in yüksek yerlerine yetişip ve Nasîrüddîn'e elçi göndererek barıştan söz etti ve o da barışı kabûl etti. Aralarında antlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Katvan seddi **[s.63]** onların memleketlerinin arasında olan sınır oluyordu. İki taraf bu anlaşmadan sonra fazlasını istemesinler ve bu antlaşmayı bozmasınlar ve Semerkand'ı, İlik Han'ın arbuluculuğu ve kefilliği ile hakkı fazla olan vezîre yani Fâik'e verdiler ve bu antlaşma Mâverâünnehir büyükleri ve Emîrleri tarafından şahit olarak imzalandı ve birbirleriyle düşmanlığı bırakıp kendi bölgelerine döndüler.

Nasîrüddîn Belh'e geldi ve Seyfüddevle Nîşâbur'a gitti. Melik Nûh da Türk ordusunun fitnelerinden rahata erdi ve Ebû Nasr bin Ebi Zeyd de vezaretin işlerini düzene sokmayla meşgul oldu. Vezîrliğinden beş ay geçtikten sonra hizmetkârlar onu öldürdüler. Melik Nûh'un yaşanan bu olaydan canı sıkıldı ve Nasîrüddîn'in nefretinden uzak olmak için onu öldürenleri ele geçirip hepsini öldürdü ta ki Nasîrüddîn'in iftiralarından kurtulsun. Vesselam.

[s.64]

1.16 EBÛ ALİ'NİN KARDEŞİ EBİL KASIM BİN SÎMCÛR'UN HİKÂYESİ VE ONUN KARDEŞİNDEN AYRILDIKTAN SONRAKİ DURUMU

Ebü'l-Kâsım kardeşi Ebû Ali'den ayrıldıktan sonra bir köşeye çekilip Nasîrüddîn'in sancakları Hâkester'e ulaşana kadar bekledi. Nasîrüddîn, Hakestere'e

geldiğinde onun hizmetine koştu. Onu bayrağı altında almayı kabûl etti. Nasîrüddîn, Ebü'l-Kâsım'ı tam saygıyla kabûl etti. Melik'e onunla ilgili mektup yazdı ve Kuhistân vilayeti ki Âl-i Sîmcûr'un eski mülklerinden sayılırdı ona vermesini istedi. Melik onun bu isteğini kabûl etti. Kuhistân vilayetinin fermanını ona gönderdi. Sultan gibi hil'atlerle o vilayete gitti ve Nasîrüddîn'in, İlik Han'ı uzaklaştırıp onunla savaşana kadar gönül ferahlığı ile o vilayete hâkim oldu. Nasîrüddîn, İlik Han ile olan çatışmada Ebü'l-Kâsım'a emîr gönderip ondan yardım istedi. Ebü'l-Kâsım bu olayın kardeşinin olayına benzemesi ve sonunda kardeşinin başına gelenleri gördüğünden bahaneler getirerek İsyan etti ve Horasân bölgesi boş bulduğu için Nîşâbur'a gitti ve Ebû Nasr Muhammed Hâcib ona katıldı ve ikisi de yağmalamaya mallara el koymaya ve insanlara işkence etmeye başladı.

Bu haber Nasîrüddîn'e ulaştığında, Seyfüddevle'ye mektup yazarak bu olayı halletmesini istedi ve kendi kardeşini Buğracuk'u yardım için gönderdi ve sadece bununla da yetinmedi. Kendisi de Belh'den ayrılıp onların peşine düştü.

Seyfüddevle ve Buğracuk hemen saldırdılar. Ebü'l-Kâsım Sîmcûr o iki insanın korkusundan kaçtı ve Cürcân yakınlarına geldi. Seyfüddevle ve Buğracuk, Nasîrüddîn'in makamına çıkıp onun hizmetinde olma sözünü yenilediler.

Nasîrüddîn, Belh'de olduğu zaman Fahrüddevle tarafından elçiler gelmişti. **[s.65]** Irak'tan çok pahalı hediyeler gönderilmişti. Nasîrüddîn bu yapılanlara iki kat karşılık verdi ve Abdullah kâtibi Horasân'a ait hediyeler ve üç fille beraber Fahrüddevle'ye saygı göstererek gönderdi.

Fahrüddevle'ye yalandan haber verdiler ki Abdullah kâtip durumun nasıl olduğunu ve ordu sayısını teftiş etmekle meşguldür. Bunun için Fahrüddevle, Nasîrüddîn'e sert bir cevap yazdı ve dedi: Niyetini açıklayan ikiyüzlü elçi vardı. Nifak ve fitne gösterileri açığa çıktı. Nasîrüddîn bu sözlerden üzüldü ve dostluklar kurduğu ilişki yalan oldu.

Bu olay sonrası Fahrüddevle tarafından başka bir elçi geldi ve dostluklarını yenileyen bir mektup getirdi ve şöyle yazılmıştı: Melik Nûh bağış ve cömertliği bizim için de esirgemez, benim damat ve akraba olmama olumlu bakar. Biz bu akrabalığın devamını Nasîrüddîn'in çabalarıyla olmasını ve dostluğumuzun kırgınlıklarından arınmasını istedik. Nasîrüddîn'in mantıklı ve iyi niyetinden de evimi aynı kendi evi gibi bilmesi beklentimizdir ve uzak durma yolunu seçmesin ki dostluğumuz devam etsin.

Nasîrüddîn bu sözleri razı olmuş bir şekilde dinledi ve yeniden dostluk ve yanlışlarından arınmış bir hal aldı. Ebü'l-Kâsım Sîmcûr, Fahrüddevle'ye sığındığında, onu Damgan- Kumis-Cürcân yakınlarındaki bölgeye çağırdı ve ona oranın ürünlerinden gelir, ordu ve ikamet edecek yer sağladı.

[s.66] Ebû Nasr bin Ebi Zeyd olayından sonra Melik Nûh, Mûnis Hadım'ı Nasîrüddîn'e gönderdi. Vezîrlik makamına akıllı ve kâmil insanlara verilmesi konusunda danıştı. Nasîrüddîn bu görevi Melik Nûh'un görüşüne bıraktı ve seçtiği her bir kimseye hizmet edeceğini söyledi. Bu görev Ebûlmuzaffer Buzgeşi'ye düştü ve o da bu görev için akıllı cesur olduğunu göstermişti. Melik Nûh'un ömrünün sonuna kadar bu vezîrlik görevinde kaldı.

Emîr Nasîrüddîn Belh'e ve Emîr Seyfüddevle, Nîşâbur'a gittiler. Ebü'l-Hayr Bin Ebi Ali Sîmcûr da Kayın bölgesinde ikamet etti ve babasının Tus yakınında mağlup olduğu haberini aldığında Rey'e gidip Fahrüddevle'ye sığındı. Bazı bölgeler ona ayda 50 bin Dirhem ödedi ve ona sığındığı için tüm haklarını yerine getirdi ve bir süre onun yanında rahatça günler geçirdi ta ki karanlık talihi onu zora ve azaba sürükledi ve bir isteği için Nîşâbur'a gitti. Gizlice değişmiş kıyafetle muradına ereceğini düşündü ama onu aniden yakalayıp onun hakkında Allah'ın emri uygulansın diye Buhara'ya gönderdiler.

Tus Emîri, Seyfüddevle'nin ordusunda yer alıyordu. Mâverâünnehir'e Türk ordusuna saldırma zamanı gelip çattı. Bu savaşın esnasında Seyfüddevle, Tus Emîri tarafından ihanet ve iftiradan şüphelendi. Tus Emîrini yakaladı. **[s.67]** Onunla ilgili bu mesele Ebû Ali ve diğerlerinin olayı ile birleşti. Nasîrüddîn, Tus seferinden döndüğünde Belh'de ikamet etti ve Ebû Ali'nin yanındaki insanların haberi ona geldi. Bu habere müteakip Irak ve Horasân büyüklerinin problemleri ve sıkıntıları her tarafta duyuldu.

Bu sözü söyleme sebebi budur ki Me'mun bin Muhammed ordu komutanının verdiği yemek ziyafetinde köleleri tarafından öldürüldü. Nûh da Hicrî 13 Receb 387 [[Milâdî 22 Temmuz 997]]'de iki üç gün hastalandıktan sonra vefat etti. İnsanları hasret içinde bırakarak ebedi menzile gitti. Kâtipler ona Emîr Razî lakabını verdiler ve Nasîrüddîn, Nûh'un çocukları ve memleketin büyükleri tarafından toprağa verildi. Herkesin sonu zor bir imtihan olur.

Emîr Nasîrüddîn bir hastalıktan dolayı yatağa düştü ve umudu iyileşmekten kesilince Gazne'ye gitmek istedi ve o vilayetin havasında şifa aradı ama ecel eli ona zaman vermeyip o arzusu neticelenmedi ve gittiği yol üzerinde bir evde vefat etti. Naşını Gazneyn'e intikal ettiler.

Onla ilgili olaylar ve hadiselerden birisi şöyledir ki, Utbî nakleder: Bir defa Emîr hastalanmaktan önce yanında oturuyordum, Ebûl Feth Büstî ile konuştuğunda dedi ki Biz hastalıklara ve onun zorluklarını geçirmede koyun gibiyiz ve koyunun kürkünü alma zamanında onun elini ayağını bağlarlar ve görmediği bir duruma tanık olur ve korkar. Kendini yere vurur ve hayattan umudunu keser ta ki kürkünü toplama işi bittikten sonra onu serbest bıraktığında bir rahatlama gelir ve neşelenir.

[s.68] İkinci defa kürklerini almak için artık korku ve umut arasında olur. Serbest kaldığında o duruma alışır ve yüzünden nefret eder.

Üçüncü kere eski tecrübelere dayanarak korkmaz ve kasap onu tuttuğunda ve bağlandığında hiç korkuya kapılmaz ve güvende hissettiği zaman sakince kesilir. Tatlı olan canı kaybolur. Bizde zorluklara, hastalıklara yakalandığımızda iyileşme umudu ile sevinir gururlanırız ve ölümü görmezden geliriz. Ta ki ecel zamanı gelir ve bizleri ele geçirir.

Bu hikâyeyi anlatmasının üzerinden 40 gün geçmeden öldü. İnsanlar bu hikâye ve öğüdü anlatmasına şaşırdılar ve Allah'ın ona ölümünden önce dilinin hayatın tercümanı ve bilinmez sırların aynası olarak ona verildiğini söylediler.

Ömrünün son zamanlarında bir saray inşa etmekteydi. Adını Sehlabâd koymuştu ama ölümü sebebiyle bitmedi ve sonra uğursuz olduğunu söyleyip viran oldu. Tilki gibi hokkabaz ve serap gibi olan bu fani dünya kahrolsun.

Bu olayın hemen sonrasında Fahrüddevle Ali Büveyh'in de vefat haberi geldi ve ikisi de Hicrî 387 Şâban ayında [[Milâdî 997 Ağustos ayı]] bu dünyadan göç ettiler.

Fahrüddevle'nin de ölüm sebebi böyleydi ki, Teberk kalesini inşa edip bittiğinde arkadaşlarıyla kaleye gidip içki içip dana etinden kebap arzu etti. Bir dana yanında kestiler ve etinden kebap yapıyorlardı ve o da israf, ziyan ederek yiyordu ve birkaç kadeh yemeğin ardından içti. **[s.69]** Bağırsakları ağrıdı ve o şiddetli ağrıdan can verdi.

Onların bu zor ve talihsiz olaylarından sonra Me'mun bin Muhammed'in oğlu Ali babasının tahtına oturdu ve ordu da biat edip hükmü Cürcâniye ve Hârizm'de geçerli oldu. Melik Razî Nûh Bin Mansûr'un tahtı veliahdı olan Ebûlharis Mansûr Bin Nûh'a kaldı. Ordu komutanları ve kademeleri onunla biat ettiler ve Mansûr da hazineyi onlara dağıttı ve vezîr olan Ebûlmuzaffer Buzgeşî yerinde kalıcı oldu.

Ama Nasîrüddîn Sebuk Tekin hayattayken oğlu İsmâil'i veliaht tayin etti. Ailesi ve çocuklarının vesayetini İsmâil'e verdi ve vefat ettiğinde tüm Emîrler büyükler onun dediğine tabi oldular ve İsmâil'de hazineyi etrafındakiler arasında dağıttı.

Ama Fahrüddevle.

Deylem halkı onun vefatından sonra oğlu olan Mecdüddevle Ebû Tâlib'in etrafında toplandılar ve onu tahta oturttular ve divan tarafından ona Mecdüddevle ve Kehfü'l-mille lakabını verdiler. Her birisinin tam hikâyesi kendi bölümlerinde anlatılacak.

Memleket tacı ve saltanat tahtı Ebûlharis Mansûr bin Nûh'a verildiğinde o gençlik yıllarında idi. İyi ve mütevazı olduğu yüzünden belli zafer andıran ve doğru hareket eden biri olduğunu gösteriyordu. Vezîrlik makamında olan Ebûlmuzaffer Buzgeşî'yi yerinde tutup tüm işlerin başına ve halkın vekilliğini Fâik'e tefviz etti, Abdullah bin Uzeyr de **[s.70]** Nasîrüddîn'in hapishanesinden kurtulup Mâverâünnehir'in kuzey bölgesine gitmişti.

Melik Nûh'un ölüm haberini duyunca Horasân ordusunun başında olan Ebû Mansûr Esficabî'yi tahrik edip, İlik Han'dan yardım istemesini istedi. Onun yardımıyla Horasân bölgesini ele geçirsin isteniyordu. Abdullah bin Uzeyr ve Ebû Mansûr bu işi yapmak için İlik Han'ın yanına gittiler. Ebû Mansûr yanındaki insanlarla İlik Han'ın huzuruna çıktı. Onlara misafirlik için konaklama verdi, onun ordusu ve yanındakiler çadırlara zarar vermekte idiler ki Esficabî ve İbn-i Uzeyr'i yakaladı ve Fâik'e elçi göndererek onu çağırdı. Fâik geldiğinde İlik Han ayağa kalktı ve saygıyla karşılayıp ve 3000 süvari ordusu ile Buhara bölgesine gönderdi.

Ebûlharis bu durumdan haberi olduğunda hayrete düşüp bu durumu anlamakta aciz kaldı. En iyi işi yanındaki tüm insanlarla Ceyhun'u geçmekte gördü.

Fâik, Buhara'ya vardığında tahtın önüne geçip yeri öptü ve Emîr Ebûlharis'in saltanattan ayrılmasına ve babasının yerinde olmadığına çok üzüldü. Israrla onu davet edip ona tabi olduğunu söyledi. Ebûlharis bu sözleri duyunca ona güvendi. Bir fermanla onu övdü ve bu itaati için teşekkürlerini gönderdi. Emîr Hâcib'i olan Bektuzun'u ordunun başkomutanı olarak Nîşâbur'a gönderdi. Ona Sinanuddevle lakabını verdi. Buhara'ya doğru hareket etti. Fâik karşılamaya gitti ve onun hizmetinde olduğunu gösterdi. Ve Ebûlharis'in yanında saraya geldi. Böylece fitnenin ateşi söndü.

Fâik ve Bektuzun arasında eskiden birbirine karşı düşmanlık mevcuttu.

[s.71] Emîr Ebûlharis bu düşmanlığı uzatmamak için çaba harcadı. Her ikisini hizmet için aynı görüşte olduklarını söyleyip devletin dostluğuyla görevlendirdi.

Fâik düşmanlığından vazgeçip kanunlara uyduğunu söyledi ve başkomutan görevi Bektuzuna verildi. (Horasân'ın ekonomi işleri saltanat divanı ile yapılıyordu.) O da maliyet ve aldığı haraçları kendinde tuttu ve Horasân yönetimini savaşsız ve kolayca kendi eline aldı ve fitnenin ateşi tekrar onun içinde alevlendi. Böylece veli nimeti sultanına karşı hareket etti. Âl-i Sâmân'ın eski topraklarını ve hanedanını çökertti. Sonsuza kadar onun bu işinden dolayı ondan geriye sadece kötü ismi kaldı. Vesselam.

[s.72]

1.17 ZİKR-İ EMîR SEYFÜDDEVLE VE KARDEŞİ EMÎR İSMÂİL İLE OLAN HİKÂYESİ

Nasîrüddîn Sebuk Tekin vefat ettiğinde hükümdarlığı Emîr İsmâil'e geçtiğinde ordudaki insanlar hırslanıp mal ve para istemeye başladılar ve o da hazineden ordudaki insanlara hitapla görevlerini üstlenmediklerini söyledi. Emîr İsmâil siyaset ve büyüklük

koşullarını yerine getiremedi iki sebepten dolayı; birisi genç ve tecrübesiz olduğu için iyi kötüyü ayırt etmediğinden, ikincisi kardeşine olan güvensizlik ve kardeşinin şiddetli ve akıllı olması ve aynı zamanda ordusunun üstün ve güçlü olduğunu bilememesiydi.

Ordu Emîr İsmâil'in kusuru ve zayıf olduğunu görünce çok isteklerde bulundu ve daha çok makam ve mevki istemeye başladılar. Maaşların çoğalmasını istediler. Nasîrüddîn'in topladığı mal ve hazine onlara harcandı. Hazine boşaldı. Emîr İsmâil Gazneyn kalelerindeki hazineye elini uzattı. Bu durum ileri gittikçe düzen bozuluyor ve devletteki insanlar birbirinden ayrılıp devlet daha çok tehdide açık hale geliyordu.

Seyfüddevle babasının ölüm haberini aldığında yas durumuna girdi ve kardeşine taziye mektubu yazdı. Ebü'l-Hasan Hemûlî'yi elçi olarak gönderdi. Baba olaylar içinde kalkan gibiydi ki gitti ve bugün bana tüm dünyada senden yakın ve değerli birisi yok candan, tatlı ve göz aydınlığından daha azizsin. Ama yaş farkı ve tecrübe etraftaki insanları tanıma ve devletin istikrarı gerekli koşul ve tutunacağımız tek şeydir. Eğer senin bu konularda kesin ve bu görevde istikrarlı bu görevin üstünden gelseydin ben herkesten daha çok sana bağlı ve razı olurdum. **[s.73]** Eğer baba da benim yokluğumda bir vasiyet etmişse herkesin dağılmasının korkusu ve halinin kötü olmasının sebebidir. En doğrusu mantıklı olmandır. Doğruyu yanlıştan ayırt edip hüküm sürdüğümüzün menşei ve devlet erkânının ikamet ettiği yer olan Gazneyn'i bize bırak ve biz de Belh vilayetini sana verelim. Horasân ordusunu ve sarayını senin emrine verelim.

Emîr İsmâil bu nasihat ve önerileri kabûl etmedi. Saadetten uzak kaldı. Cüzcân valisi kardeşliği onların aralarında bağlı kalmasını istediği için açık nasihatte bulundu. Dedi: En doğrusu iki kardeş birbiriyle birleşip şikâyet ve saklı olan üzüntünüzü konuşma ile halledin.

Emîr Seyfüddevle bu öğütleri kabûl etti ama Emîr İsmâil korku ve şüpheli olduğundan kabûl etmeyip öğütleri dinlemedi. Emîr Seyfüddevle bu sorunu çözemedi ve

bunun için her fikre başvurdu sonunda kendini en zor işi seçmek zorunda hissetti. Emîr Ebûlharis'e mektup yazarak durumu anlatıp ve Gazneyn'e gitmekten başka çare olmadığını söyledi.

Gazneyn'e doğru hareket etti. Herat'a vardığında kardeşiyle mektuplaşmaya **[s.74]** yeniden başladı ve vaatlerden söz etti ama hiç cevap alamadı. Bu düşmanlık savaşa doğru gitti.

Seyfüddevle amcası Buğracuk'a yardıma davet etti ve o da hemen kabûl etti. Ona destek olacağına söz verdi ve Emîr Nasr bin Nasîrüddîn de dostluk için onun hizmetine girdi. Emîr İsmâil, Seyfüddevle'nin Gazneyn'e doğru hareket ettiğini haber alınca Belh'den ayrılıp Gazne'ye doğru hareket etti. Emîr İsmâil'in devlet erkânı ve yakınları Emîr Seyfüddevle'ye gizli mektuplar gönderdiler.

İki kardeş birbirine yaklaştığında onların birbiriyle itilaf kurması ve ikisinin arasını düzeltmek için elçiler çok çabaladılar. Kısmet üstün geldi ve şer kıvılcımı ateşlendi ve Emîr Seyfüddevle askere safları kurmayı emretti. Sağ sol kolu düzeltti ve savaş meydanında rüzgârla çarpışan toz gibi ordusu savaşmaya hazırlandılar.

Emîr İsmâil kendi dostları ve babasının insanlarıyla öne çıktı. Ordunun ortasına dağlar gibi filleri dizdi iki ordu birbirine ulaştığında mızrakları atıp kılıçlarla savaştılar ve öyle katliam gerçekleşti ki demir kılıçlar o gençlerin öyle savaşıp ölmelerine ağlayacak gibiydi.

Emîr Seyfüddevle saldırıyordu ve yüzü kandan kırmızı oldu. Savaşçılar kurtulma yollarını talep ettiler. Emîr İsmâil **[s.75]** Gazne kalesine kaçtı ve orada kendine zarar gelmesinden korundu. Emîr Seyfüddevle savaşın ve bu fitnenin ateşi söndüğünde ve bittiğinde ona aman verdi. Ona kendi kefaletine alıp ve yaptıklarına göz yumdu ve kardeşlik dostluk eski haline ve aslına döndü. Vallahu a'lam

[s.76]

1.18 EBÜ'L-KÂSIM SÎMCÛR İLE BEKTUZUN ARASINDAKİ OLAYIN HİKÂYESİ

Ebü'l-Kâsım Sîmcûr, Fahrüddevle'nin vefatından sonra Cürcân'da onun oğlu olan Mecdüddevle'nin yanında ikamet etti ve ona itaat etti ve Âl-i Sîmcûr'a hizmet eden herkes onunla biat edip büyük bir ordu onun yanında toplandı. Ordunun sayısı ve savaş malzemeleri netleşip ordu düzgün hale geldi. Fâik, Ebü'l-Kâsım'a mektuplar yazıp onu Bektuzun'a karşı kışkırtıyordu ve Ebü'l-Kâsım'a Âl-i Sîmcûr'un eski makamı olan ordu komutanlığını hatırlatıyordu ta ki Ebü'l-Kâsım bu sözlere ve Cürcân Emrinin yardımına güvenerek Bektuzun ile savaşmaya gitti. Ebû Ali bin Ebü'l-Kâsım Fakih'i ordunun ön safı ve ortasına koydu.

İsferâyın'e vardığında Bektuzun'un ordusundan bir grup orada idi. Onlarla savaşıp ve mağlup ettiler. Onların peşinden Nîşâbur'a kadar gitti. Bektuzun Ebü'l-Kâsım'a haber göndererek savaşa güven olmadığını, bilinmeyen ve saklı olayların olduğunu ve güce güvenmenin sağlıklı akıl ve mantıktan uzak olduğunu söyledi. En doğru iş Âl-i Sîmcûr'un eski toprağı olan Kuhistân'da ikamet etmek ve ben de Melik'e elçi gönderip Herat vilayeti ve etrafındaki o bölgeyi sana vereyim. Ebü'l-Kâsım bu sözlere iltifat etmedi ve dinlemedi cahil insanların çokluğuna ve kendi gücüne güvendi ve bu tehlikenin kötü sonuçlarından gafil oldu ve savaşı seçti.

Bektuzun da onun ısrarını cahillikte görünce savaşmayı tercih etti ve Nîşâbur'un yakınındaki Boşnoce çölünde iki kurt gibi birbirine girdiler. **[s.77]** Birbirinden intikam almaya başladılar. Güneş kendini sipere alıp savaş meydanı oldu ve sonunda Bektuzun galip geldi. Sîmcûr yenildi ve Kuhistân'a kaçtı ve bu olay Hicrî 388 Rebîü'l-evvel ayı

[[Milâdî998 Mart ayı]] meydana geldi. Ordunun önemli ismi ve komutanı olan Ebü'l-Kâsım Fakih bir grup ile beraber esir düştü.

Bektuzun, devletteki insanların sevinme ve rahatlaması için her tarafa elçiler gönderip zaferini ilan etti. Sadece Fâik bu habere üzüldü ve endişeye kapıldı. Sîmcûr bu yaşanan olaydan kendini topladığında Boşnoce çölüne gitti. Bektuzun ona yöneldi. Ve birbirine yaklaştıklarında bir grup insanlar arabuluculuk yaparak aralarında anlaşma yapıldı ve Ebü'l-Kâsım oğlu Ebûsehl'i birlik simgesi olarak Bektuzun'a verdi ve problem çözüldü. Ebü'l-Kâsım, Kuhistân'a geldi. Bektuzun, Nîşâbur'a gitti ve bu antlaşma Hicrî 388 Receb ayında [[Milâdî 998 Temmuz ayı]] yapıldı.

Fâik ve vezîr Ebûlmuzaffer arasında bir gerginlik başladı ve Ebûlmuzaffer, Fâik'in korkusundan saraya kaçıp ve Emîr Ebûlharis'e sığındı. Fâik birisini gönderip onu zorla istedi. Emîr Ebûlharis sert cevap verdi ve Fâik saraydan çıkıp Türk diyarına gitti.

Buhara büyükleri o ikisinin arasını düzeltmek istediler ve Emîr Ebûlharis'i razı edip Fâik'in korkusunu giderdiler ve maslahat için Ebûlmuzaffer'i Cürcân'a gönderip, vezareti bilgili kişi olan Ebü'l-Kâsım Bermekî'ye verdiler. Ebü'l-Kâsım Bermekî'de biraz kıskançlık üstündü. Vezîrlik görevine geldiğinde Türk gülam ve ordunun büyükleriyle maaş ve gelir konusunda tartışma ve haksızlık yolunu tuttu. Sonunda iki üç gülam ve hizmetkâr eliyle öldürüldü.

[s.78]

1.19 ZİKR-İ EMÎR İSMÂİL VE GAZNE KALESİNDEN ÇIKIŞI

Emîr Seyfüddevle kardeşini vaat ve aman sözleriyle kaleden çıkarttı ve hazinelerin anahtarlarını aldı. Kalenin hazinelerine el koydu ve orduda meydana gelen

zayıflığı düzeltti, adamlarını ve güvendiği insanları Gazne'de görevlendirdi. Ordu komutanını orayı güçlü korumayla görevlendirdi. Büyük bir ordu ile Belh'e geldi. Kardeşinin problemini çözüp ve fatih bir şekilde Buhara sultanına haber gönderdi ki eğer babam mülkü ve devleti koruyan kişiydiyse o fani dünyadan baki dünyaya gitti. Biz tahtın hizmetinde babamızın makamının yerindeyiz ve Melik Razî Nûh'un nimetlerinin hukukunu ve tacın tahtın varisi olan Emîr Ebûlharis'in yanındayız ve hizmetindeyiz.

Emîr Ebûlharis, Seyyid Ebü'l-Hasan Alevî Hemedanî'yi bir ferman ile ona gönderdi. Belh, Tirmiz, Herat ve Büst'u ona verip Nîşâbur ile ilgili dedi: Bektuzun bizim devlet hizmetimizdedir ve eski hukukumuz var sebepsiz yere ve bahanesiz onu azletmek ve emeğini harcamak ona haksızlık olur.

Emîr Seyfüddevle bu sözlerin düşmanlarının onun hakkında istekleri doğrultusunda yazıldığını anladı ve Ebü'l-Hasan Hemûlî'yi kitaplar onun miktarını yazamayacak kadar ağır yüklerle Emîr Ebûlharis'e gönderdi ve dedi ki eski kanunlar ve gelenekler değişmez. Dedi: Benim ve babamın hukuku tahta hizmet konusunda bellidir ve düşmanların kötülemeleriyle kenara bırakmamalı ta ki dostluk ve biat sütunu bozulmasın ve Horasân işleriyle ilgili geçmiş zamanda olan güven ve orduya yardım işleri bozulmasın.

[s.79] Hemûlî, Buhara'ya vardığında vezîrlik makamı boştu ona vezîrlik makamını teklif ettiler. O da buna gururlanıp sevindi ve görevlendirilen elçiliği ona güvenilen görevi yerine getiremedi. Emîr Seyfüddevle etrafındaki insanların akılsız ve nefislerine yenik düştüklerini ve memleketin düşme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ve devlet görevlilerinin kendi çıkarları peşinde koştuğunu gördüğünde Nîşâbur'a eski makamını korumak için gitti.

Bektuzun onun niyet ve hedefinden haberdar olduğunda bu selin önünden çekildi ve her şeyi ordusunu tehlike bölgesinden çıkarttı. Nîşâbur'dan çıkıp olayı Buhara sultanına bildirdi.

Emîr Ebûlharis gençliğinden ve tecrübesizliğinde bir grup insanla Horasân'ı savunmak ve olayları engellemek amacıyla Buhara'dan çıktı. Serahse vardı. Emîr Seyfüddevle onun bu işinin cahillik ve akılsızlık olduğunu anladı. Çünkü yanındaki grup ona karşı gelemez ve savunamazlardı ama büyüklüğünün zedelenmesi ve o Sultanın ortadan kaldırmasını ve babalarıyla olan hukukun boşa gitmesini istemedi. Onunla savaşmaktan uzak durup Murgab Nehrine doğru hareket etti. Nîşâbur'dan vazgeçti. Bu karşılaşmayı kesin bir sebep ve belli bir nedenle yapıp küçük büyük insanların onu mazur gördüğüne binaen karşılaşmayı erteledi. Murgab Nehrinden Zağûn Köprüsüne gidip orada işler ile ilgili ve doğru mantıklı yolu bulmaya çalıştı. (Bektuzun, Emîr Ebûlharis'in yanına gitti ve Fâik tahtın hizmetindeydi.)

[s.80] Ve Bektuzun, Emîr Ebûlharis'den ona yapıldığından daha çok beklentisi vardı. Bu şikâyetini Fâik ile konuştu ve Fâik'e de kendine de öyle yapılmasından şikâyetçi idi. Her ikisi bu ayıpları söylemesi ve gidermesi için konuşup Emîr Ebûlharis'in kötü huylu, sinirli ve az iltifat etmesinden rencide oldular ve bir grup insanla onun azledilmesi için işbirliği yapılmasında anlaştılar.

Bektuzun onu misafirliğe davet edip ve önemli bir konu olduğunu ve Emîr Ebûlharis'in önerisi ve fikirlerinin gerekçe olduğunu söyleyerek bu hile ile onu yakaladılar. Gözlerini mil çektiler ve onun aydın varlığını affetmediler ve nimetleri ziyan ederek ona hakkını vermemek hususunda da hiç korkuları olmadı.

Emîr Ebûlharis o durumda onlardan bir iki küçük talepte bulundu. Biri onun hareminde olan kadından zor bir teklifte bulunmasınlar ve onunla düşmanlık yapmasınlar.

Kalplerinin çirkinliğinden dolayı bu isteği yapmadılar ve böylece bu zülüm ile hasret ateşini yüreğinde fazlasıyla büyüttüler.

Kardeşi Abdülmelik bin Nûh'u tahta çıkarttılar ve o da çocukluk yaşlarında idi. Herkes, küçük büyük uygunsuz ve kargaşalı işe karşı gelip ve bu başkaldırmayı inkâr ettiler.

Aniden Emîr Seyfüddevle'nin Zağûn köprüsünde olduğu haberi verildi. O kavim, kuşun şahin görmesi gibi birden hareketlendiler ve Murgab Nehri'ne kadar durmadan yol aldılar. Emîr Seyfüddevle, Fâik ve Bektuzun'a elçi göndererek onların velinimetlerinin hukukunu ziyan etme ve büyüklüğünü görmezden gelme, hürmet ve saygıda kusurlarıyla ilgili çok sözler söylendi. Onlar da hile ve ikiyüzlülük yolunu seçtiler ve Abdülmelik b.Nûh'un dilinden kabûl mektupları yazıp ve hukukun yerine fazlasıyla getirme konusunda da vaatlerde bulundular.

[s.81] Seyfüddevle İslam'ın geleceği için doğru bulmuyordu, kalkıp Merv'e geldi ve o sözleri yüz yüze konuşmak istedi. Onlar Seyfüddevle'nin gelmesine şaşırdılar ve korkuya kapılıp yaptıklarından pişman oldular. "*İsrailoğulları (yaptıklarına) pişman olup, gerçekten sapmış olduklarını görünce, "Eğer Rabbimiz bize acımaz ve bizi bağışlamazsa, mutlaka ziyana uğrayanlardan oluruz"*[116] dediler. Allah'ın yardımıyla Seyfüddevle onlardan intikam aldı ve kötü, çirkin amelleri herkesin vebaline sebep oldu.

Bektuzun (Fâik ve Ebü'l-Kâsım Simcûrî) Seyfüddevle'nin karşısına çıktılar ve düşündükleri gibi çekecekleri yük güçlerinden fazlaydı ve bu şaşkınlık düşüncesine kapılıp korku onlara üstün geldi. Dünya gözlerinde karardı ne bir yerden umut ve ne yardım edecek bir düşünce vardı. Biliyorlardı ki sel ile güreşmek ve dağ ile kafa

[116] Kur'ân-ı Kerim, A'RÂF Suresi-149.Ayet

tokuşturmak ölüm ve akılsızlıktır. Çaresiz halde elçiler gönderip aman istediler ve barış için yalvardılar.

Seyfüddevle onların kötü huy ve hileli olduklarını bilmesine rağmen isyandan ve düşmanların dediklerinden uzak durması ve son şans vermesi için onların bu istek ve yalvarmalarını kabûl etti ve onların saraya gönderilmesini emredip yola çıktı.

Yola düştüklerinde eşkıyalar onların hizmetkârları ve yolculuk mallarına el uzattılar. Hareket halinde olmayı **[s.82]** kendilerine güç katma ve düşmanın zaafını anladılar ve ayaklarını sanki yılana bastılar. Emîr Seyfüddevle onların etrafındaki insanlara ve mallara karşı bu yalan ve hırslarını gördüğünde onların öldürmelerini emretti ve herkesi öldürdüler ve ordu toparlandı. Kendisi iki kardeş olan Nasr ve İsmâil amcası Buğracuk ordunun ortasında yer aldılar.

Düşmanlar ordunun bayrak ve simgelerini görünce sanki kıyamet alametini gözleriyle gördüler ve birbirlerini yaptıkları çirkin işlerden dolayı suçladılar ve çaresiz olarak renkli elbiseler ve zengin kıyafetler giyinerek sanki düğüne, oyuna gidiyorlarmış gibi şehirden çıktılar. Sayıları fazla idi. Karşılarında saf çekip paralel olarak durdular ve yan kollardan kılıçlarını çektiler.

ŞİİR

O ne gündü Yarab, Gürz (topuz) ve ok korkusundan

Gökyüzü ıstıraba ve yeryüzü vahşete geldi

Kılıçların aydınlanmalarından savaş meydanı yakıcı oldu

Savaşın sıcaklığından savaş meydanı kaynadı

Kötü niyetliler ölüm korkusundan ve güçlüler nam hırsı için

Kötü niyetliler fare gibi kaçanlar ve güçlüler yılan gibi saldıranlar

Sonunda nimetleri hiçe sayanların sonu geldi ve Seyfüddevle'nin ordusunun bir hamlesi ile mağlup olup kaçtılar. Eğer gece karanlığı olmasaydı hepsi helak olup ölürlerdi.

Abdülmelik-i Nûh ve Fâik o mağlubiyetten sonra Buhara'ya kaçtılar ve Bektuzun Nîşâbur'a geldi ve Ebü'l-Kâsım Sîmcûr, Kuhistân'a gitti. Seyfüddevle'nin de talihi yükseldi ve büyüklüğü daha da büyüdü ve Horasân memleketi **[s.83]** Âl-i Sâmân varisi olması ona hazır bir hale geldi ve düşmanları ona karşı olan herkes dünyanın her bir tarafına dağıldılar.

O olaydan sonra Bektuzun ve Ebü'l-Kâsım Sîmcûr onların bir araya gelmeleriyle karışıklık ve fitne ortaya çıkmasın diye bir araya gelmemeleri için Tus'a doğru hareket etti. Bektuzun korkusundan Cürcân yolunu tuttu. Sultan Emîr Arslan'ı (Câzip) onun peşinden gönderdi ve onun tehlikesinden uzaklaşmak için Horasân bölgesinden uzağa kaçtılar. Sultan'ın hizmetine girdiler.

Sultan, Tus'u Arslan'a verip onu ordunun bir kısmı ile oraya bıraktı. Kendisi Herat'a gitti ve Bektuzun Sultanın yokluğunu fırsat bildi yine de Nîşâbur'a geldi. Abdülmelik devletine bağlı olduğunu söyledi ama yıktığı sultanların günlerin geçmesiyle düzelmesi ve yaptığı yanlışlıklar yüzünden eskisi gibi olacağının imkânı olmadığını farkedemedi.

Sultan haberdar olduğunda hemen ona doğru hareket etti ve o da Ebîverd yolunu tutup kaçtı. Sultanın ordusu onun peşinden gidiyordu ve o da çölü takip ederek Merv'e varıp o şehrin kalelerine sığındı. Şehir halkı Sultan'ı savundukları için onun tarafına geçmediler ve Bektuzun da şehri yağmaladı ve çöl yoluyla Buhara'ya gitti. Sultan, Emîr Arslan'ı Ebü'l-Kâsım Sîmcûr'u, Kuhistân'dan çıkarması için oraya gönderdi. Arslan, Kuhistân'a gidip Ebü'l-Kâsım Sîmcûr'u mağlup ederek onu Tebes bölgesine gönderdi.

Sultan ordunun komutanlığını kardeşi Emîr Nasr bin Nasîrüddîn'e verip onu Nîşâbur'a gönderdi. Kendisi Belh'e gitti ve orada saray yapıp saltanat tahtına oturdu.

[s.84] Bu yolculukta bazı hizmetkârları ile Murgab Nehri etrafında ava çıktı. Emîr İsmâil ve Nasîrüddîn Sebuk Tekin'in komutanlarından olan Nuştegin Kac da onun hizmetinde idiler. Sultan iltifat etmek istedi ama Nuştegin'in elinin kılıçta olması ve Emîr İsmâil'in işaretini beklemesini fark etti.

Sultan kendi gözleriyle bu ima ve işareti görüp Emîr İsmâil'in Nuştegin'in bu durumu inkâr ettiğini anladı. Sultan attan inip Nuştegin'i öldürdü. Kardeşinden bu durumu anlamak istedi. Emîr İsmâil o hainin ihanetinden ve hilesinden uzak olduğunu söyledi ve aralarında çok konuşma, müzakereler yapıldı. Sultan iki kılıcın bir kılıç kabında yerleşmeyeceğini anladı ve iki sultanın bir mektubu ile savaşa çıkar. Mülkün güvenliği için Emîr İsmâil'i koruma ve bekçilere emanet etti.

Sultan, Emîr İsmâil'in Gazneyn kalesinden çıktığında onun oturma meclisine samimi bir şekilde gitti. Onun saklı olan içindeki sözler ve düşünceleri bilmek için çabaladı şöyle dedi; Eğer benim bu zafer ve başarım sende olsaydı ve ben senin elinde esir olsaydım benimle ne yapardın? Emîr İsmâil dedi: Seni bir kaleye gönderip ve istediğin ne ise mal, hizmetkâr, cariye sana hazırlardım ve arzu ettiğin her şeyi temin ederdim. Sultan da ona böyle yaptı ve onu Cürcân valisine emanet edip ve onu korumak istediği her şeyi temin etmeye vasiyet etti. Sultan, elinde güç ve fırsat olmasına rağmen büyük cinayet ve suçlar yapan yabancıların yanısıra etrafındakilerin de onunla olan muhalif ve düşmanlık hallerini **[s.85]** af ve sabırlılıkla geçiştiriyor ve yaptıkları yanlışlıkları görmezden gelip bağışlıyordu. Allah doğru yolu bilir.

[s.86]

1.20 EMÎRÜ'l-MÜ'MİNÎN EL-KÂDÎR-BILLÂH'IN SULTAN YEMÎNÜ'D-DEVLE VE EMÎNÜ'L-MILLE'YE HİL'AT GÖNDERMESİNİN HİKÂYESİ

Halife el-Kâdir-Billâh kimseye göndermediği çok pahalı bir hil'atı Sultan'a gönderdi ve ona Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille lakabı verdi. Sultan halifeden gelen bu saadet ve cömertliği hemen giyip saltanat tahtına oturdu. Horasân Emîrleri ve bölge büyükleri onun meclisinde sıraya dizilip ona hizmet etmek için itaat etti. Sultan da her birine pahalı hil'atler ve sayısız bağışlarda bulundu ve böylece saltanat hükmünü kesin hale getirdi. Herkes ona tabi olacağını kabûl etti ve Horasân memleketinin işleri onun saltanatı altında düzene girdi. Her yıl din evliyasının zaferi ve İslam düşmanlarının yok olması için Hint diyarına savaşa gitmeyi adak adadı.

1.21 ABDÜLMELİK BİN NÛH'UN BUHARA'YA DÖNMESİNİN HİKÂYESİ

Abdülmelik bin Nûh ve Fâik mağlup olduklarından sonra Buhara'ya yetiştiler ve Bektuzun onlarla bir araya geldi. Dağılmış olan ordular toplandı ve yeniden istiklal ve ayaklanma umudu onlara üstün geldi ve yeniden savaş düşüncesine girdiler. Fâik bu savaş için düşünceye kapıldı ve bu sebepten yola çıkma kararlarından kararsız olup onların kararlarında türlü zaaf ve dağılma ortaya çıktı.

İlik Han da Buhara'ya geldi. Hile ve ikiyüzlülükte Abdülmelik ile dostluk yolunu tuttu. **[s.87]** Zorluklarda kin ortadan kalkar. Ve dedi: Bu devleti korumak ve bu

memlekete zorluk çıkaranlarla savaşmak ve Âl-i Sâmân'ın tahtına hırs yapan yabancılar karşısında savunma yapmak bana bir vazife ve benim için bir gerekliliktir.

Abdülmelik bu sözlere yalan davranışlara inandı ve Bektuzun, Yınaltigin ve diğer emîrleri onu karşılamaya görevlendirdi. İlik Han onun meclisine geldiğinde herkesi bağladı ve silah, mal ve atları hepsini yağmaladı.

Abdülmelik bu hilenin üzüntüsünden ve çaresizlikten kaçmaktan ve saklanmaktan başka bir çare bulamadı. İlik Han cumartesi günü[117] Hicrî 10 Zülka'de 389 [[Milâdî 23 Ekim 999]] yılında Buhara'ya geldi ve saraya girdi ve casuslar vasıtasıyla Abdülmelik'i bulup Uzkent'e gönderdi ve Âl-i Sâmân devletinin ışığı aniden söndü ve hanedanlık yıkılışa doğru gitti. "*Daha önce gelip geçenler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın kanununda asla değişme bulamazsın"*[118].

[s.88]

1.22 EBÛ İBRÂHİM İSMÂİL BİN NÛH'UN ÇIKMASI VE ONUN VE İLİK HAN VE EMÎR NASR BİN NASÎRÜDDÎN'İN ARALARINDA OLAN OLAYLAR

İlik Han, Buhara'yı aldığında Nûh bin Mansûr'un çocuklarını Ebûlharis, Ebû İbrâhîm, Ebû Ya'kub ve amcaları olan Ebû Zekeriyâ Ebû Sâlih (Gazi Ve Ebû Süleyman) ve Âl-i Sâmân hanedanından kalanlarını yakalayıp ve ittifak kurmamaları için her birisini ayrı ayrı yerde hapse attı. Ebû İbrâhim onlara bağlılığını gösteren bir cariyenin tesettürünü giyerek hapisten kaçtı ve onu arama çabalarına sona erene kadar Buhara ahalisinden olan

[117] Bu tarihe baktığımızda Pazartesi ile denk gelmektedir. Ama Tercüme-yi Tarih-i Yemînî'de de Salı günü yazılmaktadır.

[118] Kur'ân-ı Kerim, Ahzab Suresi-62.Ayet

bir yaşlı kadının evinde saklandı. Sonrasında da onu bulmaktan vazgeçtiler. Kıyafetini değiştirerek Hârizm'e kaçıp yardım toplayıp intikam almak için hazırlık yaptı.

Âl-i Sâmân'ı savunanlar onun etrafında toplanıp tam bir ordu oluşturdular. Hâcib'i olan Arslan Balu, Buhara'ya saldırdı ve Ca'fer Tigin'i ve Han'ın 17 emîrleriyle beraber esir alıp Cürcaniye'ye gönderdi. Diğerleri İlik Han'ın yanına mağlup olarak kaçtılar. Arslan Balu, Semerkand yakınlarına kadar onların peşinden gidip onlara zarar vermeye çalıştı. Kûhek köprüsüne vardığında Tigin Han, Semerkand ordusunun komutanı İlik Han'dan önce büyük orduyla orada ikamet ediyordu. Buhara'da yenilenler de Tigin Han ile birleştiler ve beraberce Arslan'a saldırdılar. Arslan onlar ile savaştı ve mağlup etti. Her şeylerini ganimet aldı.

Abbâsî Müntasır Buhara'ya geldi ve Buhara ahalisi onu sevinçle karşılayıp birbirlerini tebrik ettiler. İlik Han bu haberi aldığında saldırıya geçti ve Arslan Balu da Müntasır ile İlik Han'ın karşısına geçtiler. En uygun zamanı Âmül Nehrine geldiklerinde ve o bölgeden mal topladıklarında gördü. Ebîverde yöneldiler ve o bölgeyi aldılar. **[s.89]** Oradan Nîşâbur'a geldiler ve Nasr bin Nasîrüddîn arasında Nîşâbur konusunda kriz çıktı. Emîr Nasr düşmanın çok sayıda olduğunu görünce güneşin battığı zaman Merv'e kaçtı. Tüm gece çölü katetti ve sabah olduğunda Buzcan yakınlarına vardı ve oradan Herat'a gitti.

Bu haber sultana yetiştiğinde hemen yola çıkıp Nîşâbur'a geldi. Müntasır'a, onun ordusunun bayraklarını gördüğünde önceden kalkıp İsferâyın'a gitti. Durma imkânı olmadı. Şemsü'l-meâlî Kâbûs'un memleketine gitti ve ondan yardım istedi ve Kâbus da Taberistân'a ait olan eşya ve bir milyon Dirhem ve elli sandık kumaş giysi gönderdi ve dedi; en mantıklı iş senin Rey şehrine gitmendir ve ben oğullarım Dara, Menûçihr'i sana hizmet için gönderirim. Çünkü Rey memleketinin tahtı boş ve o bölgenin işleri karışıktır. O bölgenin güçlü Sultana ihtiyacı var ve o tahta güçlü bir şekilde oturman gerekiyor.

(Müntasır) Bu sözleri kabûl edip Rey'e doğru hareket etti. Rey'deki ordu şehrin dışına çıkıp onların karşısında çadır kurdular. Arslan Balu ve Ebü'l-Kâsım Sîmcûr ve diğer emîrlere elçi göndererek onları mal ve hizmet vaadiyle aldattılar ta ki herkes dağıldı ve Müntasır'ı Rey'den uzaklaştırdılar.

Müntasır, Rey şehrinden çıkıp, Damgan yoluna devam etti. Dara ve Menuçehr onun yanında olmaktan geri durup Cürcân'a gittiler ve o plan iptal oldu.

Müntasır, Nîşâbur'a vardığında Emîr Nasr oradaydı düşündü ki eğer durursa **[s.90]** yine Müntasır engel olur ve bundan dolayı Buzcan'a gitti ve böylece yine Hicrî 391Şevval ayında [[Milâdî 1001 Ağustos ayı]] Nîşâbur'a yerleşti. Devlet adamlarını işin başına gönderdi ve mallarının varlıklarının durumunu belirlemeye çalıştı. Ordu komutanı Nasr bin Nasîrüddîn, Sultan'dan yardım istedi ve o da Herat valisi olan Emîr Hâcib Altuntaş'ı donanımlı ordu ile ona gönderdi.

Nasr bin Nasîrüddîn o yardım ile güçlendiğinde Nîşâbur'a yöneldi ve Müntasır Arslan Balu ve Ebü'l-Kâsım Sîmcûr'u onunla konuşmak için gönderdi ve onların aralarında çok çaba harcandıysa da Emîr Nasr kılıç ile işi tamamlamayı seçti. Müntasır'ın ordusunu yendiler ve Emîr Nasr Nîşâbur'a girdi bunula halk sevindi ve altınları yağmur gibi onun adımlarının önüne serdiler.

Müntasır, Ebîverd'e doğru hareket etti. Emîr'in ordusu onun peşinden gidip onu Cürcân bölgesine attılar ve Emîr, Şemsü'l-meâlî'ye iki bin kişilik orduyu Müntasır'ı savunmak için önceden gönderdi ve onu o bölgeden çıkarttılar. Müntasır, Kâbus ile birleşmenin yanlış olduğunu anladı ve endişelendi. Arslan Balu ile verdiği hükümlerden şüphelendi. Nîşâbur yenilgisinden Ebü'l-Kâsım Sîmcûr'a olan kıskançlığı ve Emîr Nasr ile bağlantısı olduğunu o zaman ciddiye almadı.

Bu bağlantı konusu onun şüphe ve korkusuna neden oldu ve Müntasır, Arslan Balu'yu öldürdü ve bu olaydan sonra ordu karıştı ve herkes Müntasır'ı suçladı. Ebü'l-

Kâsım Sîmcûr da bu olayı düzeltme ile meşgul oldu ve herkesi sakinleştirdi ve o başkaldırma ve isyanı yatıştırdı.

[s.91] Serahse gitmek için karar verdiler ve o bölgenin sahibi olan Fakih'in oğlundan yardım almak için oraya gittiler. Çünkü o Müntasır'a mal ve yardımda bulunmuş ve bunda da kararlı olmuştu. Serahse vardıklarında oranın ordu komutanı Müntasır'ın kötü düşünce ve mal isteme fikirlerini anlayınca ordu ile onların karşısında durdu.

Müntasır ordusuyla savaşa girdi ve zor bir savaş yapıldı. Emîr Nasr'ın duaları kabûl oldu ve Müntasır yenilgiye uğradı ve Ebü'l-Kâsım Sîmcûr'u kapalı bir şekilde Nasr'ın yanına getirdiler ve Müntasır'a çok yakın ve yâri olan Hâcib Tuz Taş da yakalandı ve ordunun büyük bir kısmı esir düştü ve hepsini Gazne'ye götürdüler.

Müntasır çaresiz bir şekilde zorluklar içinde memleketlerin farklı köşelerinde avare oldu ve Emîr Nasr fatih bir şekilde tahtında oturdu. Müntasır, Oğuz Türklerine gitti ve onlar akraba olduklarından dolayı onun gelmesine sevindiler ve onun hizmetine girdiler. Birlikte İlik Han'ın memleketine hareket ettiler ve İlik Han bu haberi aldığında intikam yolunu seçti ve Türk ordusuyla Semerkand yakınlarına geldi.

Oğuz ordusu İlik Han'ın ordusuna aniden saldırdı ve bazılarını esir alıp mallarını yağmaladılar ve böylece çok ganimet elde ettiler ve döndüler. Ağızlara Oğuz ordusunun İlik Han ile savaşmaktan pişman olduğu ve esirleri salı vererek ona yaklaşacakları düştü. Müntasır bu sözlerden dolayı endişelendi ve yanındaki süvarilerden yaklaşık 700 süvari ile Oğuzlardan ayrıldı. Ceyhûn nehrinin yakınlarına vardığında **[s.92]** nehir donmuştu. Buzun üstüne saman serpmelerini emretti ve böylece nehirden geçtiler.

Oğuz ordusu onlara yetiştiğinde gündüz olmuş ve güneş buzları erittiği için nehirden geçemediler. Müntasır Âmülşat'a [[Âmül nehri]] geldi ve sultan Mahmûd'a

mektup yazdı ve üzüntüler ve zorluklardan şikâyet etti, onun şefkat ve yardımına sığındı. Ona tabi olma konusunu sultanın kararına bıraktı.

ŞİİR

Yürek kan dalgasının içindedir.

Eğer rahmet ve şefaat etmek istersen zamanı şimdidir.

Eğer benim devletime yardım edersen gölge gibi her zaman Sultanın yanında olacağım. Oğuz Türklerinin korkusundan Âmül'dan çıkıp Merv'in yakınına gitti. Yeğeni Ebû Ca'fer'e elçi gönderdi ve ondan yardım istedi. Ebû Ca'fer bu isteği kabûl etmedi ve bununla kalmayıp şehirden Müntasır ile savaşmak için dışarı çıktı. Müntasır'ın yanındakiler bir saldırıyla Ebû Ca'fer'i oradan uzaklaştırdılar ve Müntasır Ebîverd'e doğru gitti. Hicrî 394[[Milâdî 1004]] yılında Ebîverd kapısına dayandı. Sultan, Müntasır'ın isteğini kabûl etti ve değerli hediyeler gönderdi ve yeğeninin oğluna Müntasır' a hizmet etmesini ve onun her isteğinin yerine getirmesini emretti.

Sultanın emîrlerinden olan Hâcib Ebû Nasr orada [[Ebîverd]] ikamet ediyordu. Nisâ şehrinin halkı düşmanla anlaşmayı kabûl etmediler ve Ebû Nasr ile işbirliği yapmaktan çekindiler, Hârizmşah'a mektup göndererek yardım istediler ve Hârizmşah'da yakını olan Hâcib Ebûl Fadl'ı o sorunu bertaraf etmek için yardıma gönderdi.

[s.93] Ebû Nasr, Müntasır'ın yanına gitmek için hareket etti ve Ustuvâ köyünde birbirine ulaştılar. Gece yarısı karanlıkta Ebûlfadl ve Hârizmşah ordusuyla savaştılar ve sabaha kadar iki ordu birbirini kılıçtan geçirdiler. Aydınlık olunca Ebû Nasr ve Hüsâmüddevle Taş'ın oğlu ve Müntasır'a yardım edenlerden bir grup savaş meydanında öldüler. Diğerleri avare olup dağıldılar.

Müntasır, İsferâyın'a kaçtı ve oranın halkı fitne çıkma korkusundan dolayı ona muhalefet ettiler ve o da geri kalan yanındakilerle beraber yola koyuldu. Çaresiz bir

şekilde yollarda gidiyordu ve sonunda Serahs'ın sınırlarına vardı. Birkaç gün orada ikamet etti ve ayrılan ordu onunla orada birleştiler. Buhara ordu komutanı onunla savunmak için şehirden çıktı ve Ceyhûn'u geçerek Katnân sahiline geldi ve Müntasır ile savaşa başladı. Her iki taraf çok çaba harcadılar ve sonunda Nur'a doğru yöneldi ve Buhara ordu komutanı Debûsiye-yi Soğd'e gitti. Oradaki askerleri kendisiyle götürdü.

Müntasır, Nur yolunda onlara saldırdı ve Buhara komutanı mağlup oldu ve Semerkand'ın komutanının oğlu Müntasır'ın tarafını tuttu ve 3000 süvari ile Müntasır'a katıldı. Semerkand hacıları 300 Türk kölesini çok mal ve hediye ile Müntasır'a gönderdiler. Oğuz ordusundan çok kişi Müntasır'a katıldı ve onların yardımıyla yeniden Müntasır'ın iktidar ateşi yükselmeye başladı.

İlik Han onun güçlendiğinin haberini aldığında ona doğru yürüdü ve Semerkand yakınlarında savaştılar. **[s.94]** İlik Han yenildi ve Oğuz askerleri onun ordusundan çok ve sayısız miktarda ganimet topladılar. Bu olay Hicrî 394 [[Milâdî 1004]] yılında meydana geldi.

İlik Han kendi vilayetine döndü ve ordular topladı ve Müntasır'a yeniden saldırıya geçti. Oğuz askerleri Müntasır'dan ayrılıp kendi ikamet ettikleri yere dönüp ganimetleri paylaşıyordular. Dezek ve Hâves adlı yerlerin arasında savaşa giriştiler. Ordular birbirleri karşısında saf tuttuğunda Ebü'l-Hasan Tak ve emrinde olan beş bin kişiyle Müntasır'e hile yapıp Müntasır'den intikam almak için İlik Han'ın tarafına geçtiler.

Müntasır çaresizlikten kaçtı ve İlik Han kılıçlardan dağ oluşturup Hamûn nehrini kana boyadı. Müntasır kaçarak Ceyhun Nehrine vardı ama karşıya geçecek gemi bulamadı. Birkaç ağacı birbirine bağlayıp İlik Han'ın ordusunun kendisine vereceği zarardan nehri geçerek kurtuldu. Çöl yoluyla Zağul köprüsüne geldi.

Sultan'a Müntasır'ın oraya geldiğini haber verdiler. Sultan hemen Belh'e geldi ve Muhammed Fariğun'u emîrlerin 40 bayraktarıyla Müntasır'ı uzaklaştırmaya gönderdi.

Müntasır da onlardan önce oradan çıktı ve Kuhistân'a gitti. Çünkü dünyada dost bulamıyordu ve hedefine ulaşamıyordu. Koşuşturduğu her taraf bela ve savaş ile doluydu.

Kuhistân'a vardığından ordu komutanı Nasr (bin Nasîrüddîn) ve Tus valisi Arslan Câzib ve Serahs valisi Tuğancûk onu [[Müntasır]] savunmaya gittiler ve Müntasır onların korkusundan Cûmend'e doğru ve oradan Bestâm'a gitti. Şemsü'l-meâlî Kâbûs Şâhcân Kürtlerinden 2000 kişiyi ona engel olmak için gönderdi ve onlar Müntasır'ı oradan attılar. Müntasır, Biyar'a ve oradan Nisâ'ya gitti. **[s.95]** Surhek'in oğlu, Müntasır'e mektup göndererek onu İlik Han'a karşı yardım edeceği sözleriyle aldattı ve Müntasır o sözlerin umudu ile Buhara'ya doğru hareket etti.

Hemmâd kuyusuna vardığında ordu seferlerin zorluluklarından ve devamlı savaştan yorulmuştular ve Müntasır'ı bırakıp İlik Han'ın Hâcibleri olan Süleyman ve Sâfî'nin yanına gidip durumlarının kötü olduklarını haber verdiler.

Müntasır'ın bundan haberi olduğunda çok sayıda asker onun çadırının etrafında idi. Müntasır ne kadar da onlarla savaşsa da yenilgiye uğradı. Kardeşleri ve yakınlarını yakalayıp Uzkent'e gönderdiler.

Müntasır, Arap İbn-i Buheyc'in yerine gitti ve onların başında Sultan tarafından Mahruy adında birisi vardı. Onları Müntasır'a karşı kışkırttılar. Gece olduğundan Arap eşkıyaları Müntasır'a saldırdılar. Onu öldürdüler ve cesedini Rûdbâr-i Zemm bölgesinde olan Merg bölgesinde toprağa verdiler. Bu olay Hicrî Rebiülevvel 395 [[Milâdî Aralık 1004]] yılında meydana geldi. Bu musibetin haberi Sultana eriştiğinde bu işi yapanı yakalayıp öldürdü ve İbn-i Buheye mahallesini yağmaladı. Böylece Âl-i Sâmân'ın saltanat ışığı aniden söndü ve devletleri yıkıldı. *"Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir"*[119]. Vesselam.

[119] Kur'ân-ı Kerim, FETİH Suresi - 21. Ayet

[s.96]

1.23 SÂMÂNÎ MELİKLERİNİNİN ADLARI VE TAHTTA OLDUKLARI SÜRE

ŞİİR

Adı geçen Âl-i Sâmân dokuz kişiydi

Daima Horasân vilayetinde meşhur

İsmâil ve Ahmed ve Nasr

İki Nûh, iki Abdülmelik ile Mansûr

Âl-i Sâmân'ın saltanatının süresi Horasân'da ve oraya bağlı olan bölgelerde Sîstân, Cürcân, Kirmân, Taberistân ve Rey'den Sipahân'a kadar olan yerlerde yüz iki yıl (ve altı ay) ve on gündü. Hanedanın ilk Melik'i Ebû İbrâhîm İsmâil bin Ahmed idi. Amr bin Leys'i Belh bölgesiyle birlikte aldı ve Salı günü Hicrî 15 Rebîülâhir 287 [[Milâdî19 Nisan 900]] yılında mülke sahip oldu ve sekiz yıl tahtta idi ve Salı akşamı Hicrî 14 Safer 295 [[Milâdî 14 Kasım 907]] yılının Kasım ayının 24'ünde Buhara'da öldü. Onun yerine oğlu Ebû Nasr Ahmed bin İsmâil oturdu ve altı yıl üç ay hüküm sürdü ve Perşembe akşamı Hicrî 20 Cemaziülahir 301 [[Milâdî 21 Ocak 914]] yılında köleleri tarafından öldürüldü. Ondan sonra oğlu Ebü'l-Hasan Nasr bin Ahmed varisi ve taht sahibi oldu ve 30 yıl güçlü görkemli bir şekilde hüküm sürdü. Ondan sonra oğlu Nûh bin Nasr Hamid lakaplı varisi 12 yıl ve 3 ay 7 gün tahtta oturdu. Cumartesi günü Hicrî 19 Rebîülâhir 343 [[Milâdî 22Ağustos 954]] yılında Buhara'da vefat etti. Tahtı oğlu Abdülmelik bin Nûh'a kaldı ve 7 yıl ve 6 ay 11 gün hüküm sürdü. Abdülmelik Perşembe günü Hicrî 15 Şevval 350 [[Milâdî 27 Kasım 961]] yılında attan düşerek hayatını kayıp etti.

[s.97] Yerini Mansûr bin Nûh Sedid lakaplı kardeşi aldı, 15 yıl ve 9 ay saltanatta kaldı. Mansûr, Salı günü Hicrî 15 Şevval 365 [[Milâdî 16 Haziran 976]] yılında Buhara'da vefat etti. Mansûr'un yerini Nûh bin Mansûr, Razî lakaplı oğlu aldı, 21 yıl 9 ay hüküm sürdü ve Cuma günü Hicrî 13 Receb 387 [[Milâdî 22 Temmuz 997]] yılında vefat etti. Ondan sonra Ebûlhâris Mansûr bin Nûh padişah oldu ve 1 yıl 7 ay padişahlık yaptı ve Çarşamba Hicrî 18 Safer 389 [[Milâdî 8 Şubat 999]] yılında Bektuzun tarafından Serahs şehrinde kör edildi. Herkes kardeşi Abdülmelik bin Nûh'a biat etti ve ayağı yere basmadan İlik Han tarafından Buhara'da yakalandı. Mâverâünnehir elinden çıktı ve 8 ay 17 gün saltanatta kaldı. O zamanlar aynı zamanda Sultan Mahmûd'un devletinin başlangıcı idi. Ondan sonra tüm ülke onun eline geçip devletinin ilerlemesi başladı. Saadet ve ikbal yolunda ilerliyordu ve İslam minberleri onun yüce adı ve lakaplarıyla aydınlandı ve Allah en doğru yolu bilendir.

SONUÇ

Reşîdü'd-dîn Fazlullâh'ın büyük eseri olan Câmi'ü't-Tevârîh, Moğol döneminde yazılmış kapsamlı ve kendine özgü usluba sahip olan Farsça umûmî bir tarih kitabıdır. Câmi'ü't-Tevârîh'in en önemli özelliği Reşîdü'd-dîn Fazlullâh'ın vezîr olduğu ve sarayda yer aldığı zaman gördüklerini nakletmesinin yanı sıra diğer milletlerin ve kavimlerin tarihini yazmasında onların kendi kaynaklarından ve hatta önceki milletler ve devletlerin en önemli tarih kaynaklarından faydalanmasıdır. Câmi'ü't-Tevârîh kitabının 19. Yüzyıldan beri batı ekolüne uygun tashih olması ve bu kitabın dünyanın farklı kütüphanelerinde bulunması ve bazı ciltlerinin hala elde olmaması bu kaynağın kullanılımında zorluklarla karşılaşılmasına neden olmuştuır.

Ahmet Ateş 1957 yılında yayınladığı Sultan Mahmud ve Devrinin Tarihi adlı eseri Câmi'ü't-Tevârîh'in milletler tarihi olan cildinin Gazneliler ve Buveyhiler ve Sâmâniler ile ilgili yazılan bölümüdür. İran'da bu eserin ortaya çıkması ile müteakip 1959 yılında Muhammed Debir Siyâkî'nin derlemesi ile yayınlanmıştır. Câmi'ü't-Tevârîh'in Gâzân Han döneminden sonraki bölümlerinin tarihi kaynakları ve dil uslübü hakkında konuşmak oldukça zor bir iştir.

Reşîdü'd-dîn Fazlullâh bu eserin yazarken dönemin bilginler ve kâtiblerinden faydalandığı öngörülmekte ve Câmi'ü't-Tevârîh'in tamamının kendisinin yazdığını söylemek de doğru bir yaklaşım olmamaktadır. Çünkü örneğin bu bölümün çoğu yerleri Ahmet Ateş ve İranlı tashîh yapan şahsılar tarafından söylediği gibi Naseh ibn Zafar Corfâdekâni'nin Tercüme-yi Târih-i Yemînî'nin Reşîdü'd-dîn Fazlullâh tarafından bazı yerleri ve arapça şiirleri çıkartarak Tercüme-yi Târîh-i Yemini'nin üstünden az da olsa kelime ve fiileri değiştirerek yeniden yazmasıdır. Tercüme-yi Târîh-i Yemînî kitabını var sayarak Câmi'ü't-Tevârîh'in bu bölümü güvenilir bir kaynak değerinde olmamakla

beraber bu bölümün düzyazı ve özellikleri Reşîdü'd-dîn Fazlullâh'in kendi ele aldığı yani Târîh-i Gâzânî adlı eser ile farklıdır. Ama diğer taraftan Câmi'ü't-Tevârîh'ın bu bölümünün sonlarında Târîh-i Yemini'de de olmayan olaylar vardır ki Târîh-i Yemînî'nin bitiminden sonra meydana gelmiştir, örneğin Sultan Mahmud'un hükümdarlığının son yılları ve onun ölümü ve toprağa verildiği yeri Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, Câmi'ü't-Tevârîh eserinde yer vermektedir.

KAYNAKÇA

1) Âyinevend, Sâdık, **Îlm-i Tarih der gostere-yi Temeddon-i Îslami**, Cild-i 1, Tehran, Pejuheşgâh-i Ûlum-i Însani ve Mutâliât-i Ferhengî, 1377 hş.
2) Âyinevend, Sâdık, **Yadnâme-yi Taberî**, Tehran, İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve Erşâd-i Îslamî, 1369 hş.
3) Bahar, Muhammed Taki, **Sebkşinasî**, İntişârât-i Emir Kebir, c. III, Çap-ı 8, Tehran, 1375 hş.
4) Bartold, Vasillii Vladimirovic, **Türkistannâme**, Tercüme: Kerîm Keşâverz, Cild-i 1 Tehran, İntişârât-i Âgâh, 1366 hş.
5) Bîrûnî, Ebü'r-Reyhân, **el-Âsârü'l-bâkiye**, Tercüme: Ekber Dânâsereşt, İntişârât-i Emîrkebir, 1386 hş.
6) Boyle, J.A., **Tarih-i İrân-i Kembiric**, Tercüme: Hasan Enuşe, Cild-i 5, Tehran, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1366 hş.
7) Boyle, John Andrew, Ehemiyyet-i Câmi'ü't-Tevârîh, **Tarihnegârî Der İran**, Tercüme: Yagup Âjend, Tehran, İntişârât-i Gostere, 1360hş.
8) Boyle, John Andrew, Reşîdü'd-dîn Fazlullâh Hamedânî, **Kitâb-i Mâh Târih ve Coğrafiyâ**, Tercüme: Muhammed Nazarî Haşemî, Tehran, Şomare-yi81, 82, 83, 1383hş.
9) Cahen, Claud, "Historigraphy Of The Seljuqid Period In Historian Of The Middle East", **Historians of The Middle East**, Edited: B. Lewis; P. M. Holt, London, Oxford University Press, 1962.
10) Cahen, Claude, **Derâmedî Ber Târîh-i İslam Der Gurun-i Vusta**, Tercüme: Esedullah Alevî, Meşhed, İntişârât-i Âstan-ı Kuds-i Razavî, 1370hş.
11) Cevâlîki, Ebû Mansûr, **el -Mu'arreb**, Nies'sche Buchdrucker, Leipzig, 1867.

12) Curfâdekânî, Ebü'ş-şeref Nâsıh b.Zafer, **Tercüme-yi Târîh-i Yemînî**, Tashîh: Ca'fer Şuar, Tehran, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, 1374hş.

13) Cüveynî, Alâüddîn Muhammed, **Tarih-i Cihânguşa-yi Cüveynî**, , Tashih: Muhammed Kazvînî, I. Baskı, c. III, İntişârât-i Dunya-yi Kitab, 1375hş.

14) Dahan, Sami, "The Origin and Development of the Local Histories of Syria", **Historians of the Middle East**, B. Lewis - P. M. Holt, London, Oxford University Press, 1962.

15) Dûrî, Abdülaziz, **Behs Fi Neşet İlm El-Târih İndel Arab**, Beyrut, Dar ül'Maşrık, 1983.

16) Eskelânî, İbn-i Hecer, **El-Durar El-kâminah fî a'yân El-mi'ah al-sâminah**, 3.Cilt, Kahire, Dâr El-Kutub El-Hadîsah, 1966.

17) Ezkâî, Peviz, **Tarihnegârân-i İrân**, Behş-i Evvel, Tehran, İntişârât-i Bunyâd-i Mogûfât-i Afşâr, 1373hş.

18) Gorşî, H, **Târîh-i Felsefe Der İslam**, Tercüme: Nasrullah Purcevâdi, Tehran, Merkezi Nasri Daneşgâhî, 1367hş.

19) Hâfiz-ı Ebrû, Abdullâh bin Lutfullâh, **Mecma'u't-tevârîhi's-sultâniyye**, Tashîh: Muhammed Muderrisî Zencânî, Tehran, İntişârât-i İttilâat, 1364hş.

20) Hamedânî, Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, **Câmi'ü't-Tevârîh (Târîh-i Efrenc, Pâpân, Kiyâsere)**, Tashîh: Muhammed Ruşen, Tehran, İntişârât-i Miras-i Mektûb, 1384hş.

21) Hamedânî, Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Behmen Kerîmî, Tehran, 1.Cilt, İntişârât-i İkbâl, 1338hş.

22) Hamedânî, Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, **Câmi'ü't-Tevârîh**, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i İkbâl, 1338hş.

23) Hamedânî, Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Behmen Kerîmî, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i İkbâl, 1367hş.

24) Hamedânî, Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, **Câmi'ü't-Tevârîh**, Tashîh: Muhammed Ruşen, 1.Cilt, Tehran, İntişârât-i Elborz, 1373hş.

25) Hândmîr, Gıyâsüddîn Muhammed, **Düstûrü'l-vüzerâ**, Tashîh: Sâid Nefîsî, Tehran, İntişârât-i İkbâl, 1355hş.

26) İbn Kesîr Dımaşkî, İmâdüddîn İsmâil, **el-Bidâye ve'nihâyet**, 6. Cilt, Beyrut, Dâr ül'kutub ü'l-ilmiyye, 1985.

27) İbn-i Nedîm, Îshâk bin Muhammed, **el-Fihrist**, Tercüme: Mohammedreza Teceddüd, Tehran, İntişârât-i Esâtîr, 1381hş.

28) İkbâl, Abbas, **Târih-i Moğol**, Çap-ı 9, Tehran, İntişârât-i Emîr kebîr, 1388hş.,

29) İsfahanî, Hamze, **Târih-i Peyânberân ve Şâhân**, Tercüme: Ca'fer Şu'âr, İntişârât-i Bonyâd-ı Ferheng-i İrân, Tehran, 1346 hş.

30) Kâşânî, Ebûlkâsim, **Tarih-i Olcâytu**, Tehran, İntişârât-i Bongâh-i Tercüme ve Nasr-i Kitâb, 1348hş.

31) Lewis, Bernar; Holt, Peter Malcolm, **Introduction of The Historians of the Middle East**, London, Oxford University Press, 1962

32) Lukman, Boymatov, "Şeklgîrî-yi Tarihnegâri-yi Mellî der Îran", **Kitab-ı Mah Tarih ve Coğrafiya, Tehran**, Şomare-yi 40, Behmen1379hş.

33) Meisamî, Julie Scott, **Tarihnegâri-yi Farsî**, Tercüme: Mohammed Dehkânî, Tehran, Neşr-i Mâhî, 1391 hş.

34) Morgan, David, **Mogulhâ**, Tercüme: Abbâs Muhber, Tehran, Neşr-i Merkez, 1371hş., s.28

35) Muctehedî, Kerîm, **Felsefe-yi Tarih**, Tehran, İntişârât-i Suruş, 1381hş.

36) Munşî Kirmânî, Nâsırüddin, **Nesâ'imül'Eshâr Min Letâ'imül'Ehbar Der Târîh-i Vûzera**, Tashîh: Mîr Celâleddîn Hüseynî Ûrmevî (Muhaddis), Tehran, İntişârât-i Danişgah-i Tehran, 1378hş.

37) Munşî Kirmânî, Nâsırüddin, **Simtu'-'ulâ li'l-hazreti'l-'ulyâ Der Tarîh-i Karahataiyân-i Kermân**, Tashîh: Abbas İkbâl, Tehran, 1328hş.

38) Murtezevî, Menûçihr, **Mesâil-i Esr-i İlhâniyân**, Çap-ı 2, Tehran, İntişârât-i Âgâh, 1370hş.

39) Müstevfî, Hamdullah, **Târîh-i Güzîde**, Tashîh: AbdülHüseyn Nevâî, Tehran, İntişârât-i Emîr kebîr, 1364hş.

40) Nasr, Seyyed Hasan, **İlm ve Temeddon Der İslam**, Tercüme: Ahmed Ârâm, Tehran, İntişârât-i Franklin, 1350hş.

41) Nicholson, Reynold Alleyne, **A literary history of the Arabs**, London, Publication. T.F. Unwin, 1907.

42) Nöldeke, Theodor, **Târih-i Îraniyân ve Arabhâ Der Zaman-ı Sâsâniyân**, Tercüme: Abbas Zeryâb Hoyî, Tehran, İntişârât-i Encumen-ı Âsâr-ı Mîllî, 1358 hş.

43) Rezmârâ, Hüseyn Ali, **Ferheng-i Coğrafiya-yi İrân**, Cild-i 9, Tehran, İntişarat-i Dayre-yi Coğrafiya-yi Erteş, 1329 hş.

44) Rosenthal, Franz, **A History Of Muslim Historiography**, Second Revised Edition, Leiden, E.J Brill Publication, 1968.

45) Rosenthal, Franz, **Tarih-i Târihnegârî Der İslâm**, Tercüme: Esedullah Âzâd, Meşhed, İntişârât-i Âstân-ı Kuds-ı Razavî, 1365hş.

46) Rypka, Jan, **Tarih-i Edebiyât-i İrân**, Tercüme: Keyhüsrev Keşâverzî, Tehran, İntişârât-i Gutenberg ve Cavidan-i Herad, 1370hş.

47) Semarkandî, Kemâlüddîn Abdürrezzâk, **Matla'u's-sa'deyn ve mecma'u'l-bahreyn**, Cild-i 1, Tehran, İntişârât-i Muessese-yi Mutâliat-ı Ferhengî, 1372hş.

48) Sauavaget, Jean, **Medhel-i Târih-i Şerk-i İslâmî**, Tercüme: Nuşâferin Ensârî (Muhakik), Tehran, İntişârât-i Merkez-i Nasr-i Danişgahî, 1366hş.

49) Şebânkâreî, Muhammed Alî, **Mecma‘u’l-ensâb fi’t-tevârîh**, Tashîh: Mirhâşîm Muhaddis, Tehran, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1360hş.

50) Sefâ, Zebîhullah, **Gencîne-yi Sohen**, Cild-i 4, Tehran, İntişârât-i Danişgâh-i Tehran, 1353hş.

51) Sefâ, Zebîhullah, **Târîh-i Edebiyât Der İrân**, 3.cilt, Çap-ı 7, Tehran, İntişârât-i Ferdos, 1373hş.

52) Sehavî, Şemseddin Mohammed, **El-İ‘lân Bi’t-tevbîh li-men zemme ehle’t-târîh**, Bağdad, 1382 h.

53) Spuler, Bertold, “Tekvin-i Târihnegârî Der İslâm”, **Tarihnegârî Der İran**, Tercüme: Yagup Âjend, Tehran, İntişârât-i Gostere, 1360hş.

54) Spuler, Bertold, “The Evolution Of Persion Histograpy In Historians Of The Middle East”, **Historians of the Middle East**, B. Lewis - P. M. Holt, London, Oxford University Press, 1962.

55) Spuler, Bertold, **Târih-i Moğol Der İrân**, Tehran, İntişârât-i Bongâh-i Tercüme ve Nasr-i Kitâb, 1351hş.

56) Sâmî, Şemseddîn, **Kâmûs’l-a’lâm**, 2.cilt, İstanbul, Mehran Matbaası, 1306 h.

57) Yâkut el-Hamevî, Abû Abdillâh, **Îrşad ül’Edib**, 1.Cilt, Beyrut, Dâr ül’fikr, 1980.

58) Vatvât, Reşîdüddîn, **Hada’iku’s-sihr fî deka’iki’ş-şir**, Tashîh: Abbas İkbâl, Tehran, Matba-yi Meclis, 1334hş.

59) Zerrinkûb, Abdulhoseyin, **Tarih-i İrân Bed ez Îslâm**, Tehran, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1368hş.

60) Zerrinkûb, AbdülHüseyn, **Tarih Der Terazû**, Tehran, İntişârât-i Emîr Kebîr, Çap-ı Pencom, 1385hş.

61) Zerrinkûb, AbdülHüseyn, **Târih-i İrân**, Tehran, İntişârât-i Emîr Kebîr, 1371hş.

62) Zeryâbhoyî, Abbas, Se Nokte Derbâre-yi Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, **Mecmu-yi Hetâbehâ-yi Tahkikî Derbare-yi Reşîdü'd-dîn Fazlullâh Hamedânî**, Tehran, İntişârât-i Danişgâh-i Tehran, 1350hş.

ABSTRACT

The book Jame Al Tawarikh- A Compendium History- is of the authentic source book on Illkhanid period. The book consists of two massive volumes. One on Mongols History and the other on the general world history. Rashiduddin Fazlollah Hamadani cites of his purpose on recording the historical events as a guidance for present and for the future coming people; in order to add their knowledge and to be their guide in their lives.

First of all, he puts validity on his observations, as he believes that any descriptions of the historical events can make any historian validity and to have better understanding of the events, he applies a comparative method. In the case of ancestor stories he prefers the hearsay. He highly respects the future generation judgment and though he is one of the officials of Illkhanid's court. He tries to remain honest in his reports of truths. Rashiduddin believes that historian requires having knowledge on other sciences such as geography, astrology and etc. to be able to record history truly. He believes that a good historian should regard psychological factors on a nation's conquest and also a government's victory.

Regarding the fact that all documents and other related facts to Mongols rulers were at his access and availability, he was able to present an influential and truthful report on the said period. Keeping carefulness in recording historical happenings. Besides his overall references to causes and effects, and also showing the outcoming consequences and considering the time and place conditions are of his major characteristics.

Key words: Rashid-al-Din Fazlollah Hamadani, Jami' al-Tawarikh, Illkhanid, Mongols, The Ghaznavids, Persian Histograph

ÖZET

Câmi‘ü’t-Tevârîh, İlhanlı döneminin en güvenilir ve dikkate şayan Farsça yazılmış kaynaklarından biridir. Eser iki büyük ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt Târîh-i Moğol ve ikincisi ise Târîh-i Umûmî-yi Cihân olarak adlandırılmıştır. Reşîdü’d-dîn Fazlullâh tarihi vaka ve olayların kayda alma sebebini dünya insanlarının ve gelecekte yaşayacak olan halkın ibret alması olarak açıklamaktadır. Reşîdü’d-dîn Fazlullâh tarih yazıcılığında kullanılan kaynakların birinci elden olmasına dikkat etmektedir. Çünkü o, müverrihlerin her devirde kendi gördüklerini yazmış olmaları daha güvenilir bulmakta ve geçmişteki olayların tarihininde ise mutevatir rivayetleri tercih etmektedir. Reşîdü’d-dîn Fazlullâh gelecekteki insanların hakemliğine de değer vermektedir. Öyle ki İlhanlı sarayında olmasına rağmen doğru ve hakikatı yazmak için özen göstermiştir. Reşîdü’d-dîn Fazlullâh’a göre müverrih başka ilim ve bilimlere örneğin coğrafyaya ve astrolojiye vb. ihtiyaç duymaktadır.

Reşîdü’d-dîn Fazlullâh İlhanlı sarayındaki Moğollarla ilgili belgelere ve kaynaklara ulaşabildiğinden dolayı o dönem hakkında doğru rivayetler nakletmiş, ayrıca eseri Câmi‘ü’t-Tevârîh’in de Moğol İmparatorluğuna yakışan büyük bir tarihi eser olması için çaba sarf etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih yazıcılığı, İran, Moğollar, Câmi‘ü’t-Tevârîh, Reşîdü’d-dîn Fazlullâh, İlhanlılar, Gazneliler, Samanîler, Büveyhiler